

Dupl 2592
Mitteilungen der Ukrainischen Gesellschaft der
Wissenschaften in Kiew.

ЗАПИСКИ Українського Наукового Товариства В КИЇВІ.

РЕДАКЦІЙНИЙ КОМІТЕТ:

*Мих. Грушевський, Вол. Лерети,
Кон. Михальчук.*

Книга IV.

КИЇВ.—1909.

З друкарні Першої Київської Друкарської Спілки. Трохосвятительська, 5.

До д. д. співробітників і передплатників „Записок Українського Наукового Товариства в Києві.”

1. „Записки Українського Наукового Товариства в Києві“ виходять серіями по чотири книги, розміром від 10 до 12-ти друкованих аркушів, під редакцією комітета, який складається з голови Товариства (проф. М. Грушевського) і голов секцій (історичної — васат і фільольогічної — проф. В. Перетца).

2. В „Записках“ друкують ся витяги з протоколів засідань Товариства і його секцій, наукові розвідки, статі і оброблені наукові матеріали (переважно по українознавству) членів Товариства і сторонніх осіб, що були подані й ухвалені в засіданнях відповідних секцій чи на публічних наукових засіданнях.

3. Всі статі „Записок“ друкують ся українською мовою, додержуючи правопису інших наукових українських видань. Коли оригінал статі подано не українською мовою, то видатки на переклад і на значніші поправки ортографії вилічують ся з гонорару.

4. Праці де небудь уже друковані або призначені до друку в якимсь іншим виданню, не приймають ся до „Записок“.

5. Рукописи статей, що мають бути доложені Товариству і друкуватись в „Записках“, повинно писати виразно, додержуючи згаданої вище ортографії, аби не обтяжати складачів і не утрудняти коректи.

6. Статі, коли буде потрібно, за згодою авторів можуть скорочуватись редакцією „Записок“.

7. Коректа статей посилається авторам тільки в тім разі, коли вона може бути повернена: місцевими — в тижньовий, за місцевими — в двохтижньовий срок.

8. Авторам статей видається редакцією по 50 відбиток без зміни складу і пагінації. Автори мають право коштом з гонорару замовляти відбитки, але не більше 100, з окремою пагінацією і в обгортці, і се повинно бути зазначено на рукописи.

9. Передплата на „Записки“ приймається в бюро Товариства при редакції і книгарні „Літературно-Наукового Вістника“ — Київ, В. Володимирська, 28. Передплата на серію 5 р. з пересилкою в Росії, за кордон — 6 р.; члени Товариства одержують „Записки“ за 2 р. на рік, учні й народні учителі — за 3 р.

Mitteilungen der Ukrainischen Gesellschaft der
Wissenschaften in Kiew.

ЗАПИСКИ

Українського Наукового Товариства

В КИЇВІ.

==

РЕДАКЦІЙНИЙ КОМІТЕТ:

*Мих. Грушевський, Вол. Лоретц,
Кон. Михальчук.*

==

Книга IV.

==

КИЇВ.—1909.

З друкарні Першої Київської Друкарської Спілки. Трьохсвятительська, 5.

До питання про літературну школу XII в.

Написав Т. Сушицький.

XII в. є найщасливішим в давньо-руській літературі. Тоді з'явилися, як відомо, найвидатніші, хоча й нечисленні, зразки літературної творчості, як релігійно-церковної, так і світової, мирської. В другій половині XII ст. проповідує „плодовитіший“ письменник того часу, руський Хрисостом—Кирило Туровський. Тоді ж саме утворив своє оповідання й автор „Слова о полку Ігоря“, „сего драгоцінного укрешенія древне-русской литературы“¹⁾.

Доля як творів Кирила Т., так і особливо „Слова о полку Ігоря“, рівняючи з іншими пам'ятками давньо-руської літератури, доволі щаслива. Що до перших, то їх старано видав М. Сухомлинов, в додатком його ж невеличкої, але коштовної розвідки.

Про „Слово“, як відомо, існує необсяжна література. Його вивчали так і сяк, псували та знову поновляли текст, перекладали та коментували, визначали народній та книжний вплив на нього²⁾. Але не можна сказати, щоб науковцю

¹⁾ Проф. Владиміровъ — „Древняя русская литература Киевского периода XI—XIII вв.“, ст. 278.

²⁾ Див. проф. Владимірова, Ор. cit., 309 і д., 279: „Слово о Полку Игоревѣ представляется... памятникомъ, отличающимся уже нѣкоторыми искусственными приѣмами стараго русскаго писателя, воспитаннаго въ византійской, южно-славянской и успѣвшей уже развиться русской школѣ XI—XII вв.“. Найвидатнішим з письменників византійсько-руської школи як раз є наш Кирило Туровський.

працю над ним було закінчено. Ми такої думки, що не зайвим буде порушити ще раз питання про вплив на „Слово“ так званої книжної традиції, а саме наскільки остання виявилась в школі перших представників артистичної староруської прози.

А власне ми бажали б зупинитись на порівнянні творів Кирила Т. з „Словом“, щоб відзначити деякі наближення в їх викладі або стилі, не запобігаючи питанням про прямий вплив перших на друге ¹⁾.

Рівняючи „слова“ Кирила Туровського з „Словом о Полку Ігоря“, ми помічаємо між ними однаковість перш над усе в самій будові авторами своїх творів ²⁾.

Казання Кирила писано під впливом візантійських аразків; вони штучні, цілком „книжні“. Матеріал своїх „слів“

¹⁾ Треба зазначити, що твори Кирила Т. ми цитуємо по виданню Сухомлинова—„Рукописи графа А. С. Уварова“, т. II, „Памятники словесности“, вып. I, Спб. 1858 г. Се останнє ми перевірили по рукописах, що знайшли в Київських книгозбірнях, а саме в бібліотеках Київ. Дух. Акад., Київ-Печ. Лаври, Київ-Мих. Мон. та Київ-Соф. Соб. Рівняючи, ми ще більше переконались в відомім вже науці загальнім становищі про дуже старанне, дослівне списування творів Кирила Т. через всі віки, аж по 18 ст. Ми прочитали казання його в 18 рукописах, а саме: 7 рукоп. в бібліот. Київ. Дух. Ак., а власне №№ — по опис. рук. Н. И. Петрова—4 (по Академ. катал.—Аа, 176; 6 слів), 115 (6 слів), 119 (1 слово), 30, 99, 101, 102; 4 рукоп. бібл. Київ-Мих. мон., №№ 416 (1640—25 молитов), 486 (о образѣ иноческомъ), 491 (3 слові): о сказ. еванг., в Фом. нед., в 4 нед.), 493 (мол. дневн.) і 494 (4 слові): в нед. цвітн., на Великдень, в Фом. нед., на возн.); 3 рукоп. бібл. Київ-Печ. Лаври: №№ 80 („сказан. о черн. чину“), 216 (3 слові: на Великдень, о поновл. воскр., о мирон.) і 3 рукоп. бібл. Київ-Соф. Соб., а саме №№ 68 (2 слові: „в нед. цвітн. и 3 по Пасх.“), 222 (сказ. о монаш. чин.) і 223.

По всіх їх майже дослівний переказ творів Кирила, за винятком дрібних помилок, опустів окремих слів, вставлень нових, зовсім не характерних що до еволюції змісту пам'ятки. Ми знайшли лише одне більш-менш цікаве з'явище, та й те взагалі відоме вже в історії літератури. А саме—одне з „слів“ Кирила Т., що його приписують Златоустови („Слово на Пасху“, див. „Златоуст“, рукоп. 16 в. в бібл. Київ. Дух. Ак., № 4 (Аа, 176).

²⁾ Що до самої мови обох творів, то й тут вони наближують ся оден до одного. Мова казань Кирила Т., звичайно, книжно-славянська. Так саме й мова „Слова“, як помітив ще М. Максимович, уявляє з себе з'єднання книжно-славянської з народньо-південно-руською. Він, як відомо, підкреслював особливо книжну генезу „Слова о полку Ігоря“.

він викладає по звичайному візантійському шаблону, по наперед придуманому пляну. Такий стрій по призначеному пляну найдемо майже по всіх „словах“ Кирила. „Слово на вербну неділю“ починається передмовою, де автор коротенько каже про значінне Євангелієвого слова на спасіння християн. Далі у нього „изложеніє“ в двох частинах історії свята. Є тут і звичайне закінчення („заключеніє“) — хвала Богови за діло Христа. По тій само схемі написано і „Слово на воскресеніє“, „Слово на антипасху“ (в неділю Хоми), „Слово в нед. 3 по пасцѣ“, п'яте „Слово в нед. 4 по пасцѣ“ („о расслабленомъ“), „Слово“ в нед. 6-ю, про сліпого, „Слово на вознесеніє“, „Слово в похвалу св. отец“. В кожному з цих „слів“ знаходимо ліричний вступ, вірно поділене „изложеніє“ і закінчене з похвалою.

Така схема творів Кирила Туровського.

Вже з цього коротенького огляду можна зазначити, що казання Кирила, під впливом візантійської літератури, уявляють з себе, особливо рівняючи з творами Луки Жидяти і Феодосія Печерського, дуже доладні, як в цілому, так і в частинах, писання; улаштовано їх з почуттем ваги гарного, штучно збудованого пляну.

Звернемось тепер до „Слова о полку Ігоря“. Тут ми знаходимо деяку подібність з цього боку з „словами“ Кирила. „Слово о полку Ігоря“, як давно вже зазначив Барсов, „есть художественный и поэтический памятникъ, въ которомъ вслѣдъ за „Вступленіємъ“ ¹⁾ живо рисуются три главных картины, ... изображенныя... по начертанному плану... Эти картины могутъ быть названы основными частями Игоревой пѣсни“ ²⁾. І дійсно, „Слово о полку Ігоря“ ділять, як сам Барсов, так і більшість инш. вчених, на „вступленіє“, де „авторъ освѣщаєть построєніє своего творєнія, самый складъ его и поэтический характеръ“ ³⁾, на „изложеніє“, що має три головні частини — виправу князів, сон Святослава та його

¹⁾ Саме вже повторення вступу до „Слова“ показує на „книжность приемовъ“, які нагадують таке саме повторення в оповіданні „о славянахъ и русскихъ въ доисторическое время въ Начальной Лѣтописи“ (Владиміровъ, Др.-рус. лит., 298).

²⁾ „Слово о полку Игоревѣ, какъ художественный памятникъ Кіевской дружинной Руси“, т. III, ст. 2, вид. 1887 р.

³⁾ Ibidem, 3.

„золотое слово“, далі плач Ярославнин — й нарешті *закінчення* або славословіє.

Наскільки штучний стрій й додержано-обміркований плян в творах Кирила Туровського свідчать про книжний, літературний вплив на нашого автора, а власне візантійський, що наближує його до Іларіона й одрізняє від Феодосія та Луки Жидяти, так подібний стрій та „начертаний“ плян „Слова“ безперечно показують на книжну освіту його автора; се визначає в нім знавця штучного стилю, яким був руський Златоуст-Кирило, що помер перед виправою Ігоря, наприкінці XII віку.

Сеї висновок повинно вважати за справедливий що до строю вищезгаданих творів не тільки в їх цілому, головному, а також, як покажемо далі, і в деяких подробицях ¹⁾.

Творчість наших авторів наближається не тільки відносно загальної схеми, по якій вони впорядковують свої твори, не тільки відносно штучно-книжного пляну, а також почасти й відносно вибору слів для виразу своїх думок, свого особливого строю окремих фраз й нарешті способу сполучення їх межі собою. Кажучи іншими словами, сам стиль або склад обох авторів має деякі точки доторкання. Се справедливо як відносно власне стилістичних особливостей наших письменників, себ то „арсенала реторических образов“ або засобів, що допомагають поетичній картинності мови, так й відносно синтаксичного складу, себ то — уривчатості або періодичності мови, будови виразів і т. и.

Почнемо з синтаксичних особливостей наших авторів. Характерним для обох їх виразом мови буде, перш усього, звичайний в церковно-славянській, а також і в старо-руській мовах, *dativus absolutus*, відповідний в грецькій — *genetiv'u*, а в латинській — *ablativ'u* самотійному. Сього виразу мови дуже часто вживає Кирило Туровський, особливо щоб відзначити час. Наприклад, в „слові на 818 св. оо.“: „*Архи... своєї ереси учаше..., Богу попустившию; се бо сему надолзть бы в ш ю в р е м е н и, распространившися душепагубная*

¹⁾ Вже сама назва „Слово о плъку Игоревѣ, Игоря сына Святъслава, внука Ольгова“, як каже проф. Владиміров, свідчить про те, що воно „записано уже, какъ книжное произведение“ („Др.-рус. лит. 298; порівняй 311 ст.).

ересь...; Царєви же сѣдшю на престолѣ..., се же ему изглаголавшю" і т. д. (58 — 59 ст.) ¹⁾. Далі в „слові на пасху“ читаємо: „Церкы на пророкы плещувєть, не оуже възставшю Христу отъ гроба“... (12), „и се ему глаголющу, приближисѣ ко веси“ (16); в „слові на 3 нед. по пасцѣ“: „коснувшю бо ся ему рукою язвамъ встѣмъ извѣстно бысть телесное възстание“ (25), „ему же входящю въ Ерусалимъ, сѣ вѣтъми младенци срѣтахуть“... (28), и минувши суботѣ и солнцю оуже възсиявшю, вся вкупѣ жены сѣ миромъ... придоша“ (31); в „словѣ о разслабленномъ“: „възставшю ми Божиимъ повелѣніемъ, ослепость умоу“... (40), „носяй одрѣ не видяше, Ісусу уклоншюся отъ народа“ (41) і т. д.

В „Слові о полку Ігоря“ також находимо вживання *dativ'u* самостійного. Ігор Святославович, утікаючи з полону й звернувшись до Дону, між иншим каже йому: „о Донче! не мало ти величія лелѣявшю князя на вѣснахъ, славшю ему зельну траву на своихъ сребреныхъ брезѣхъ, одѣвавшю его теплыми мѣлами подъ сѣнію зелену древу“ ²⁾.

Обом авторам нашим властиво також уживати багачько-скорочених додаткових виразів, віднесених до одного головного. У Кирила особливо багато таких додаткових, висловлених дієнарічниками, більш усього часу теперішнього. Так, „в слові на антипасху“ читаємо: „се нинѣ и мы поновляемъ, п р а з д ѣ н у ю щ е побѣднѣй день Христовъ, вонъ же всему миру спасение сѣтъя, п о б ѣ д и в ѣ начальника власти темныя.. (20)... Днесъ весна красується, о ж и в л я ю щ и земное естество, и горнии вѣтри, тихо повѣвають, плоды гобзуютъ, и земля, сѣмена п и т а ю щ е, зеленую траву ражаєтъ“.. (21). Нынѣ ратаи слова, словесныя оуницѣ къ духовному ярму провоздѣающе, и крестное рало въ мысленыхъ браздахъ погру-

¹⁾ Твори Кирила Т. ми цитуємо по виданню М. Сухомлинова: „Рукописи графа А. С. Уварова“, т. II, „Памятники словесности“, вып. I, Спб. 1858 р. „Слово о п. І.“—по Владимірову.

²⁾ Коли уважати сѣй вираз мови не за *dativus absolutus*, а за низку додаткових речень, то й тоді наведене порівняння має вагу; він може бути віднесений до наступного розділу, де йде річ про скорочені додаткові речення мови, як свої власні вирази мови у обох наших авторів.

жающе, и бразду покаяния прочертающе, стѣмъ духовное всыпаяюще, надеждами будущихъ благъ веселятся" (21).

Таку ж силу додаткових скорочених речень знаходимо і в „Слові о полку Ігоря“: *„высоко съдиши (Ярославе) на своемъ златокованнѣмъ столѣ, подперъ горы Угорскыя своими желѣзными плѣки, заступивъ Королеви путь, затвори въ Дунаю ворота, меча бремены чрезъ облаки, суды рядя до Дуная“*... і т. д.

Характерним далі буде властиве обом письменникам так зване єдинозакінченне, що нагадує риму. Єдинозакінчення у Кирила Туровського висловлено більш усього в формі дієслів, нагадуючи грецьку мову з її виразами, де дієслова взагалі містять ся наприкінці. Найчастіше автор уживає єдинозакінчень дієслів в першій особі числа многого. Так „слово на вербну неділю“ кінчить ся такою похвалою:

*„досдеже слово окративше,
иъсми, яко цвѣты, святую церковь вѣнчаемъ,
и празникъ оукрасимъ.
Богови хвалословеніе вѣсѣлѣмъ,
Христа Спасителя нашего возвеличимъ...“* і т. д. (10).

В „слові на Фомину неділю“ подибуємо таку низку єдинозакінчень: *„распнѣшемуся поклонимся; възкрѣсшаго прославимъ; явльшемуся апостоламъ вѣруимъ; и своя Фомъ показавшаго ребра воспоемъ. Пришедшаго оживити (обновити) насъ похвалимъ, и просвѣтившаго ны исповѣдаемъ“* (24). Подибуємо також у Кирила й инші форми єдинозакінчень-дієслів, висловлених, наприклад, дієприложниками та дієнарічниками: „слово на вербну неділю“:

*„образъ же отрокъ—всечестнымъ дѣвство любящи,
иноческій чинъ нарицающе
безпрестанно славящимъ,
Христа и чудеса Божією благодатію сътворяющимъ...,
Но о томъ живуще
И за того умираще,
И тому обѣты и молитвы вѣздающе“*... (7).

Дуже часто єдинозакінчення-дієслова у нашого автора мають форму 3 особи многого числа одного з минулих часів, наприклад: *„старци быстро шествоваху, да Ісусу,*

яко Богу, поклоняются; отроци скоро течаху;... младенци, яко крилати, окрестъ Иуса паряще, вопіяху"... (Ibidem, 6).
Або хоч би, далі, ся справжня рима:

„языци суть прельщени отъ Бога оуклонишася,
нынѣ же сыну Божию вѣрою поклонишася...

„адская веря и врата потрясошася
и бѣсовская силы ужасошася" (Ibidem, 8).

Або в иншому місці:

„нынѣ небеса просятъ тишася.
темныхъ облакъ, яко вретихъ, съвлекошася" („Фом.
нед.", 20).

Нарешті ще оден приклад з „слова на пасху":

„тогда мѣдяна врата сломишася,
и веря желѣзная сокрушишася..." (18).

Але для нас в данному разі вартнійше подати приклади таких єдинозакінчень—дієслів з „слів" Кирила, які більш наближують ся до таких само рим „Слова о полку Ігоря". В сьому розумінню цікаві от які вирази: з особи одинокого числа теперішнього часу:

У Кирила: в „Слові":

„нынѣ солнце красуется къ вы- „Ярославнынъ гласъ (ся) слы-
соть възсходитъ шитъ,
и радуется землю огръваетъ"... зегзицею незнаемъ рано кы-
четъ...

І далі у першого так само: „взиде бо праведное солнце
отъ гроба Христосъ и вся вѣрующая къ нему спасае ть. Ны-
нѣ луна, съ вышняго възступивши степені, большему свѣтилу
честь подаетъ" („Слово на Фом. нед.", 20).

Подамо, далі, ще приклад єдинозакінчення—дієслова
з особи многого числа теперішнього часу.

у Кирила: в „Слові":

„нынѣ рѣкы апостольскыя „тогда врани не граахутъ,...
наводняются,
и язычныя рыбы плодъ только дятлове тектомъ пуща-
ютъ, къ рѣцѣ кажутъ,
и рыбаи... полну мрежу лови- соловіи веселыми пѣсньми свѣтъ
твы обрѣтаютъ"... новѣдаютъ..."

І ще у Кирила так само:

„днесь... оудолія и поля плоды Господеви приносятъ, горнии воспъваютъ и преисподнии рыдаютъ“ („слово на верб. н.“, 8).

Характерно наближують ся також наші автори в формі єдинозакінчення-дієслова 3 особи одинокого числа минулого часу. У Кирила, в „слові на пасху“ читаємо: *„се тѣло смѣрть оумѣртьви и тварѣ всю истлѣвшу обнови, и, яко Богъ, солнце помрачи, и луну въ кровь преложи“* (11, 13), або в иншому місці: *„солнце помрачи, и землю потрясе, и твари всея плакатися створи, и євѣжинъ плачъ на радость преложи“* („слово в нед. 3 по пасцѣ“, 32), або в „слові на вербну нед.“: *„въ жидѣхъ бо чюдеса створи, а языкомъ благодать и спасение дарова“* (4).

Доволі близько підходять оден до одного наші письменники ще в одній формі єдинозакінчень-дієслів, а саме в 3 особі одинокого числа, одного з минулих часів:

Кирило:

„Слово“:

*„вода та не всегда исцѣляше, Всеславъ князь людемъ
судяше,
но егда ю ангелъ възмутяше. княземъ грады рѣдяше.“*

І далі, на сей раз в „Слові“:

*а самъ въ ночь влѣкомъ рыскаше,
изъ Кыева дорискаше,
до куръ Тматороканя, великому Хрѣсови
влѣкомъ путь прѣрыскаше і т. д;
або ще там же: „тѣй бо Олегъ мечемъ крамолу коваше,
и стрѣлы по земли сѣяше,
або: „Боянъ же, братіє, не го соколовъ на стадо лебедѣй
пущаше,
нъ своя вѣщія прѣсты на живая струны
вѣскладаше“...*

Наприкінці ще одна остання форма єдинозакінчень-дієслів, що їх особливо уживає Кирило і що подибуємо їх і в „Слові“:

*„Израильтяне бо его Галици помлѣкоша,
заклаша,
а языцы обѣдомъ собѣ Сороки не троскоташа,
створиша...“* (12)

*вратници възстрепеташа Полозію ползоша,
и мертви възкресоша... (13), і т. д.
како тя терниемъ вѣнчаша,
и золчи съ оцтомъ напоиша
и еще пречистая ребра копиемъ
прободоша" (26).*

Особливістю наших авторів з'являється також так зване „єдиноначатіє“, або „єдинопочаток“. Дуже часто у Кирила Т. речення починають ся дієсловами. Особливо цікавим є одне місце в „слові на вознесеніє“: „Днесъ Христосъ своя раздаваетъ комуждо дары: даетъ Отцю принесенную имъ въ жертву плоть; посылаетъ апостоламъ святой свой Духъ; въводитъ душа святыхъ пророкъ въ небесное царство; раздѣляетъ своимъ ученикомъ горняго града обители; отверзаетъ праведникомъ раи; вѣнчаетъ страдавшая за нѣ мученики; посылаетъ страстотерпцамъ чудеса благодать“, і т. д. (16 дієслів в ряд—55 ст.). В другому місці тогож таки „слова“ читаємо: „тѣмже и мы, братѣ, придѣте, възрадуемъ Господеви., поклонимся приимшему всяку власть на небеси и на земли; помолимся царствующему съ Отцемъ; принесемъ въру, яко дары; не явимъся предъ нимъ тици въ день праздника, да приимемъ Божию милость“ (55), або ще там само: „придѣмъ и мы, братѣ, въ святую церковь; възвеличимъ Христа Бога нашего, давшего ны животъ; прославимъ і по сихъ обѣщавшаго небесное царство; възнесѣмъ имя его вкупѣ“, і т. д. 5 ряд — 56 ст.).

Не можна не помітити тут нахилу Кирила до музичної міри або мельодії через підбірання однакових закінчень дієслівних форм¹⁾.

Як звернемось тепер до „Слова о полку Ігоря“, то знайдемо там подібні сьому, так само неначе римовані єдинопочатки, висловлені найчастійше дієсловами. Тут читаємо: „Яръ-туръ Всеволоде! Стоиши на борони, прыщещи на вои стрѣлами, гремлеши о шеломи мечи харалужными“, або далі: „летятъ стрѣлы каленыя, гримютъ сабли о

1) Недурно „слова“ Кирила звать „стихотвореніями въ прозѣ на религиозные мотивы“.

шеломы, *трещатъ коніа харалужная*“, або ще: „*притрепалъ* (Святъславъ) *своими сильными плъки и харалужными мечи, наступи на землю Половецкую, приотпахлми и яругы, взмути рѣки и озера, иссуши потоки и болота*“.

Звертаючись далі до Ярослава Осмомысла, автор „Слова“ уживає такого єдинопочатку: „*сѣдиши на своемъ златокоевнѣмъ столѣ, подперѣ горы Угорскыя своими желѣзными плъки, заступи въ Королеви путь, затвори въ Дунаю ворота, меча бремены чрезу облаки*“, і далі: „*оттвориши Кіеву врата, стрѣляши съ отня злата стола салтани за землями*“. Цікаве ще одне місце—приклад єдинопочатку, з повторенням того ж саме дієслова: „*скочи* (Всеславъ) *къ граду Кіеву и дотчеся стружіемъ злата стола Кіевского, скочи отъ нихъ лютымъ звѣремъ... обѣсися синѣмъ глѣмъ... разшибе славу Ярославу, скочи влѣкомъ до Немиги съ Дудутокъ*“. Особливо помітно музичність мови, начеб то справжню, свою власну риму сих рядків „Слова“:

*„полечю, рече, зегзицею по Дунавви;
омочю бєбрянъ рукавъ во Каяль рѣцъ;...*

або ще: *„уже снесєся хула на хвалу,
уже трєсну нужда на волю,
уже врѣжєся Дивъ на землю.*

З сього останнього прикладу знати, що єдинопочаток буває разом й повторенням. Слово „уже“, як бачимо, повторюєть ся з початку кожного речення. Таких єдинопочатків з повторенням чимало подібуюмо у Кирила Т. й трохи менше в „Слові“. От, наприклад, повторення у першого, що висловлено особовими містийменниками, як то звичайно подібують ся в творах христ. гімнольоґів:

„ты бо еси“, — каже він про Христа, — „о нем же писаша пророци,...

*ты еси, е го же преобразиша патріарси, і т. д.;
ты, Господи, самъ еси, о немъ же учиша законодавци...,
то бѣ дастъся всяка власть и сила...,
те бѣ вся тварь бездушная послушастъ“... („слово в нед.
о слѣп.“—48).*

Знаходимо також повторення-єдинопочатки, висловлені

містийменниками взаємними ¹⁾, відносними ²⁾, злучниками ³⁾, особливо „нынѣ“ та „днесѣ“, наприкінці, прийменниками, напр. „на“: „самъ бо Исусъ Христосъ, яко фюники доброплодны,... избралъ вы естъ... на украшеніе апостольскаго престола, на утверждєніе святыхъ вѣры, на поновленіе“..., і т. инш. (14 раз, див. „слово на соборъ 318 оо.“, ст. 64). В порівнянні з сими місцями ми можемо навести такі речення „Слова о п. І.“: „ту ся копіємъ приламати, ту ся саблямъ потручати о шеломи половецкыя, на рѣцѣ, на Каяль, у Дону великаго“..., і в іншому місці: „ту ся брата розлучиста на брезѣ быстрой Каялы. Ту кроваваго вина не доста. Ту нирѣ докончаша храбрїи Русичи. Ту Нѣмци и Венедици, ту Греци и Морава..., ту Игорьъ князь..., і далі: „вступиста господина въ злата стремєнь за обиду сего времени, за землю Рускую, за раны Игоревы, бугею Святславича“, і далі — „за землю Рускую, за раны Игоревы бугею Святславича“,... за землю Рускую, за раны Игоревы, бугею Святславича“.

В останньому разі єдинопочатки-повторення висловлено вже не окремим словом, а цілим реченням. Приклади таких єдинопочатків-речень з повторенням знаходимо у обох поетів. В „Слові“ знаходимо майже дослівне повторення три рази: „Ярославна рано плачетъ на забралъ, аркучи“. Повторюєть ся також й вислів: „ищуци себѣ чти, а князю славы“ (2 рази). У Кирила Т., з тею самою метою відокремити, підкреслити думку, уживаєть ся частих повторень виразів, напр.: „вѣру ими ми, Фома“..., „и не буди невѣренъ, но вѣренъ“, або в відповіді Хоми: „вѣрую, Господи,... вижу рѣцѣ твои, има же..., има же...“ і т. д., „вижю нозѣ твои, єюже..., єюже...“ („слово на антип.“, 23), або в іншому місці: „нынѣ зима престала естъ, и ледѣ невѣрія... растаяся“ (2 рази, 21), або в „нед. о разсл.“: „человѣка не імамъ...“ (3 рази) і т. д.

Сі останні приклади характеризують творчість наших авторів вже з боку не стільки будови, скільки висловлення мови, її артистичного стилю. Таким робом від синтаксичних особливостей обох письменників переходимо до харак-

¹⁾ Див. „слово на пасху“, ст. 12.

²⁾ Див. „слово на Фом. нед.“— 23, 27 ст., „слово о слѣпомъ“—48.

³⁾ „Слово на вербну нед.“, 9—10; „слово на антипасху“, 23.

теристики складу їх, розуміючи під ним засоби артистичної мови, що допомагають її картинності ¹⁾).

Зміст своїх казань Кирило Т., так само як і оповідання своє про виправу Ігоря автор „Слова“ висловлюють не звичайною, простою, а поетично-малювничою, артистичною мовою. Правда, у Кирила є місця прозаїчні, висловлені під біблійним впливом, просто. Він частенько таки дослівно цитує св. Письмо. Але поруч, за біблійною цитатою, він наче відривається від цього джерела, що затримує на хвилину льот його мрій, та улітає на крилах фантазії в новий світ, малюючи його на тій самій біблійно-християнській основі. Нижче ми побачимо сей світ, утворений фантазією нашого поета, його малюнки—плід його поетичної творчости та профетичного ентузіазму, а не реторичного тільки впливу Візантії. Зараз же поспробуємо розібратись в тих фарбах та кольорах, що ними користувався автор.

Почнемо з простіших—так званих „епітетів“. Їх у Кирила сила. Користується ними поет уміло. То нанизує цілий рядок, сильніше підкреслюючи тим свою думку, то злегка розкидає їх на яскравому полі своїх малюнків. Крім великої сили звичайних і в інших церковних письменників епітетів, яких наводити ми не будемо, у Кирила є ще характерні лиш для нього одного. Але зараз нас цікавлять тільки найближчі з них до „Слова о п. І.“ Ось вони: „зеленая трава“, „горнії“, або „бурнії вѣтры“, „дивное чудо“, „високіи холми“, „крѣпкий воинъ“, „доблій вооружник“ та инш. Вони наближують ся до таких саме виразів „Слова“: „зелена трава“, „зелена ковыла“, „широкая поля“, „чистое поле“, „храбрый князь“, „храбрая дружина“ і т. д. Особливо звертають на себе увагу вирази: „высоко парящие орли“, як придаток до слова „отци церкви“ у Кирила, та „шизый орелъ подъ облаки“ в „Словѣ о п. І.“ Взагалі, звичайно, не можна

¹⁾ Зазначимо тут ще характерне для „Слова“, як вказівку книжного впливу на нього, — двійне число (dualis), якого теж вільно вживає автор „Слова“, як і Кирило, напр.: „оба есѣ Святъславличя“..., „ту ся брата разлучиста“, „соколича разстрѣляевъ“..., „соколя опутаевъ красною дѣвицею“..., „аще его опутаевъ красною дѣвицею“... і т. д.

не запримітити незрівнянної перемоги в сьому „Слова“ перед Кирилом Т.

Крім простих епітетів знаходимо у обох авторів також *епітети метафоричні*, себ то метафори, що висловлено ймен-
нем приложним. Ось вони у Кирила: „*красная вѣра*“, „*печаль
тѣлесная*“ („слово на антип.“, 21 — 22), „*слѣпъ есть разу-
момъ*“, або „*хромъ невѣріємъ или сухъ мнозѣхъ беззаконій
отчаяньемъ*“ (37), „*евангельское рало*“ (63). Такі само метафо-
ричні епітети стрічаємо в більшому числі і в „Слові“: „*мыслен-
но древо*“, „*теплыми мглами*“, „*хороброе гнѣздо*“, „*кровавыя
зори*“, „*въ жестокѣмъ харалузѣ*“, „*храбрая мысль*“, „*крова-
вая трава*“, „*жемчюжна душа*“, „*жельзные полки*“, „*въ сре-
бренныхъ брезѣхъ*“ і т. д. Не мало можна було б навести
також й метафор-дієслів з творів обох авторів ¹⁾...

Метафора дуже близька до порівняння, як засобу, що
допомагає поетичности мови. Перша переходить в другу,
лиш тільки назвемо предмет, якого ознаку переносимо до
другої речі. У обох авторів багато таких порівнянь, що
утворені з метафор, і тим самим оживляють мову ²⁾. Звер-
немо увагу на порівняння кораблів, на котрих їдуть отці
церкви на собор, з льотом орлів, що в високостях плінуть,
з богорісними хмарами у Кирила та Бояна в „Слові“, який
„*растѣкашеться... шизымъ орломъ* (як не „*умомъ*“) *подъ обла-
кы*“. Порівняння Кирила — „*младенци, яко крилати,
окрестъ Іисуса паряще, вопіяху: „осанна*“, — нагадує образ
„Слова“, взятий також з царства пташиного: „*полечу, рече
(Ярославна) зегзицею по Дунаевѣ*“. Далі попадають ся порів-
няння з царства звірів. В „слові на собор о. о. Ц.“ еретик
Арій прирівнює ся до лева: „*яко левъ, злохитриємъ рикая
неукротимо*“ (59). В „Слові“ читаємо: „*храбрая дружина
рыскають, аки туры*“, „*буй-туръ Всеволодъ*“, „*Гзакъ бѣ-
житъ сърымъ волкомъ*“ і т. д. Особливо цікавий образ стріл,
що його уживають обидва автори: „*нача, яко стрѣлы,
пущати богохульные словеса своя*“ (59) і в „Слові“: „*се вѣтри,
стрибожи внуци, вѣють съ моря стрѣлами*“, „ *рассушась
стрѣлами по полю, помчаша красныя дѣвки половецкыя*“.

¹⁾ Див. у Кирила: „Слово о слѣп.“,—48; „на пасху“,—13; „на
вербн.“—9 і т. д. В „Слові“ відомі всім...

²⁾ У Кирила див. в „Слові на вербн.“—9, 10, „на соб.“—84 і т. и.

Крім прямих порівнянь знаходимо також у обох авторів т. з. заперечні порівняння ¹⁾ (отрицательныя сравненія).

Сливе що в кожному рядку творів наших письменників здибаємо ми ще цілу низку особливих фігур та виразів мови. Се так звані *запитання* (вопрошенія), *звертання* (обращенія), та *оклики* (восклипанія). Обидва частенько вживають сих відворотів мови, оживляючи її, підкреслюючи свою думку. Сліпий, що прозрів, запитує фарисеїв: „*что же отъ мене хочете слышати, понеже рекохъ вамъ?..*“, і в „Слові“ таке ж запитання: „*что ми шумить, что ми звенить давеча (далеча) рано предъ зорями?*“ Іноді запитання сполучають ся з звертанням, надаючи мові характеру драматичного. Бувають звертання й без запитань, або вкупі з окликами. Крім звичайного обом письменникам „братіє“ подибуємо обернення-оклики; їх висловлено з початку через „о“, а у Кирила іноді через „оле!“. Ось вони: „*о крѣпкий Христовъ воинъ!*“ (49), „*о роде невѣренъ!*“ (46), „*О, горе, языче грѣшенъ!... О лютъ души ихъ!*“, а в „Слові“: „*о Бояне, словію стараго времени!*“... „*О русская земле, уже за шеломянемъ еси!*“ „*О моя сыновья!*“ і т. п.

Далі твори Кирила Т. наближують ся до „Слова о п. І.“ своїми символами. У першого, слід за Іларіоном, сонце з'являється символом Христа, а місяць — ознакою Мойсїйового закону. В „Слові“ ті само символи—сонце та місяць: „*два солнца помѣркаста... и съ нимъ молодая мѣсяца Олегъ и Святѣславъ*“,— або в іншому місці всіх чотирох князів символізовано на зразок чотирох сонць: „*чръныя тучя съ моря идутъ, хотятъ прикрыти четыре солнца*“. Взагалі як у Кирила, так і в автора „Слова“ різних птахів та звірів вживається, як образ людей, у першого—християн та поганих („язичників“), у другого—Руських та Половців, а також як символи різних ознак.

Символ, коли його поширимо, як відомо, переходить в *алегорію*. Сеї останньої, як в окремих виразах, так і в цілих малюнках, вживається знову таки обома письменниками. Соколина охота на лебедів, що символізує гру Ваяна, яко видатнійший алегоричний образ „Слова“, має по-

¹⁾ Див. у Кирила: „слово на пасху“—12, 13, 15; „сл. на автін.“ 20, 25 і инш.

рівняння, хоч і далеко, з дуже частим алегоризмом в творах Кирила. Маємо в його й великі алегоричні малюнки на євангельські події, але їх передано так, що діла давно минулих літ здають ся йому, як і давнім пророкам, як би сучасними. Тому вони, наче повставши з забуття, проходять перед очима зачарованого слухача. Сьому допомагає надта драматизація мови, що виразно малює минуле за сучасне. Сей чудовий, надзвичайний, що до історії, вираз промови, який надає особливої сили слову, вводить ся Кирилом в його „слова“ через наріччя часу „нынѣ“ та „днесѣ“: „нынѣ солнце красуяся къ высотѣ восходитъ, и радуяся, землю огръвае: взиде бо (намъ отъ гроба) праведное солнце Христосъ и вся върующая к нему спасаетъ“ і т. д. (див. „слово на антип.“, 20—21), або: „днесѣ горы и холми точатъ сладость; оудолия и поля плоды Господеви приносятъ. Горнии възспѣвають, и преисподнии рыдаютъ“... і т. и. („сл. в нед. ваїї“—8). Особливо цікаво змалювано картину в „слові на антипасху“: „взидемъ, братие, — запрошує оратор, —нынѣ мысленно въ Сионскую горницу“, бо там, — оповідає він далі, — зараз зібрались апостоли, а з ними й Христос. Далі діалог між Христом та Хомою, що зміцняє драматизм казання. Такий само драматизм знаходимо і в „слові на вознесенє“. Тут розгортається перед нами величезне полотно з свіжими фарбами, яскравими кольорами. В центрі малюнку, на Єлеоні, Христос, що на ту гору „днесѣ пришелъ естъ“. Кругом нього натовп „чиновъ встѣхъ святыхъ“. Тут праотці, патріархи, апостоли, християне... Тут і янголі: одні престол готують Христу, інші на крилах хмари несуть, щоб взяти Христа на небо... Всі чини співають пісень на славу вознесенню... Хмара підняла Христа. Він сів на херувимів, та полетів на вітряних крилах. На небі Сам Бог Отець вінчає Христа.

Ми умисне спинились на сих малюнках, щоб яснійше уявити творчість Кирила Т., котра належить більше „къ области высокой духовной поэзии, чѣмъ къ области настоящей церковной проповѣди“. ¹⁾— В порівнянні з символично-алегоричними малюнками в казаннях Кирила, що ми подали, можна привести декільки таких само малюнків

¹⁾ Порфирьевъ, т. I, ст. 405.

з „Слова“ ¹⁾. Ми процитуємо з них лише одну, що нагадує спосіб викладу Кирила, а саме драматизмом мови, що утворено тим саме засобом змалювання минулого начебто сучасним: *„на Немизь, — живописує співець баталії, — снопы стелють головами, молотять чепи харалужними, на тоць животь кладуть, вьютъ душу отъ тьла. Немизь кровави брезь не бологомъ бяхуть посьяни, посьяни костьми рускихъ сыновъ“*.

Вже в останьому порівнянню символіко-алегоричних малюнків з творів Кирила та з „Слова“ ми бачили зародки драматизму в викладі — через висловлення минулого за сучасне. Більше драматизму виявляється в т. з. *діалюгах*, або розмовах різних осіб, що їх вживають обидва поети, оживляючи тим свої оповідання. Приклад драматизації в діалюгах знаходимо в „Слові на антипаску“, в розмові Христа з Хомою. Починає розмову Христос, балакаючи в викладі Кирила фігурами та образами. Відмовляє Хома з такою ж силою виразів мови — повторень, єдинопочатків, єдинозакінчень та инш. Закінчує діалюг — він і почав його — Христос. — Далі такого само драматичного діалюгу оратор надає сліпому, що прозрів, та його опонентам — фарисеям. Діалюг сей, повний „восклиданій“, „вопросовъ“ та „обращеній“, — палка промова, гарна по формі, глибока по змісту, вільно-поетичне поширення євангельського оповідання (Іоан. IX, 29). Ще оден приклад драматичного діалюгу — звичайне у Кирила поширення коротенького євангельського тексту (Іоан. V, 7) про „разслабленнаго“. Характер його той, що й в інших.

В порівнянне з діалюго-драматичною формою викладу в творах Кирила Т. подамо з „Слова“ діалюг Гзака з Кончаком: *„млѣвитъ Гзакъ Кончакови: аже соколъ къ гнѣзду летитъ, соколича рострѣляевъ своими злачеными стрѣлами. Рече Кончакъ ко Гзъ: аже соколъ къ гнѣзду летитъ, а вы сокола опутаевъ красною дѣвицею. И рече Гзакъ къ Кончакови: аще его опутаевъ красною дѣвицею, ни нама будетъ соколыца, ни нама красны дѣвице, то почьнутъ наю птици бити въ полъ Половецкомъ“*.

¹⁾ Такі, напр., малюнки баталій на 2-й та 3-й день виправи.

Не зайвим буде порівняння наших письменників що до вживання ними „плачу“, сеї звичайної форми народньої поезії. У Кирила маємо „плач Богородиці при хресті“, в душі чисто народніх приговорювань, хоч їх і взято у Метафраста, та плач Йосипа Ариматейського, що просить у Пілата тіла Христа. В „Слові“ ж відомий плач Ярославни, близький, звичайно, до традиційного народнього плачу, але, може бути, не без впливу таки й книжного, себ то й популярного серед книжників—до них належить й автор „Слова“—старо-руського хрисостома—Кирила Туровського.

Наприкінці декільки слів про вживання в творах наших поетів *уривчатої та періодичної* мови. У Кирила, як помітив ще Х. Буслаїв, стрічаємо періоди, „отличаючіся стройністю во взаємномъ соотвѣтствіи частей предложенія“... (Див. у Кир., ст. 36—37, 52 та инш.). Але поруч з періодами у нашого автора знаходимо також частенько й уривчасту мову (див. ст. 44, 55—56, 19 та инш.), котра характеризує „Слово о п. І.“, що майже не має періодів.

Згадаємо нарешті, що найближчим, майже дослівним повторенням є місце, що подає проф. Владиміров. „(Ист. лит. Кієвскаго періода“, ст. 311).

На підставі висловленого ми можемо, здається, визначити, як не категорично, то хоча гіпотетично, існування деякого наближення книжної маніри Кирила Туровського до „Слова о полку Ігоря“, а се свідчить, що тут не випадкова однаковість, а наслідок належності обох письменників до відомої літературної школи; школа ся заклалась в Київській Русі в XII віці і визначалась особливим стилем і літературною манірою, яка повинна була відбитись як на творах свіцького так і духовного змісту.

„Elegia Alexii“ Теофана Прокоповича.

Студія Олександра Грузинського.

Літературна діяльність Т. Прокоповича давно вже звертала на себе увагу різних дослідників. Досить згадати ймення Тихонравова, Морозова, Самарина і баг. инш., що написали чимало студій і монографій, присвячених сьому єпископови - гуманістови, політичному й літературному діячеви. Проте науковий дослід не торкнувся досі ще довгої низки творів літературного характеру, що належать Теоф. Прокоповичеви. Се — його латинські вірші, між иншим і „Elegia Alexii“, яку він написав на латинський мові, наслідуючи Овідія. На жаль се ігнорування часом було навіть свідомим. Так, напр.. Морозов, що написав найкращу досі монографію, присвячену літературній діяльності Прокоповича, торкаючись сих творів, каже в своїй книжці ось що ¹⁾: „В Кієвѣ Теофанъ написалъ нѣсколько латинскихъ стихотвореній, показывающихъ, что онъ хорошо умѣлъ владѣть формой классическаго стиха, но по содержанию своему совершенно незначительныхъ. Изъ нихъ заслуживаетъ вниманія только небольшое стихотвореніе, въ которомъ рѣзко сказалось сочувствіе свободной мысли по поводу суда надъ Галилеемъ“. Далі подаєть ся уривок тексту й перекладу сього твору. Решта віршів видимо нічим не звернула на себе уваги сього дослідника, може й тому, що в їх не було „сочувствія къ свободной мысли“.

¹⁾ Морозовъ, — „Теофанъ Прокоповичъ какъ писатель“, ст. 157.

А між тим „Elegia Alexii“ дуже цікава пам'ятка творчості Прокоповича найдавнішої доби; правда, питання про час, коли написано „Елегію“, поки що розв'язати досить не легко. Ані зміст, ані списки не дають на це певної відповіді. Справедливіше допустити, що перерібку сю було зроблено до р. 1704, бо того року її подано на увагу слухачам автора, як приклад¹⁾ в його підручнику поетики, і так само трудно сказати, щоб її було написано давніше року 1698, себ-то року подорожі в Рим, де він, як відомо, багато працював коло елясиків. Цілком правдиво буде допустити, що під час сеї праці йому спало на думку зближити два моменти — вигнання Овідія і втікання з своєї волі Олексія з батьківської оселі.

Довести сю гадку можна і аналізом сього твору з боку змісту і почасти з боку форми. От це і буде найближчою метою нашої праці.

Другим завданням буде вияснити і схарактеризувати способи творчості, поскільки їх можна дослідити в сьому творі.

Але перш над усе треба зробити декільки уваг що до тексту елегії, яку ми студіємо, бо списки її відносять ся до часу пізнішого, як і друкований текст її²⁾.

Вірш сей писано латинською мовою, елегічним розміром (*distichon elegiacus*). Він відомий нам з отсих джерел:

1) Його подано в друкованім курсі поетики Теофана Прокоповича (*De arte poetica*), що викладав ся р.р. 1704—1705³⁾.

2) Його надруковано в книжці „*Lucubrationes illustrissimae et reverendissimae Theophanis Procopowicis, quae (praeter una [sic] narrationem) jam orationes jam poemata jam epistolas in se comprehendunt*“⁴⁾.

1) Див. *De arte poetica*, ст. 30.

2) В кращому разі до половини XVIII в.

3) Видана Георг. Кониськ. в Могильові р. 1786, (ст. 30—34).

4) Библ. К. Дух. Ак. (Знач. В XXXIII 9/880... nunc primum in unum corpus collectae et in publicum lucem edita Vratislaviae Apud Io: Jacob. Korn, 1743.

Тут між иншим уміщено його промови в приводу Полтавської баталії, листи до Байєра, й до инших; з poematis:

1. *Epinicion sive carmen triumphale de victoria nobilissima* (123—128).

3) З підручника пітики елегія ся перейшла до інших підручників, яко гарний приклад (*exemplum elegans*) пародії.

Треба зауважити, що пародію в початку XVIII в. в Києві¹⁾ розуміли зовсім не як жартовливі перерібки і наслідування серйозних творів. В нашому прикладі „Елегія про Олексія“ хоч і уявляє з себе цілком наслідування, проте всю її написано в дуже серйозному тоні, і в ній не можна знайти ані одної вказівки на бажання автора пародіювати в теперішньому значінні цього слова.

В рукопису, з якого вято текст, що подаємо, „Елегію“²⁾ його уміщено в IV розділі *de vario exercitationis genere*, в тому з параграфів, що оповідає про „третій вид упражнень“ (по Кониському) — *Articulus tertius*.

„*Tertium exercitationis genus est dictum parodia, cum ad normam poematis ab aliquo Auctore editi nostrum opus ita aptamus, ut veluti vestigiis insistamus, et verba verbis, sententiis sententias similes vel contrarias et e regione oppositas conferamus*“ — „Третій під „упражнення“ зветь ся пародія, коли ми по зразку твору, що подав якийсь автор, свою працю улаштуємо так, неначе б то йдемо по сліду і збираємо до купи (*conferamus*) слово по слову, думку по думці однаково або навпаки, яку беремо з меж протилежного“. Далі подаєть ся „*exemplum elegans Illustr. Authoris Theophanis*“ — „штучний зразок славного письменника Теофана“, „*qui descripsit exilium divi Alexii eo modo, quo Ovidius exilium suum libro 1-mo elegia 3-tia Tristium*“, — „який написав про втікання Св. Олексія таким же чином, як Овідій про своє вигнання в 3-й елегії першої книги „Розпачи“.

Тому, що в рукопису подано крім „Елегії“ Прокоповича текст самої 3-ї елегії Овідія, то автор пітики вважає за потрібне пояснити, що се зроблено для того, щоб таким чи-

2. Теж по польски: *Epinicion albo piesń tryumfalna* (129–134).

3. *Elegia in quae divus Alexius sui exilii seriem narrat* (125–139).

4. *Laudatio Boristhenis* (Київ).

1) А також і давнійше — в поезії ренесансу.

2) *Præcepta de arte poetica* (K. k. 70—77). 1746 року, написав Георг. Кониський. Належать б. проф. Київ Д. Ак. А. А. Дмитрієвському.

ном „bene considerata verborum et sententiarum in utraque collocatio“ — щоб краще було розглянути порядок слів і виразів в обох елегіях ¹⁾).

Поданий в рукопису текст 3-ої елегії Овідія, якого форми тримався Т. Прокопович, трохи різниться від загального тексту *Tristium*. По - перше — замість одної 3-ої елегії тут подано дві (3-я і 4-та): 1) „Cum subit illius tristissima noctis imago“... (в. 1—102) 2) „Tingitur Oceano custos Erimanthydos ursae“... (в. 103—130). Але ці частини можна з'єднати в одне ціле тільки з великою натяжкою: в першій змальовано прощання чоловіка з жінкою, домівцями і т. и., а в другій — мандрівку і бурю на Іонійському морі. Ясно, що автор - пародист користувався з поспованого тексту.

Другу, більш - менш значну відміну маємо в в. (75 — 76):

Sic Priamus doluit, tunc cum in contraria
versus

Ultores habuit prodicionis equus ²⁾).

Таке читання подає старий текст. Тепер се місце читаємо так: „Sic Mettus doluit...“

Псування се стане зрозумілим, коли се місце поставимо поруч з стихами 25 — 26:

Si licet exemplis in parvo grandibus uti
Haec facies Troiae, cum caperetur, erat.

Цілком можливо, що се місце впливало на редакцію в. 75 — 76. Решта відмін в читанні остільки незначна (помилки), що їх оміло можна й залишити.

Текст „Елегії про Олексія“ дуже мало відрізняється від друкованих текстів (див. вище). Тому ми робимо тільки деякі незначні поправки тексту (звичайно крім помилок). Поправки ті ось які: В в. 69: „Conduco Syriam, nec piger intro ratem“ — вважаємо за потрібне викинути запинку по слові *Syriam* (ставлю дві запинки — по *conduco* і перед *ratem*), через що читання й зрозуміння цього місця стає багато легшим.

¹⁾ Л. 96 об. В друкованій поетиці Прокоповича рівнобіжного Овідієвського тексту не подано. Певне в рукопису „Праесерта“ се зроблено з ініціативи Кониського.

²⁾ К. 74.

В в. 82: зам. *quaestu* повинно на мій погляд читати *questu*, бо перша форма *ablativ'*у цілком неможлива, а сенс при другому читанні стає яснійшим.

В. 84: зам. *navi sonus* правдивіше читати *navis onus*¹⁾. Така конектура зразу відмінює се місце і робить його більше зрозумілим; і нарешті в ст. 111 зам. слова *dextra* на мою думку повинно читати *texta*²⁾. В. 15 зам. *habiturus* повинно читати *abiturus*.

„Елегію“ Прокоповича тепер досить забуто нашими вченими; видання його „*De arte poetica*“ і „*Lucubrationes*“ — дуже рідка річ. Тому цілком подаємо текст „*Elegia Alexii*“ з друкованої „*De Arte poetica*“³⁾.

„*De arte poetica*“.

(ст. 30 і далі).

In hunc modum gratia exercitii (parodiae) finximus Elegiam Divi Alexii, in qua ille liberum suum et spontaneum exilium describit modo, quo Ovidius descripsit suum Lib. I. Elegia 3, quae sic incipit: „Cum subit illius tristissima noctis imago“.

Elegia, in qua Divus Alexius spontanei sui exilii seriem narrat.

- 1 Illius cum scaena subit faustissima noctis,
Quae mihi supremum clausit in Orbe diem,
- 3 Cum recolo noctem, qua tot mihi vincula rupi,
Nunc quoque plena meo gaudia corde fluunt.
- 5 Aptum tempus erat, quo me de sede paterna
Praecipuus Christi cedere jussit amor.
- 7 Apta viae non hora fuit nec cura parandi,
Haerebam incertae spe trepidante fugae.
- 9 Exciderant animo famuli comitesque legendi,
Exciderat longam vestis egere viam.
- 11 Sic tremui, ceu claustru parans evadere, quemque
Spes alit effugii destituitque sui.

¹⁾ Вірш сей попсовано і в друкованім виданні *Lucubrationes*, але в „*De Arte Poet.*“ читаємо правильно.

²⁾ Так читаємо в спискові „*Праесерта*“ р. 1746 Київськ. Дух. Акад. (I, III, 82, 3).

³⁾ Нумерацію віршів зроблено нами.

- 13 Ut tamen has animo tenebras ipse ausus abegit,
Consilioque suo mens recreata stetit,
15 Extremum nullos compello [h]abiturus amicos,
Copia quos multos conciliarat opum.
17 Quod mea si nosset, quam me nova nupta teneret!
Et quanto miseras spargeret imbre genas!
19 Ipsa procul genitrix celsa distabat in aede,
Nec poterat facti certior esse mei
21 Quocunque adspiceres, plausus citharaeque sonabant
Laeta tui festi lux, Hymenaeae, fuit.
23 Omnis conjugii capit aetas gaudia nostri,
Festus et in tota perstrepat Aede chorus
25 Grandia si parvis licet assimilare Triumphis,
Talis erat facies, Roma superba, tui.
27 Jamque quies hominum voces premit alta canumque,
Lunaque sublimem carpit in axe viam.
29 Hanc ego suspiciens, et ab hac templa omnia cernens,
Quae nostram circum crebra fuere domum.
31 Divi, inquam, quorum resonant hae laudibus Aedes,
Tectaque jam pedibus non adeunda meis,
33 Vosque pio insignes Heroum sanguine clivi,
Salvete ad tempus, quod volet ipse Deus.
35 Et quanquam clypeo non nostrum hoc munio corpus
Flere tamen cunctos hanc prohibete fugam;
37 Desertoque patri, quis me subduxerit ardor, .
Dicite, deflendum ne putet esse malum;
39 Ut, quod vos scitis, genitor quoque sentiat ipse:
Irato possum non pius esse patre.
41 Sic ego placabam Superos, verum inscia conjunx
Vota dabat votis invidiosa meis.
43 Illa suo fervente etiam prece pectore fusa
Crebra fronte sacram percutiebat humum;
45 Verbaque in adversos effudit plurima coelos
Pro reditu dempti non valitura viri.
47 Nec jam cunctando spatium nox multa sinebat,
Vertebatque suos Arctos in axe gyros.
49 Quid facerem? patris, fateor, retinebar amore:
Sola sed ista mea nox fuit apta fugae.
51 Ah quoties humana mihi, quo pergere, dixit
Mens, vel quo properas ire, vel unde, vide!

- 53 Ah quoties dubiam questa est fallaciter horam,
Dandaque non certis vela negabat aquis!
- 55 Ter limen tetigi, tarde ter pondera carnis
Ad pulchra accinctos impediere pedes.
- 57 Saepe celer factus, rursus me tardior ipso,
Ingenio patriae pelliciente fui
- 59 Saepe meum votum firmaram, et saepe refelli
Respiciens oculis tecta relictis meis.
- 61 Tandem, quid cunctor? Syria est, quo tendimus, inquam,
Roma relinquenda est, hic mora neutra bona est.
- 63 Uxor deseritur? liber mihi vindicor ipsi;
Et Domus? et blandae retia rumpo domus;
- 65 Quique mihi pravo nocuissent more sodales?
O mihi perpetuo damna tremenda metu!
- 67 Dum licet effugiam; nunquam fortasse licebit
Ulterius: damno, qua moror, hora mihi est.
- 69 Nec mora cunctari, suadentia comprimo verba,
Conduco Syriam, nec piger intro ratem.
- 71 Dum vehimur, caelo laetus mihi Lucifer alto,
Non alius nostris maestior ortus erat.
- 73 Divisum haud aliter quam si sua membra revulsa
(Ut mihi narratum est) me doluere mei.
- 75 Sic Jacob doluit, dulcis cum viscera nati
A saevis didicit dilacerata feris.
- 77 Tum vero intetricum ¹⁾ vertuntur gaudia luctum,
Et quae plaudebat, pectora dextra ferit.
- 79 Tum vero conjunx frustra inclamare maritum,
Et planctu profugum non revocante sequi:
- 81 Non potes avelli, sequar, ah! sequar usque per undas,
Atque exul conjunx exulis, inquit, ero;
- 83 Meque invitat iter, meque invocat exera tellus,
Nec nimium profugo sum grave navis onus.
- 85 Te iubet exilium Christi dilectio ferre,
Meque eadem solam jure manere negat.
- 87 Talia tentabat sancti tenere Parentes,
Vixque suo suasu consilioque stetit.
- 89 Evasi (nec enim fuit hoc periisse putandum)
Squallidus illotas crine tegente genas.

¹⁾ Надруковано: in tetricum.

- 91 Illa diu densas luctu effundente tenebras,
In media jacuit mortua pene domo.
- 93 Utque resurrexit, resolutaque membra levavit
Pulvere foedatis tristis imago comis,
- 95 Tum modo se, thalamos modo complorasse relictos
Fertur, et absentem saepe vocasse virum;
- 97 Nec gemuisse minus, quam si mea fata videret,
Et tumulo corpus traderet ipsa meum;
- 99 Et petiisse Deum, vellet sibi tollere vitam,
Sed tamen ad reditus spem revocasse meos.
- 101 Vivat et in melius convertat vota precesque,
Vivat et absenti fida sit usque viro.
- 103 Incubuit placidis Zephyrus lenissimus undis,
Aequoreasque suo flamine mulcet aquas.
- 105 Et nos Jonium securi findimus aequor,
Nec reddit trepidos ulla procella metus.
- 107 O me felicem! mitis mare permeat aura,
Summaque censetur ludere sponte Thethys.
- 109 Non quatit obversam proram puppimve retundit,
Sed tantum celerem promovet unda ratem.
- 111 Pinea texta volant, non strident vincla rudentem,
Prosperat et nostram pulsa carina fugam,
- 113 Navita securo confessus gaudia cantu
Ad propellendam non eget arte ratem.
- 115 Utque regit domitum non duris vector habenis
Et facili freno flectere siveit equum:
- 117 Sic tunc quo voluit, quo illum res ipsa vocabat,
Impavidus ventis Navita vela dedit
- 119 Quod nisi favisset Divina his gratia ventis,
Tangere quis portum me potuisse putet?
- 121 Iam procul Italiae ripis post terga relictis,
Dilectae Syriae littora cerno meae
- 123 Annuat optatas, quaeso, mihi tangere terras,
Et mecum magno pareat unda Deo.
- 125 Dum loquor et trepidis attingo littora votis,
Festivam pernix impulit aura ratem.
- 127 Pellite caerulei, me pellite flamina ponti;
Haec mihi propitii sit nota clara Dei.
- 129 Ponite me profugum peregrino in littore, si, qua
Terra Dei est, dici terra aliena potest.

По своєму змістові „Елегія про Олексія“ взагалі мало спадає на відомі досі „Життя“ св. Олексія; се цілком зрозуміло, бо „Елегія“ виявляє з себе перерібку елегії Овідія на християнсько-поетичний манір. Але при детальному розгляді цього твору можна зазначити деякі місця, що спадають на латинське життя, відоме в науковій літературі під назвою „Мюнхенської редакції“ ¹⁾).

Аби хоч трохи орієнтуватись в питанні про взаємини між „життєм“ і „Elegia Alexii“, треба хоч в двох словах торкнутись історії цього сюжету. На жаль в російській науковій літературі нема цільного досліджу, присвяченого питанню про „життя“ св. Олексія, хоч давніші списки життя відносять ся, певно, до XII віку ²⁾). Проте можна зазначити чималу низку окремих статей і заміток, що присвячено окремим питанням і окремим життям різних редакцій. Подробиць тут ми торкатись не будемо, бо бібліографічну літературу досить докладно подає в своїй статті проф. Володиміров (Ж. М. Н. Пр., 1887, X), додамо тільки, що крім того є дуже цікава праця: Arthur Amaud, La legende Syriaque de S. Alexis ³⁾, де французький дослідник намагається довести, що історію цього сюжету повинно починати ще в VI віку по Р. Х. (!). У всякому разі вже в IX віці написано на грецькій мові:

1) канон св. Олексію ⁴⁾), який повинно вважати за найдавніший памяток в літературі Європи, що стосується до цього життя. Крім того на грецькій же мові можна зазначити ще ось які редакції „життя“:

2) Житіє, що за автора його вважають Семена Метафраста і що його опублікував Massmann по манускрипту Віденської Бібліотеки. На його не звернуто уваги в праці Боляндістів ⁵⁾), що мали копію його, але не знайшли потрібним опублікувати.

3) Анонімне житіє, що заховало ся серед грецьких манускриптів Мюнхенської Бібліотеки. Воно було невідомим до Massmann'a, що його опублікував.

¹⁾ Див. Massmann. Sanct Alexius Leben. 157—166. (Bibliothek der gesammten Deutschen National-Literatur, 1843). Редакція А.

²⁾ Див. Срезневский: „Свѣдѣнія и замѣтки о малонзвѣстн. пам. XXXI“.

³⁾ Bibliotheque de l'Ecole des Hautes Etudes. Paris, 1889. Op. 79.

⁴⁾ Йосипом сосудохранителем в Константинополі (848—883).

⁵⁾ Acta Sanctorum, під 17 Іюля, т. IV.

І 4) Версія, що подав монах Агапій в його βιβλίον χαλούμενον Εχλόγιον.... εἰς κοινὴν μεταφρασθέντεν διαλέκτον, παρὰ Ἀγαπίου μοναχοῦ τοῦ χρητός ¹⁾). Житіє се має значні відміни від житія Метафраста.

Боляндісти мало відрізняли сі редакції одна від одної; проте в їх праці подано коштовний матеріал для характеристики і класифікації латинських редакцій. Коли не вважати на силу відмін латинських житій в деталях, то (по Massmann'у) їх можна поділити на таких три головних типи:

1) Римська канонічна редакція, її складено з порівняння декількох кодексів.

2) Редакція Сурія. Laurentii Surii de probatis Sanctorum historiis (Coloniae 1579).

3) Редакція Віденської бібліотеки (Мюнхенська редакція *Δ*). Редакція Сурія має велику вагу, бо вона докладно передає Заходу східний переказ про Олексія. Її певно контамініровано з Метафраста і анонімної редакції.

Отсе, власно кажучи, і всі основні редакції. Решта росте вже на національному ґрунті (французському, німецькому, російському і т. и.) рясною низкою через поширення або скорочення (напр. проложні редакції) в найрізноманітніших формах—від народніх віршів до містерій включно ²⁾). Отсей саме сюжет відбив ся і на „Елегії про Олексія“ Прокоповича. Власно кажучи, в „Елегії“ відбив ся тільки оден момент, що його взято з всього сюжету, а саме — спена прощання і втікання з батьківської оселі во імє Христа молодого, вельможного, багатого юнака; для більшого вражіння легенда примушує його втікати саме в ту ніч, коли відбувалось його весілля.

Тієї само рамки додержує і Прокопович. Він тільки розширив і надав більшого драматизму на сей мент. Додано до сього малюнок подорожі по морю, аж до того часу, коли вже стало видно „жадану Сирію“ ³⁾. Дальший розвиток

¹⁾ Див. Соболевскій: „Переводная литер. Москов. Рус.“ (ст. 320) і „Анеологіонъ“ Москва, 1660 г.—„Житіє Алексія“ (Библ. Киевской Дух. Акад.) л. 1--30.

²⁾ Пор. Тихонравовъ: „Русск. Драм. Произведения; Дѣйство объ Ал.“.

³⁾ Всі житія вираджають св. Олексія в Едесу.

цього сюжету в житіях збагачено всякими вставками (дивні ввиження, голос з овтару, дзвони, життє в батьківській оселі старцем, глум рабів, випадок з хартією, де Олексій власною рукою писав про своє життє, плач батьків, молоді і т. и.). Цікаво, що ні одне з житій не видає себе за власноручно написаний житєпис. В житіях се обмежуєть ся тільки читанням його перед всім римським народом.

Про дальшу долю сеї хартії нема жадного слова. Певне, що легенда тільки пізнійше почала цікавитись побічними питаннями, як от кому дано читати хартію — світському чи духовному уряду, і т. и. Звичайно, що автобіографічне питання посунуто на заднє місце, так що ані автори, ані читачі житій не почували потреби в автобіографічній формі.

З впливом часу, коли життє не тільки зробилось за річ для читання, але й стало за джерело „дійства“, містерії про Олексія, перерву сю повинно було заповнити. І справді, щоб драматизувати сцену з хартією, то повинно в обставині дії прочитати її перед народом, як власний твір святого ¹⁾.

¹⁾ Справді, в „Дійствѣ“ про Олексія р. 1670 ми знаходимо сю хартію, сливе цілком взяту з проложного житія тільки трохи переброблену. (Див. Тихонравов: „Русск. драматич. произв.“ т. I, ст. 69).

Щоб ознайомити читача з такою редакцією, а також і з „житієм“, подаємо її тут цілком. (З Прольогу, Мартівская четверть, вид. 1900. Москва, єдиновірчеська друкарня. Передруковано з прольогу 1654 р., див. під 17 марта к. 87 об.).

„Сей бѣ отъ ветхаго Рима, сѣнь Евфимиана патрикія и матери Аглаиды, благовѣрну же и богату родителю сѣнь иже и бракъ сотвориста емоу, въпрягоста отъ црѣского рода невѣсту. браку же бывшу и чертогу совершену, в'неже бѣ время к'невѣстѣ приблизитися, давъ ей обручительный пер'стень и изыде тай издому своего. и пришедъ воградъ Едес'скій и пребысть въцркви лѣтъ осмь надєсять, в'нищихъ ризахъ.

Ипознанъ бысть добродѣтели его ради и многимъ к'нему събирающимъ. Онъже не хотѣше хваленія челоувѣческаго, отиде оттуду в'римъ и прииде в'домъ свой, и не вѣдомъ бысть в'дому своемъ. И умоли сво-его оцѣ, да оу вратъ дому его сядеть. бѣже всѣми незнаемъ и пребы-ваше во вратѣхъ, зря отца и матеръ, и рабъ своихъ входящихъ и исхо-дящихъ. обругаемъ же бѣ и укоряемъ своими рабы, и странєнь всѣмъ. родителема же и цѣломудрєнтѣй женѣ его, скорбящимъ и плачущимъ всегда о немъ. приблизившужєся оумертвїю его, испроси хартію, и написа яже о себѣ, и держаше в'руцѣ по умертвїи своемъ. и съшед-шимъ всѣмъ над него. По откровенїю же Божїю, црѣю и патриарху,

Такою саме спробою дати житіє Олексія на зразок монгольгу, листа, чи вірнійше житія в першій особі і є „Elegia Alexii“ Прокоповича; її написано мабуть під трома впливами — житій, містерії і Овідія, — про його мова буде далі. Зупинимось трохи докладнійше на впливі житійному.

З відомих досі житій Elegia Alexii найбільше спадає на зазначену вже Мюнхенську латинську редакцію (Massmann) ¹⁾. В житію сьому прощання Олексія написано дуже драматично (молодий з молодю кажуть промови), при тому можна зазначити навіть цілу низку збігів словарних. Через таке значінне сього житія ми повинні зупинити ся на ньому трохи докладнійше.

Житіє се цікаве тим, що в ньому рід Олексія пристосовується до давнійших патриціанських родин клясичного періоду (до Сціпіона), а рід молодії Олексія — до Фабриція, що Пірра звожував.

Весілле і втікання Олексія в сій редакції подано так.

Ponitur dies celebritati nuptiarum. Conveniunt utrobique amicorum et clientium infinite multitudines turba parasitorum et ioculatricum incredibilis. Benedicuntur secundum consuetudinem ecclesiasticam in ecclesia sancti Bonifacii martyris sponsalibus ornamentis insignes sponsus et sponsa.

Dies laeta ducitur. Sonant tibiae et cytharae, organa quoque et lirae et omnis generis musica instrumenta. iuvenum turba cum sponso, puellarum frequentia cum tanti nominis nova sponsa fere innumerabilis.

Nox aderat, in qua thalamus collocatus est et nobilissimus iuvenis cum sponsa sua cubiculi secreta accepit silentia: et cum

возвѣстившу аггелу, да поишуть челоуѣка Бжїя вѣдому Евфимїани. и обрѣтоша и оуже оумерша, и в'руцѣ его имуща хартію, и никомуже не дасть ея, но самъ црѣ Онорїи взять ю, и прочиташе ю на слышанїе всѣмъ. Тогда увѣдано бысть яже онемъ. Оцъ же его и мти, и обрученная его невѣста, вельми горцѣ плакахуся о немъ и тако погребены быша мощи его святаго честно, в'церкви святаго апостола Петра“.

Редакцію сю взято з „Synaxariis Basilianis“ (Див. Acta Sanctorum, I. c.).

¹⁾ Коли твір написано мовою латинською, то буде цілком натуральним шукати джерел в житіях латинських. З російських житій, поскільки нам відомо, ні одне не спадає на Елегію.

ante lectum iuxta morem nobilium lucerna arderet,— vides, inquit ad sponsam beatus Alexius, quomodo linum istud flamma consumitur. adnichilatur(?) et cadit. Talis est nimirum et vita nostra, que cupiditatum circumdata flammis cotidie perit et deficit, et eternam post consummationem huius habitaculi nos mittit in damnationem.

Quare o carissima liberemus animas nostras ab his cupiditatum ignibus. et luxuriæ ac delectationum incentivis, que et perpetuam nobis mortem lucrabuntur et ipsa tamquam umbra et fumus solam peccati relinquendo miseriam. transeunt et deficiunt. His dictis anulum detraxit et dedit illi, flente ipsa inconsolabiliter et dicente — vade in pace, nec ego vivente licet viro umquam cessabo aut desistam esse vidua ¹⁾).

Другою властивістю сеї редакції єсть ось яка риса. Не маючи спадкоємців по смерті своєї, Евфиміан та Аглаїда (батьки Олексія) відписали все своє велике добро на офіру Богу, і між иншим вони ж дали спромогу на збудування монастира св. Олексія: ... In ecclesia Bonifacii martiris sepelierunt, ubi pater et mater ac sponsa beati viri continuo bona sua tradiderunt et ecclesia amplificata, monasterium instituerunt, et edificia ac mansiones per gurgum monachis condiderunt ²⁾).

Остання ся риса робить життя надто цікавим для нашого завдання. Повстання такої версії прямо зазначає те місце, де вона більше всього могла бути — се монастир св. Олексія з мощами його і написом, що його споминає давній опис міста Риму ³⁾).

Живучи в Римі, Теофан Прокопович міг бачити такий житєпис в самому монастирі, де він бував певне не один

¹⁾ Massmann 159.

²⁾ Massmann 165.

³⁾ Див. Massmann (ст. 43): Bezeichnend ist, dass noch Matth. Vecchiazzeni in seiner Historia Foropopiliensi, welche er einem Dr. Bernardini Savelli widmet, des Alexius Geschlecht von den Sabelliern ableitet. Eine alte Descriptio urbis Romae gibt bey Beschreibung der Kirche des h. Alexius und des von den Herren von Sabelli gestifteten Altars wirklich folgende Inschrift an dessen Stufe: sub gradu isto in paterna domo B. Alexius Romanorum nobilissimus, non ut filius sed tanquam pauper advena receptus, asperam egenamque vitam duxit annis XVII: ibique purissimam animam creatori suo feliciter reddidit anno CCCCXIV, Innocentio I P.P. et Honorio et Theodosio II Imperatore.

раз за три роки¹⁾. Звичайно, йому відомі були й інші редакції житєпису.

Словарних і стилістичних збігів між житієм і Елегією не дуже багато, проте вони досить цікаві. Зазначимо такі.

В Елег. в. 66. *O mihi perpetuo damna tremenda metu.*

В житію маємо: *vita... nos mittit in damnationem.*

El. A. 85 — 86: *Te iubet exilium Christi dilectio ferre,*

Meque eadem solam jure manere negat, i правійші.

Житіє: *vade in pace, nec ego vivente viro umquam cessabo... esse vidua.*

Elegia Alexii:

Житіє:

... thalamos relictos...	thalamus collocatus est.
... nova nupta...	nova sponsa.
... laeta lux, Himenaeae, fuit.	dies laeta ducitur.
... plausus cytharaeque sonabant.	sonant tibiae et cytharae.

Omnis conjugii capit aetas	Conveniunt utrobique amico-
gaudia nostri festus et in tota	rum et clientium infinite mul-
perstrepit aede chorus.	titudines.

Vosque pio insignes Hero-	Benedicuntur in ecclesia Bo-
rum sanguine clivi.	nif. martyris, sponsalibus
	ornamenta insignes....

Зазначимо ще стилістичні збіги.

Aptum tempus erat, que... Nox aderat, qua...

Певно теж, що знав він і містерію (дійство) про Олексія, коли не в російськiм, то в латинськiм чи принаймні польськiм обробленні. Принаймні так примушує думати в. 75—76 „El. Alexii“, де бачимо досить близьке повторення одного виразу в „Дійствѣ объ Алексіи“ р. 1670.

El. Al. *Sic Iacob doluit, dulcis cum viscera nati*

A saevis didicit dilacerata feris.

В „Дійствѣ“: „И для того гды твою ризу огледаю,

Барзей, нежели Іаковъ по тобѣ рыдаю“.

(Тихонравовъ. Р. Др. Произведенія, т. I, ст. 40).

Звернімось тепер до впливу Овідія. Що до форми, то „Elegia Alexii“ є точною копією 3-ї і 4-ї елегії „Tristium“ Ovidii;

¹⁾ Що руські люде одвідували мощи св. Олексія, див. мандрівку Толстого (Піпін, т. III, ст. 238).

але се відомо вже з самих наших джерел. Проте Овідій відповідає трохи і за зміст, бо автор „*Elégiae Alexii*“ справді слідує за ним *veluti vestigiis*, слідує за найменшими зворотами поетичного стилю і способу виразу.

Книжку свою „*Tristium*“ написав Овідій, коли був вигнаний — в Сарматії, коло гирла Дунаю. В елегіях Овідій оповідає про своє життя, коли був вигнаний, про те, що пережив і що бачив, при тому трохи надто відливо веде свою головну тему — вибачення перед Августом і прохання помилувати. Третя та четверта елегії першої книги „*Tristium*“ — одні з найкращих; цілком зрозуміло, що Теофан зупинився на їх, як на зразку, вартім, щоб йому наслідувати.

Всі засоби Прокоповича в наслідуванні можна розкласти на таких три частини.

1) Деякі місця цілком подано так само, як і в Овідія, при тому замість одних слів поставлено синонімічні, а деколи змінено будову речення, але думку оставлено ту само.

2) Деколи лишається загальний кістяк речень, але окремі частини замінені не синонімічними, але взятими з иншого роду по закону контрасту або суміжності.

І нарешті, по-третє, — коли низка віршів цілком перероблюється і утворюють ся зовсім инші, нові образи, що не виходять проте з кола життійної літератури. Звичайно, буває чимало посередніх щаблів. — В дальшому викладі нам доведеться познайомитись зо всіма тими випадками на прикладах.

До перероблення першого роду належить чимало віршів: 7—10, 27—28, 47—50, 57—59, 69—70, 77—84, 87—88, 91—99, 101—102, і по частини 127—132. На зразок візьмемо в. 7—10: Овідій ¹⁾ пише:

Ов. III. 7. *Nec mens, nec spatium fuerant satis apta paranti,
Torpuerant longa pectora nostra mora.
Non mihi servorum, comitis non cura legendi,
Non aptae profugo vestis opisve fuit.*

У Прокоповича читаємо:

7. *Apta viae non hora fuit, nec cura parandi,
Haerebam incertae spe trepidante fugae.*

¹⁾ Овідія цитуємо по старому виданню (1795 р.).

Exciderant animo famuli comitesque legendi,
Exciderat longam vestis egere viam.

Друге місце ще більше виразне.

Ов. III. 27. Iamque quiescebant hominumque canumque,
Lunaque nocturnos alta regebat canos.

Рівнобіжне місце у Прокоповича:

El. A. 27. Iamque quies hominum voces premit alta canumque,
Lunaque sublimem carpit in axe viam.

Поданих прикладів досить, аби бачити сей спосіб; його можна характеризувати як переказ своїми словами, себ-то те, що в початковій школі має назву „переложенія“. Все таки подамо тут ще один приклад — змалювання ночі в в. 47—50.

Ов. III. 47. Iamque morae spatium nox praecipitata negabat.
Versoque ab axe suo Parrhatis Arctos erat.
Quid facerem? blando patriem retinebar amorem,
Ultima sed jussae nox erat illa fugae.

В елегії Прокоповича місце се перероблено так:

Nec jam cunctando spatium nox multa sinebat
Vertebatque suos Arctos in axe gyros.
Quid facerem? patris, fateor, retinebar amore:
Sola sed ista meae nox fuit apta fugae.

Зазначимо ще зміну прямої конструкції на умовну в в. 17—18.

Ов. III. 17. Uxor amans flentem flens acrius ipsa tenebat
Imbre per indignas usque cadente genas.

У Прокоповича:

El. A. 17. Quod mea si nosset, quam me nova nupta teneret,
Et quanto miesras spargeret imbre genas!

Два останніх приклади вже трохи відмінюють ся й не уявляють з себе „переложенія“ в чистому виді.

Другий спосіб сливе такий же елементарний, як і перший,—се автор в відомих виразах підставляє слова і речення, які він бере з меж суміжних або протилежних тим словам, що їх замінює. Певно, що при сьому думка речення мусить стати цілком іншою. Таких прикладів теж досить

багато: в.в. 1—3, 5—6, 15—16, 19—20, 25—26, 37—38, 53—54, 61—64, 67—68, 71—72, 85, 103—104, 115—116, 119—122, 129—130.

Звернімося знову до прикладів. Цікавий перш над усе самий початок елегії; у Овідія його подано в ось яких виразах:

Ов. III. 1. Cum subit illius tristissima noctis imago
Quae mihi supremum tempus in Urbe fuit;
Cum repeto noctem, qua tot mihi cara reliqui.

Прокопович замінив підкреслені речення на інші, які взяв з меж протилежного:

El. A. 1. Illius cum scaena subit faustissima noctis
Quae mihi supremum claudit in Orbe diem.
Cum recolo noctem, qua tot mihi vincula rupi.

Другий, ще більше виразний приклад:

Ов. III. 5. Jam prope lux aderat, qua me discedere Caesar
Finibus extremae jusserat Ausoniae.

Місце се Прокопович переробив собі так:

El. A. 5. Aptum tempus erat, quo me de sede paterna
Praecipuus Christi cedere jussit amor.

Тут заміна аскетичного і географічного характеру. Далі приклад заміни маємо в в. 19—20.

Ов. III. 19. Nata procul Libycis aberat diversa sub oris
Nec poterat fati certior esse mei.

В Елегії про Олексія читаємо:

El. Al. 19. Ipsa procul genitrix celsa distabat in aede
Nec pterat facti certior esse mei.

Заміну таку викликано тим, що треба було йти за традицією життя — у Олексія не могло бути дочки.

Домагаючись, щоб Август пробачив йому, Овідій досить покірно благає небеса:

Ов. III. 37. Coelestique viro, quis me deceperit error
Dicite: pro culpa ne scelus esse putet.

Олексій же благає Бога про инше:

El. Al. 37. Desertoque patri, quis me subduxerit ardor,
Dicite, deflendum ne putet esse malum.

Де далі заміни стають не такими вже простими. Надто складову, якби „систему підставлявання“, маємо в вірш. 61—64:

Ов. III. 61. Denique, quid propero? Scythia est, quo
mittimur, inquam,
Roma reliquenda est. Utraque justa mora est,
Uxor in aeternum vivo mihi viva negatur
Et domus, et fidae dulcia membra domus.

А в Прокоповича Олексій переживає протилежні почуття.

El. A. 61. Tandem quid cunctor? Syria est, quo tendi-
mus, inquam,
Roma reliquenda est, hic mora neutra
bona est,
Uxor deseritur, liber mihi vindicor ipsi;
Et domus et blandae retia rumpo domus.

Ще оден приклад, де маємо діло з заміною біблійного характеру:

Ов. III. 75. Sic Priamus doluit, tunc cum in contraria versus
Ultiores habuit prodicionis equus.

Прокопович перероблює:

El. A. 75. Sic Iacob doluit, dulcis cum viscera nati
A saevis didicit dilacerata feris.

Після сього не трудно догадатись, чого тримав ся Прокопович, підставляючи одні слова і вирази замість других: „мати“ замість „дочки“, „найщасливійша сцена“ зам. „найсумнійшого образу“, „Сирія“ зам. „Скифія“, „Яков“ зам. „Пріама“, „gracior amor Christi“ зам. „Цезаря“.

Такі от поетичні образи змінили образи Овідія. Проте автор не завжди відмовляється ся користувати з клясичних епітетів і виразів.

Більшість сих географічних, біблійних і інших підставлявань має загальний християнсько-аскетичний характер. Знаходимо і не такі вже прості заміни. Так, напр., вираз:

pro culpa ne scelus esse putet

перероблено на такий:

deflendum ne putet esse malum.

Така непроста заміна вже є перехідним шаблем до перерібок вищого порядку. В більш-менш чистому виді ми подибуємо їх в віршах: 4, 11—12, 29—32, 37—40, 51—52, 65—66, 73—74, 89—90, 105—112, 111—114, 123—124, 125—126.

В сих перерібках Прокопович тримав ся головним чином почуття відповідности частин, хоч і не скрізь йому можливо було обминути суперечности; напр. в. 87—88 суперечить в. 73.

Підлягаючи вимаганню загальної відповідности частин, Прокопович перероблює деякі вірші навіть в тому разі, коли їх можна було лишити. З сього боку цікавий вірш 4:

Ов. III. 4. *Labitur ex oculis nunc quoque gutta
meis,*

що таким став в

El. A. 4. *Nunc quoque plena meo gaudia corde
fluunt.*

Ще більш неприродно перероблено в. 11—12:

Ов. III. 11. *Non aliter stupui, quamquis Iovis ignibus ictus
Vivit, et est vitae nescius ipse suae.*

El. Al. 11. *Sic tremui, ceu claustra parans evadere, quemque
Spes alit effugui destituitque sui.*

В в. 51—54 Овідій розповідає про ту хвилину, коли до його прийшли посланці Августа, щоб сповнити його приказ.

Ов. III. 51. *Ah, quoties aliquo dixi properante: quid urges?
Vel quo festines ire, vel unde, vide?
Ah, quoties cernam me sum mentitus habere
Horam, propositae quae foret apta viae.*

На канві сій Прокопович ось що мережить:

El. A. 51 *Ah, quoties humana mihi, quo pergere, dixit
Mens, vel quo properas ire, vel unde, vide!
Ah, quoties dubiam quaesta est fallaciter horam
Dandaque non certis vela negabat aquis.*

Деякі місця Прокопович так переробив, що тільки в зв'язку з контекстом можна догадатись про однаковість отих місць.

більш-менш вдатне комбінування житійного і Овідійового матеріалу. Чи належала йому власно ідея про аскетизм,— сказати трудно. По-перше, він був тоді ще занадто молодим, по-друге, маємо низку відомостей, які свідчать про те, що він вороже ставився до монахів, Про се свідчить багато місць в „Духовного Регламенту“ ¹⁾.

Як там не було, а ся перерібка припала до вподоби тодішньому вченому колови, знавцям шкільної латині. Знати се з того, що її знаходимо навіть в XVIII віці по піїтиках, як „exemplum elegans“ і вона заучується на память. Ввійшла вона теж і в посмертне видання кращих творів Теофана — „Lucubrationes“.

У всякому разі „Елегію про Олексія“ не можна вважати за твір, написаний під впливом безпосереднього натхнення; зате вона дуже влучно виявляє засоби штучної будови наслідовних творів, і з сього боку уявляє з себе дуже цікавий матеріал для методу порівняння.

¹⁾ Див. Ю. Самаринъ, т. V, „Стефанъ Яворскій и Теофанъ Прокоповичъ“, ст. 319—321.

До історії української етнографії.

(Риси літературної діяльності М. А. Максимовича, А. Л. Метлинського та П. А. Лукашевича).

Подав В. Данилів.

I.

На „Народныя южно-русскія пѣсни“ А. Метлинського, що вийшли р. 1854, М. А. Максимович відізвався три роки по тому у місячнику „Русская Вѣсѣда“ І. Аксакова (1857 р. № 1, ст. 61—„Смѣсь“) в статті „Украинскія письма къ П. А. Кулишу отъ М. А. Максимовича. Письмо второе. Объясненіе нѣкоторыхъ украинскихъ пѣсенъ“. Максимович, не розбираючи докладно усього збірнику Метлинського, обвинувачує його в тому, неначе він передрукував де-які пісні, зібрані самим Максимовичем, і не зробив ніякої вказівки на те, від-кіль він взяв ту чи иншу пісню, а також у тому, що він якимсь невідомим чином взяв пісні із збірника До-ленги-Ходаківського, що був куплений Максимовичем у вдови небіжчика Ходаківського в кінці 1833 року за 150 карбо-ванців.

От що писав про це Максимович (подаємо його слова в українському перекладі).

„Хочу сказати вам (Кулішеви) тепер де-що про видан-не „Народныхъ южно-русскихъ пѣсенъ“ д. професора Мет-линського. Що се за містифікація там? На ст. 437 надруко-вано пісню „про Волиночку“ і під нею поставлено: „Запи-сав П. К. у Київській г.“ А ви добре знаєте, що П. К. ви-писав отсю пісню з рукопису Ходаківського, що мені нале-

жить; Ходаківський записав „про Волиночку“ не у Київській губернії, а у Клевані“.

„На ст. 374 надруковано уривок „про Венцеслава“, а під ним показано: „Лівого боку Дніпра; записано до 1845 року“. Певна річ, що записано до 1845 року, коли було вже надруковано в 1834 році, на 82 сторінці „Украинскихъ народныхъ пѣсень“. А записано було не на лівому, а на правому боці Дніпра, на Волині, також Ходаківським! В мене там було сказано: „може бути, що відносить ся до Венцеслава Хмільницького“, а у д. Метлинського сказано вже: „без сумніву — до Венцеслава Хмільницького“.

„На ст. 122 під піснею—„Пані, моя пані влюблена“ не показано, відкіль вона? А ми з вами добре знаємо, що вона слово до слова з шитку, що був писаний за для мене рукою незабутнього Гоголя (теж саме вступне слово і той же кінець сеї пісні, куплетами про ворона та галку).“

„Мій збірник пісень, що прийняв колись до себе вклади від багатьох осіб (у тому числі від вас), був завше відкритий за для всіх любителів та збірачів пісень; народні пісні — загальна власність. Д. Метлинський, не знайомий мені ні власною особою, ні через листування, мав повне право брати з моїх видань усе, що хотів, у своє видання, як це зробив Жегота Паулі, і нагадати про свою позичку хоч би раз, хоч би наприклад під важливою піснею про Коваленка (ст. 324), що переписана слово до слова з моєї волинської копії у „Київлянині“, кн. 2, ст. 180 у листі мойому до Основяненка— „О правописаніи малороссійскаго языка“.

„Надруковану на ст. 79 пісню—„Въ огородѣ Хмелинонька“ взято слово до слова з „Малоросійських пісень“ (з ст. 50), і під нею поставлено „Глухів“; але у 1827 році я одержав сю пісню від князя Н. А. Цертелева, зовсім не з Глухова! Також де-кілька дуже гарних пісень, що я записав сам тут, коло Дніпра, на Михайловій горі (вам першому я читав їх у Києві, до 1840 р.), опинились у виданні д. Метлинського під тією ж самісенькою фірмою „Глухів“.

„Як хазяїн пізнає і відлучає своїх овечок, що прибудили до чужої отари, так і я зараз пізнаю усі пісні з мого збірнику, що зайшли без мого відому до видання д. Метлинського. Я й радий би був тому, що вони поспішили показатись перед світом з мого сільського двору; але я не ра-

дий тому через те тільки, що вони показалися перед світом як втікачі, з фальшивим паспортом. Про мене краще б було зовсім не вказувати під піснями місця, ніж показувати непевне; се може будучого дослідувача навести на помилкові погляди і висновки“.

До сього обвинувачування Максимовичем Метлинського проф. Н. Сумцов у своїй статті: „Пятидесятилѣтіе сборника А. Л. Метлинскаго—„Народныя южно-русскія пѣсни“¹⁾ додає свої погляди і не згоджується з підозріннями Максимовича: „Максимович, — каже проф. Сумцов, — у своїх підозріннях та осудах заходить дуже далеко“. І далі проф. Сумцов проводить ту думку, що однакові пісні можуть бути записані в різних місцях: „Метлинський міг де-чого не доглядити, але не можна допустити думки про яке-небудь умисне непорядне користування з його (Максимовича) збірнику“.

Ми не маємо на меті роз'язати сю справу і бажаємо тільки подати нові джерела до неї: лист самого Метлинського про своє видання до Куліша та уривок з листа останнього до Максимовича про те ж саме. Сі документи взято з паперів Максимовича і друкуються вони вперше.

Лист Метлинського до Куліша.

5 Сент. 1854. Харьковъ.

Милостивый Государь

Пантелеймонъ Александровичъ!

Ваше письмо отъ 17 авг. сего 1854 года, изъ Баивщины, я получилъ. Очень радъ, что посланный Вамъ экземпляръ полученъ Вами; экземпляра четыре, посланныхъ такимъ же образомъ, какъ и Вамъ, долго не получались тѣми, кому назначены, и не знаю, получены ли или пропали (Ригельмана, Галагана, Тарновскаго, Маркевича). Желалъ бы я навѣрное знать объ этомъ. — Варіанти я не печатаю мелкимъ шрифтомъ потому, что это такой же текстъ, какъ и полныя пѣсни и ничѣмъ не хуже его, и я не считалъ себя вправѣ умалить ихъ и по внѣшнему виду; чиселъ на пѣсняхъ не

¹⁾ Извѣстія отдѣленія рус. яз. и слов. И. А. Н. 1904 р. т. IX, кн. 3.

ставилъ потому, что нумерація, казалось мнѣ и еще кое-кому, придава бы имъ какой то ариѳметическій и офіціальный строй и видъ и произвольно приковала бы ихъ къ произвольно-придуманному порядку значковъ. Вотъ мои основанія, которыя для другихъ могутъ быть или казаться и не важными. Вы встрѣтили въ моемъ собраніи, пишете, много пѣсень изъ Вашего сборника, котораго мнѣ не передавали. Дѣйствительно, я не получалъ отъ Васъ пѣсень, кромѣ историческихъ, и Вашего сборника не имѣлъ у себя. Поэтому мнѣ и трудно рѣшить: выписаны ли тѣ пѣсни къ-нибудь изъ помогавшихъ мнѣ лицъ изъ Вашего попавшаго ему въ руки собранія или собраны имъ самимъ. Множество пѣсень оказались совершенно и дословно сходными изъ заявленныхъ мнѣ разными лицами изъ разныхъ мѣстъ. Быть можетъ, нѣсколько пѣсень изъ Вашего собранія списано; другія кажутся Вамъ Вашими по сходству съ ними, и вообще всѣ знакомыя Вамъ пѣсни, какъ и мои мнѣ, отчасти кажутся лучше другихъ по причинѣ ближайшаго съ ними знакомства. Благодарю Васъ за поправки, и буду признателенъ, если укажете: гдѣ именно поются извѣстныя Вамъ пѣсни по ошибкѣ или, быть можетъ, и не по ошибкѣ, приписанныя Глухову. Издавать пѣсни весьма трудно по различнымъ обстоятельствамъ, о которыхъ трудно говорить здѣсь, и потому я ограничусь до времени рукописными сборниками. Можете видѣть, какъ мало можно было напечатать изъ историческихъ пѣсень, именно не больше третьей части. Нѣкоторыя думы не дозволено печатать и потому, что онѣ есть въ „Украинѣ“, а „Украина“, говорить Мацкевичъ, недозволена. При нѣкоторыхъ думахъ означено, что ихъ записалъ П. К., и тому подобное. Мнѣ многіе кое-что доставляли; я могъ и позабыть о П. К., кто онъ именно. А между тѣмъ долженъ былъ удовлетворить на допросъ Мацкевича: кто это именно, и отвѣчать, что это какой-то Петро Каша. Ваше имя я поставилъ бы во главѣ сотрудниковъ и за присланное Вами мнѣ, кромѣ историческихъ пѣсень. Но вину моего умолчанія можете видѣть изъ предъидущаго. Давидъ Ивановичъ долго не рѣшался дозволить думы безъ разрѣшенія Главнаго Комитета въ Петербургѣ, что испортило бы и замедлило все дѣло; но ограничился наконецъ дозволеніемъ князя Васильчикова, конечно, изъ

того, що самъ нашель вполне доволительнымъ при всей своей мнительности, которая усилена была частыми замѣчаніями и даже недавно полученными. Со временемъ надѣюсь доставить Вамъ кое-что о бандуристахъ изъ рассказовъ ихъ, удосужившись. По приѣздѣ въ Харьковъ къ 1-му августа я обремененъ былъ служебными занятіями и заботами объ устройствѣ на квартирѣ, которую долженъ былъ два раза отыскивать, и этимъ поравстроилъ свое и безъ того незавидное здоровье, а при нездоровьѣ и служба тяжела, и досугу мало даже для разбора готоваго ¹⁾).

Сього листа Куліш переслав до Максимовича при своєму листі од 16 січня 1856 р. і от що писав у йому про справу о піснях Метлинського :

„Я самъ замѣтилъ, что у Метлинскаго напечатано много пѣсень изъ Вашего собранія. У меня была копія Вашихъ пѣсень еще со временъ моего студенчества, но когда и какъ она исчезла у меня — рѣшительно не помню. Я спрашивалъ у Метлинскаго: кто сообщилъ ему мой сборникъ (а это очевидно, ибо подъ всѣми вашими пѣснями подписано Глуховъ), и вотъ Вамъ отвѣтъ его, который меня не удовлетворяетъ, напротивъ заставляетъ подозревать какой-то обманъ. (Прилагаю письмо Метлинскаго)“.

II.

Серед паперів Максимовича переховується лист до його відомого видавця російських часописів— „Отечественныхъ Записокъ“ и „Голоса“, Андрія Олександровича Краєвського, який мав велике значіння в житті В. Белінського. Лист торкається видання Максимовича: „Українскія народныя пѣсни“ і має в собі дуже цікаві погляди Краєвського на українську народню поезію.

Милостивый Государь

Михаилъ Александровичъ !

Прекрасный подарокъ, которымъ угодно вамъ было почтить меня, доставилъ мнѣ тѣмъ большее удовольствіе, что

¹⁾ На сьому кінчить ся аркуш тексту, але треба думати, що лист мав у собі більше одного аркушу, бо на сьому аркуші нема підпису.

въ немъ увидѣлъ я доказательство расположенія вашего ко мнѣ; ибо, хотя я и не имѣлъ чести знать васъ лично, но давно уже привыкъ душевно уважать васъ. Позвольте же теперь рекомендовать себя въ пріязнь вашу и просить о ея продолженіи.

Благодарность, полную, глубокую благодарность приношу вамъ за то наслажденіе, которое чувствовалъ я, читая и перечитывая ваши Украинскія народныя пѣсни. Звуки поэтической Украины всегда были пріятны моему сердцу; въ нихъ всегда вѣяло для меня что-то родное, что-то близкое къ Русско-идеальному. Но въ изданныхъ вами Думахъ и Пѣсняхъ, изъ коихъ не болѣе двухъ-трехъ мнѣ были прежде извѣстны, я нашелъ цѣлое море новыхъ наслажденій: это живая книга бытія Малороссіи, поэтическая лѣтопись въ отрывкахъ, гдѣ каждое слово дышетъ жизнію, гдѣ цѣлый народъ поэтъ-историкъ¹⁾. Удивительно, какъ до сего времени люди, принимавшіеся писать исторію Украины, не обратились къ этой богатой сокровищницѣ, не попытались реставрировать цѣлаго зданія Малороссійской исторіи по этимъ живымъ, говорящимъ, не изувѣченнымъ еще обломкамъ. Ваше предпріятіе даетъ незыблемое основаніе и обильный источникъ для такого прекраснаго труда. Помогите только вамъ Богъ и добрые люди, которымъ дорога родина! Придетъ время — и многіе, пустясь по слѣдамъ добра нашего Пасечника, скажутъ вамъ горячее спасибо за трудъ, теперь еще, можетъ быть, мало благодарный, но долженствующій современемъ принести плодъ сторицею. Вы трудитесь для многихъ и надолго: бывшая Малороссія важна не только для насъ, связанныхъ съ нею узами кровными и политическими, но и для всего образованнаго міра: Европа скоро захочетъ узнать поближе Востокъ свой, разгадать эту Славянщину, которая глухо, темно, издавна работала сама надъ собою независимо отъ Запада, и теперь является страшнымъ дѣйствителемъ, вноситъ новую идею въ человѣчество. Тогда безъ исторій Малороссіи не узнаютъ европейцы важной стороны славянскаго духа, ибо Малороссія — необходимое дополненіе Великороссіи. Повторяю: помогите вамъ Богъ и пошли новыя силы на прекрасный подвигъ!

¹⁾ Сі слова Краевського можна порівняти до думок Гоголя в його статті: „О малороссійскихъ пѣсняхъ“.

Я же съ своей стороны прошу позволенія надѣяться, что знакомство наше не прекратится на этомъ первомъ разѣ, и что вы будете отвѣчать добрымъ расположеніемъ на тѣ чувства уваженія и преданности, съ коими имѣю честь быть

Вашимъ покорнѣйшимъ слугою

14 Авг. 1843.
С.-Петербургъ.

Андрей Краевскій.

III.

Відомий український етнограф П. А. Лукашевич, що видав „Малороссійскія и Чернорусскія народныя думы и пѣсни“ (1836), придбав теж де-яку, але комедну славу такими книгами, як „Чаромутіе или священный языкъ маговъ и жрецовъ“ і „Примѣры всесвѣтнаго славянскаго чаромутія“. Сі книги були наслідком його душевної хвороби, на яку він страждав більше половини свого життя. З листів його до Максимовича знати, що Лукашевич писав теж по українські оповідання і вірші. Але треба думати, що в сих творах Лукашевича відбивалась його недужа фантазія і через те Максимович не друкував їх у своїх виданнях, хоч Лукашевич і надсилав де-що з своїх писань до Максимовича.

Так у листі од 24 січня 1840 р. Лукашевич пише: „Пошлю кѣ Вамъ образчики моихъ Малороссійскихъ стиховъ. Не знаю, какъ они Вамъ покажутся. Коли абы яки, то забросьте, а если не простыи шевци

Переяславци,

то я готовъ всегда по Вашему отзыву всегда служить ими: бо многіе находятся подъ спудомъ, а другіе не вылупились, по неимѣнію надобности, на свѣтъ“.

Найбільше характерним за для літературної діяльності і настрою Лукашевича в згадані часи його життя єсть оден лист його до Максимовича, який ми подаємо цілком.

Милостивый Государь

Михаилъ Александровичъ!

Имѣю честь при семъ представить филологическое соч. мое Чаромутіе. Долгъ платежемъ красенъ. Чаромутіе заключаетъ правила въ чтеніи словъ какого бы ни было языка преимущественно отъ правой руки кѣ лѣвой. Симъ способомъ прочитанное слово обращается кѣ первобытному своему корню — Славянскому. Наприм. Еврейскія слова : а р е ц ъ ,

твердь, земля—будеть ц е р а и соотвѣтствуетъ латин. terra, которое въ свою очередь происходитъ отъ тердь (словен.)—твердь; пакъ, законъ будетъ кацъ, казъ, указъ; б а р а, творю, роблю будетъ рабъ, отсюда работа, рабъ.

Симъ образомъ я окончилъ уже весь русскій и латинскій языки; издалъ же только 1-ю часть своихъ трудовъ и теперь гуляю — сирѣчь ничего не дѣлаю. Когда я издалъ это сочиненіе въ Петербургѣ, то не мѣшаетъ сказать, что на меня напали всѣ тамошніе журналисты и, какъ ведется у нихъ, разругали и осмѣяли мои труды ¹⁾. Не мѣшаетъ также знать, что эти твари всѣ на большомъ содержаніи у нѣмцевъ — за что и обовязываются ругать и постоянно нападать на всѣхъ славянъ и русскихъ. Это дѣлаетъ большую честь имени русскому. Послѣ этого все можно продать.

Наконецъ въ Петербургѣ и нѣмцы ученые и онѣмчившіея русскіе мое открытіе не признали болѣе по зависти, нежели по своему невѣжеству. Я лишился такимъ родомъ и одного своего пріятеля И. И. Срезневскаго. За Москву ничего не вѣдаю да и вѣдать не желаю, ибо и тамъ тотъ же духъ анти-русскій проявляется.

Въ Вашей же, почтеннѣйшій землякъ, добротѣ, праводушіи, справедливости и учености я не сомнѣваюсь; одного Васъ буду просить: прочтите со вниманіемъ всю сію книгу и тогда изречите рѣшеніе ей!

Жаль, что Вы, соловейко нашъ, зыйшли изъ Парнаса; ничего давно не издаете и забули уже Украину и ея давно прошедшія пѣсни! Неужто у насъ все, что славянское, подвергается изгнанію, забвенію и неодобренію. Да будетъ воля Его Святая.

Остаюсь навсегда Васъ истинно почитающій
Платонъ Лукашевичъ.

1847 года. Августа 12-го.

М. Березань.

До сього додамо, що Лукашевичъ обіцяв В. В. Антоновичу і де-кому з другихъ вченихъ відписати їмъ свою бібліотеку, щобъ вони тільки переклали його „Чаромутіе“ на французську мову.

¹⁾ „Чаромутіе“ надовго стало за байку в літературі. А. Н. Пыпинъ: „Исторія русской этнографіи“, т. III, ст. 139.

Історичний словник української граматичної термінології ¹⁾.

Склав Іван Огієнко.

Випускаючи „Історичний словник української граматичної термінології“, ми мали на оці зібрати до купи все те по часті термінології, що ми знаходимо в рідній граматичній літературі, показати суспільству, на що ми багаті тепер з цього боку, на що вбогі, і тим по змозі сприяти розвитку нашої граматичної термінології. Багато з тих джерел, з яких ми скористали для свого словника, тепер стали за бібліографічну рідкість і розгоратись на їх можна тільки на превелику силу; тому сподіваємось, що праця наша не буде марною.

В словнику ми розстановлювали вирази так, щоб кожний термін подавав з себе малюнок свого історичного життя; тому ставили їх в хронологічному порядку і внесли до словника чимало термінів давніх, з пори початку української граматичної літератури,—аби було виднійше, яким шляхом йшов розвиток термінології і як споквола пробивала ся до неї народня течія. Про історичну ж перспективу ми додержували і того правопису, що ним писано вирази по джерелах; з цього боку словник почасти дає нам історичний малюнок і розвитку нашого правопису. Терміни необроблені, негарно

¹⁾ Див. кн. І-ша „Записок Укр. Наук. Тов.“

витворені ми теж занотували до словника, щоб показати виразнійше, де саме бракує найбільшої праці.

Для назви виразів ми брали термінологію російську, як найбільше сталу і добре відому нашому громадянству; подекуди з теї ж причини ми вживали і термінів латинських, грецьких.

З найдавніших граматик—Іоана екзарха Болгарського, 'Αδελφότης'а, Зизанія, Смотрицького ми подавали терміни тільки тоді, коли вони так чи йнакше впливали на терміни наші. В тих саме випадках ми давали і термінологію чужомовну — німецьку, польську, инколи чеську та сербську, щоб виразнійше показати ті впливи, що одбивали ся на нашії термінології. Що до наголосу, то ми його подавали здебільшого тоді, коли знаходили його в зазначених джерелах і, звичайно, подавали так, як знаходили.

Пояснення скорочень, ужитих в нашім словнику.

Складаючи словник, ми скористувались з отсих праць.

Adelfótes — Грамматика доброглаголивого еллинословенского языка. Див. Буліч — „Очерки истории языкознания въ Россіи“. 1904.

Берында. Лексиконъ славеноросскій, 1653.

Брандтъ Романъ. Поправки и дополненія къ русскому переводу сравнительной морфологии славянскихъ языковъ Ф. Миклошича, Москва, 1891. — Лекціи по исторической грамматикѣ русскаго языка, М. 1892. — Староцерковный языкъ, М. 1902.

Букварь 1845 р. — народного руского языка. Въ Перемышли, р. 1845.

Букварь 1871 — для школъ народныхъ въ австр. державѣ. Л., 1871.

Букв. Шевч. Букварь южнорусскій. 1861 р. Спб. Составиль Т. Шевченко.

- Вар.* Grammatyka języka małopruskiego. 1845. Jana Wagilewicza.
- Верхр.* Про говор галицких лемків. Л., 1902. — Знадоби для пізнання угорсько-руських говорів. Іван Верхратський. „Зап. Н. Т. і Шевч.“ 1899, кн. I і далі.
- Віхр.* („Правда“). В справі народного язика. „Правда“, 1873 р. I. Верхратський.
- Нанка.* Mluwnice čili saustawa českeho gazyka. Podle Dobrowskeho. W Praze, 1832.
- Гатицук.* Українська Абетка. Москва, 1871 р.
- Г. Л.* Д-ра Фердинанда Шульца граматака латинска для шкѣлъ гимназіальныхъ. Приладивъ Д-ръ О. Огоновскій. Л., 1874.
- Гол.* Грамматика Руского Языка. Я. Головацкій. Л., 1849.
- Гречъ.* Грамматика русскаго языка. 1834.
- Деркач.* Українська граматка. Москва, 1861 р.
- Донатъ.* Див. Буліч, „Очерки ист. языкознанія“.
- Дяч.* Методична грамматика языка малорусского. П. Дячанъ, Л. 1865.
- Ефименко.* По поводу замѣтки г. Левченко. „Основа“, 1862 р., кн. 8.
- Зал.* Коротка граматака української мови. П. Залозный. Полтава, 1906.
- Зизаній.* „Грамматика Словенска.“ Див. Буліч.
- І. Огон.* Грамматика латинська. Переложив Іляріон Огоновскій. Л. 1897.
- Ист. оч.* Историческій очеркъ основанія галицко-русской Матыцѣ. Составлено Я. Головацкимъ. Л., 1850.
- Конч.* Grammatyka dla szkół narodowych. Przez Jmci X. Onufrego Korczyńskiego. Warszawa, р. р. 1778, 1780, 1783.
- Коц.* Методична грамматика рускої мови. В. Коцовский і І. Огоновский. 2 вид. Л., 1904.
- Кримськ.* Украинская грамматика для учениковъ высшихъ классовъ гимназій и семинарій приднѣпровья. Том I, вып. 1-й, т. II, вып. 1-й. Москва, 1907. Т. I, вып. 2 і 6-ой, М. 1908. Проф. А. Кримський.
- Куліш.* Граматка. Спб. 1861 р.
- Лев.* Grammatik der Ruthenischen oder Klein-Russischen Sprache in Galizien. Von Jozeph Lewicki. Przemyśl, 1834.
- Левченко.* Замѣтки о русинской терминологіи. „Основа“, 1861. кн. 7.

- Ленкій.* Указатель на употребленъе гдекоторыхъ буквъ въ рускѡй правописи. Л., 1870.
- Ломоносовъ.* Россійская грамматика, 1755.
- Лоз.* Grammatyka języka ruskiego (małoruskiego). I. Łozińskiego. W Przemyślu, 1846.
- Лучкай.* Grammatika slavo-ruthena. Budae. 1830.
- М. Грек* — див. Буліч, „Очерки“.
- Митр.* Praktische Grammatik der Kleinerussischen Sprache. Von M. Mitrofanowicz. Wien. 1891.
- Мѣльн.* Грамматика церковно-словенського языка. 1900.
- Наські гр.* Наські граматки. „Основа“, 1862, кн. I.
- Ном.* Де що про українське писання і про словосбіръ К. Шейковского. М. Номис. „Черниговскій Листокъ“ 1862 р., № 2—3.
- Ном. пр.* Українські приказки, прислів'я и таке инше. Спб., 1864. Номис.
- Ог.* Огоновскій Ом., „Грамматика руского языка для шкѡлъ середнихъ“. Л., 1889.
- Ог. хр.* Огоновскій. Хрестоматія староруска для высшихъ клясъ гимназіяльныхъ. Л., 1881.
- Ос.* Михайль Осадца, Граматика руского языка. 2 изд., Л., 1864.
- Охр.* Про наголос в українсько-російській мові. „Зап. Н. Т. і. III.“, 1900, кн. I. Д-р Вол. Охримович.
- Парт.* Ом. Партыцькій, Граматика руского языка для ужатку въ школахъ народныхъ. Л., 1889.
- Парт.* („Правда“). „Дещо о старорускій письменности“, „Правда“, 1867 р., ч. 20, О. П(артицький); Етимология і фонетика“, ч. 5—8, П.; „Чи були коли в руськім язиці носові звуки“, „Правда“, 1868 р., ч. 34.
- Поп.* Руска граматика для шкіл народныхъ. Ом. Попович, часть II, 1897.
- П. П.* Д-р Павлусевич. „Слѣди кулішівки у XVII столѣттю“, „Мета“, 1865, № 11—12; „Як говорять Русины Угорські?“ № 12. „Уваги при читанню нововиданої граматики п. Григорія Шашкевича“, „Мета“, 1865 р., № 15—16.
- Пр. гр.* Практична грамматика нѣмецкого языка. Для городскихъ и головныхъ шкѡлъ въ Австрійскій Державѣ. Въ Вѣднѣ. Чясть I—1862 р., II—1863 р.

- Роспр. Гол.* „Росправа о языкѣ южнорускомъ“, 1848. Надруковано в кн.: „Историческій очеркъ основанія галицко-русской Матицѣ“. 1850, Л.
- Р. пр.* Руска правопись зі словарцем. Л., 1904.
- Сл. Желех.* Малоруско-німецький словар. Л., 1886, 2 т.; С. Желеховскій.
- Сл. Закр.* Словарь Н. Закревського. М., 1860.
- Сл. Левч.* Опытъ русско-украинскаго словаря. Составилъ М. Левченко. К., 1874.
- Сл. Парт.* Нѣмецко-русскій словарь черезъ О. Партицкого. Л., 1867.
- Сл. Піск.* Словник живої народної, письменної і актової мови руських югівщан. Ф. Піскунов, К., 1882.
- Сл. Тимч.* Русско-малороссійскій словарь. Е. Тимченко; К., 1897, 1899, 2 т.
- Сл. Ум.* Словарь російсько-український. 4 т. Уманець і Спілка. 1897 і далі.
- Сл. Шейк.* Опытъ южнорусскаго словаря. К. Шейковского, К., 1861.
- См. Ст.* Руска граматика. Уложили С. Смаль-Стоцкий і Ф. Гартнер, Л., 1893, 2 вид. — 1907.
- Смотрницкій.* Грамматика. Див. Буліч, „Очерки“.
- Сомат. Верхр.* Начерк соматології. Іван Верхратскій, Л., 1897.
- Србска грам.* Мала србска граматика. Даничич. У Бечу, 1850.
- Србска синт.* Србска синтакса, Даничич, део првый, у Београду, 1858.
- Студинський.* „Адельфотес“, „Зап. Н. Т.“, т. 7.
- Тимч.* Українська граматика. Ч. I, Е. Тимченко, К. 1907.
- Ужинок* рідного поля вистачиний працею М. Г(атцука). Москва, 1857.
- Упр. гр.* „Оупражненія граматичні“, містять ся накінці кн.: „Руска языкоучебна читанка“. Вѣдень, 1863.
- Цегл.* Дра Жигмонта Самолевича граматика латинська. Перечожив Р. Цеглинський. Л., 1896.
- Шашк.* Мала граматика языка руского для шкѣлъ головныхъ. Въ Вѣдни, 1865. Сочинена Гр. Шашкевичемъ.
- Шерст.* Коротка українська граматика для школи. Ч. I, Полтава, 1907 р.
- Яценко,* граматка за для укр. люду; М. 1862.

А.

- Азбуна — азбу́ка — *Букв. 1871 р., Сл. Шейк., См. Ст.*
 Абѣтло — *Сл. Піск., Сл. Тимч.*
 Азбу́ка — у всіх інших.
 Азбуна гражданская.
 Гражданська азбука — *Ос.*
 Граждáвка, Дяч., *Ог., См. Ст.*
 Азбуна церковная.
 Кирилі́йска азб. — *Ист. оч.*
 Церковна — *Ос.*
 Кири́лиця — Дяч., *Ог., См. Ст.*
 Кири́льска — *Букв. 1871 р.*
 Анализ (звука) — ви́ріжнюване (звука), *Спикул.*
 Аналогія. Analogia.
 Приподоблюване — *См. Ст.*
 Аналогія — *Сл. Желех., Верхр.*
 Подобєнство, подібність — *Сл. Тимч.*
 Ассимиляція див. уподобленіє.
 Афинсы — додатки, — *Зал.*

Б.

- Благозвучіє. Eufonia.
 Краснозвучність, *Роспр. Гол.*
 Благозвучіє — *Пр. гр.*
 Милозвучність, *П. П., Сл. Парт.*
 Милый звук — *Ог.*
 Мылогучність, згра́йність — *Сл. Тимч.*

Буква, Litera.

- Лѣ́тера — *Беринда.*
 Письмена — *Букв. 71 р.*
 Лі́тера — *Ном. Пр., Тимч.*
 Значокъ — *Яценко.*
 Знакъ — *Шашк., Ог.*
 Буква — у всіх.
 Буква прописная.
 Велика буква, лі́тера — у всіх.
 Буква вставная.
 Вста́вная буква, *Упр. гр., Ос.*
 Вставна — *Роспр. Гол.*
 Вставка — *Поп.*
 Втручена буква — *Верхр.*
 Буква конечная — *наконечная, Гол.*
 Концова́ б. — *Букварь 1845 р.*
 Буква коренная.
 Корѣ́нная буква — *Ос.*
 Буква строчная — *мала́ б. — Букв. Шевч., Дяч., Р. пр.*
 Буква начальная.
 Нача́льная б., *Букв. 1845 р.*
 Нача́льна — *Упр. гр., Ог.*
 Нача́ткова — *Упр. гр.*
 Нача́ткова — *Росправа Гол., См. Ст.*
 Буква средняя.
 Сре́дняя б., *Букв. 1845 р.*
 Букварь — алфавита́рь, *Смотр.*
 Абѣ́тка — *Ужинокъ р. н., Сл. Шейк., Сл. Парт., Сл. Піск., Ефименко.*
 Абѣ́цадло — *Сл. Шейк.*

Грама́тка—*Куліш, Сл.Шейк., Яценко, Левченко.*

Азбуко́вець—*Сл. Шейк., Сл. Желех.*

Буква́рь, буква́рь, буква́рь —
у інших.

В.

Видъ (глагола), Форма — *Ваг.*

Видъ — *Ваг., Гол., Сл. Парт.*

Вид — *См. Ст., Поп., Коц., Зал., Тимч.*

Видъ глагола многократный.

Див. глаголъ многократный.

Видъ глагола однократный.

Forma jednolliwa — *Ваг.*

Видъ однократный — *Гол.*

Одноразовый — *Сл. Тимч., Сл. Ум.*

Видъ глагола несовершенный.

Forma niedokonana — *Ваг.*

Видъ неопределенный—*Ваг.*

Видъ несовершенный — *Гол.*

Видъ недоконаний — *См. Ст.*

Див. глаголъ несовершенный.

Видъ глагола совершенный.

Forma dokonana — *Ваг.*

Видъ определенный — *Ваг.*

Видъ совершенный — *Гол.*

Видъ доконаний — *См. Ст.*

Див. глаголъ совершенный.

Возвышеніе гласныхъ див. пере-
ходъ.

Вокализмъ. Vocalismus.

Голосівочня — *Верхр.*

Вопросительный знакъ див. знаки
препинанія.

Вопросъ двойной.

Пытане подвійне—*Г. Л.*

Вопросъ косвенный.

Вопросъ оубочный — *Упр. гр.*

Пытане зависиме, непряме—
Г. Л., Ог.

Вопросъ прямой.

Вопросъ прямый — *Упр. гр.*

Питанье независиме — *Дяч.*

Пытане пряме — *Г. Л., Ог.*

Восклицательный знакъ див. знаки
препинанія.

Время. Tempus.

Czas — *Конч., Ваг.*

Время — *Ваг., Гол., Пр. гр., Упр. гр., Ос., Митр., Мьльн.*

Урежня — *Ном.*

Чась — *Упр. гр., Сл. Парт., Дяч., Ог.*

Час — *См. Ст., Р. пр., Коц., Зал., Шерст., Тимч.*

Время настоящее. T. praesens.

Чась теперешній — *Беринда.*

Czas terazniejszy—*Конч., Ваг.*

Время настоящее — *Лев.*

Время настоящее — *Ваг., Гол.*

Время настоящее — *Пр. гр., Упр. гр.*

Время теперѣшне — *Упр. гр., Ос., Парт., Ленкій.*

Теперѣшность — *Сл. Парт.*

Чась теперѣшній — *Дяч., Г. Л., Ог.*

Теперішність — *См. Ст., Поп.*

Час теперішній, *Охр., Р. прав., Коц., Зал., Шерст., Тимч.*

Время настоящее — *Мьльн.*

Теперішник — *Верхр.*

Настоящее историческое. Praesens
historicum.

Чась оповѣдаючий — *Г. Л.*

- Теперішник повістний або
повістующий — *Верхр.*
- Время прошедшее. Perfectum.**
 Часъ минулый — *Беринда.*
Czas przeszły — Конч., Ваг.
 Время минувшее, — *Донатъ,*
Гол.
 Время прошедшее — *Лев.*
 Время минувшее — *Пр. гр.,*
Упр. грам., Ос., Митр.
 Минувшість — *См. Ст., Поп.*
 Часъ минувший — *П. П.,*
Сл. Парт.
 Часъ минувшій — *Дяч.,*
Парт., Ог.
 Часъ минувший — *Верхр.*
(„Правда“ 73 р.), Коц.
 Время минувше — *Мильн.*
 Минувшик — *Верхр.*
 Часъ минулый, колышній —
Сл. Тимч.
 Часъ минулый — *Зал., Шерст.,*
Тимч.
- Время преходящее. Imperfectum.**
Czas przeszły niedokonany —
Конч.
 Сопрошедшее (die mitvergan-
 gene Zeit) — *Пр. гр.*
 Часъ недавно прошедший —
Сл. Парт.
 Минувшій недокопаний, *Г.Л.*
 Несовершенно минувше —
Мильн.
- Время давнопрошедшее. Plusquam-
perfectum.**
Czas zaprzyszły — Конч.
 Предпрошедшее время (Vor-
 vergangene Zeit) — *Пр. гр.*
 Время давно минувшее —
Упр. гр., Ос.
- Давноминувший, Сл. Парт.,**
Р. пр., Коц.
 Часъ давно минувшій —
Дяч., Г. Л., Ог.
 Давноминувшість — *См. Ст.,*
Поп.
 Давноминувше — *Мильн.*
 Давноминувшик — *Верхр.*
 Давноминулий — *Сл. Ум.,*
Зал., Шерст.
 Часъ давно-колышній, давно-
 минулый, передминулый —
Сл. Тимч.
 Передминулый час — *Тимч.*
- Время будущее. Futurum.**
 Прийдучій часъ — *Беринда.*
Przyszły czas — Конч., Ваг.
 Будущее время — *Лев.*
 Будущее — *Ваг., Гол.*
 Будуче уремня — *Ном.*
 Будучне время — *Пр. гр.,*
Упр. гр.
 Будучність, будущина — *Сл.*
Парт.
 Будучное время — *Ос.*
 Будучій часъ, *Дяч., Парт., Ог.*
 Будучність — *См. Ст., Поп.*
 Будуще время — *Мильн.*
 Будущик — *Верхр.*
 Будучий час — *Коц., Р. пр.,*
Зал., Шерст.
 Часъ прышлый — *Сл. Тимч.*
 Прийдучий час — *Тимч.*
- Будущее простое время.**
 Простое будучное — *Упр. гр.*
 Будучність незложена — *Поп.*
- Время будущее сложное.**
 Будущее сложное, *Роспр. Гол.*
 Будучність зложена — *Поп.*

Время будущее совершенное. Fut.
exactum.
Будучное совершенное, *Упр. гр.*
Будучо-минуше — *Мильн.*
Будущій доконаний часъ, *Г. Л.*
Временъ формы див. формы.
Вставка — вставляванье, *Гол.*
Додаванье — *Гол.*
Встáвка — *Гол, Ог., См. Ст.,*
Поп., Р. пр., Зал.
Вставленье — *Мильн.*
Вручене, всув — *Верхр.*
Выдѣленіе звука див. анализъ.
Выпаденіе (звуковъ). *Elisio.*
Вымѣтованье — *Гол.*
Вимѣтоване — *Сл. Парт.*
Выкиданье — *Ос.*
Викидыванье, викиненне, *П. П.*
Опуст — *См. Ст., Р. пр., Зал.*
Заник, відпад — *Верхр.*
Опущення, зникнення, *Тимч.*

Г.

Глаголь. Verbum. Czasownik.
Слово — *грамм. Доната,*
Лучкай, Сл. Ум., Сл. Тимч.,
Мильн.
Słowo — *Копч., Ваг.*
Sloweso, casoslowo — *Напка.*
Глаголь, *Смотрицкий, Лев.,*
Гол., Ваг., Србска синт.,
Сл. Парт., Букв. 1871 р.,
Ос., Дяч., Ог., Митр., Мильн.,
Наські гр., Ном., Парт.
Слово часове — *Ист. оч.*
Дѣслово — *Пр. гр., Упр. гр.,*
Дяч., Ленкій.
Часівникъ — *П. П., Тимч.*
Часослово — *Сл. Парт.*

Дѣслово — *См. Ст., Поп.,*
Охр., Коц., Р. пр.
Дѣслово — *Зал., Шерст.*
Глагол — *Верх., Кр.*
Глаголы безличные. V. Impersonalia.
Безличные — *Лев.*
Безличніи, *Гол., Ос., Мильн.*
Безличні — *Упр. гр., Ог.*
Неособові — *Сл. Тимч., Коц.,*
Зал.
Неособові — *Г. Л.*
Глаголы взаимные.
Wzajemne sł.—*Ваг.*
Взаимніи — *Гол.*
Ваймні — *Ос.*
Обопільні — *Сл. Закр., Сл.*
Тимч., Шерст.
Глаголы возвратные. Zworotne.
Возвратніе — *Лев.*
Возвратніи — *Гол., Ос.*
Зворотніи — *Мильн.*
Зворотні — *Сл. Ум., Зал.,*
Шерст.
Займѣнни — *Сл. Тимч.*
Рефлексійні — *Тимч.*
Глаголь вспомогательный.
Вспомогательный — *Гол.*
Помагáтельное або допомоч-
ное дѣслово — *Упр. гр.*
Помічний гл. — *Верхр.*
(„Правда“ 73 р.).
Спомагаючіи — *Г. Л., Ог.,*
Мильн.
Помôчный гл. — *Парт.,*
Мильн.
Помічній — *Сл. Ум., Сл. Тимч.*
Помагаючий — *Сл. Ум.*
Глаголы длительные. Verba
durativa.
Трѣваючіи — *Упр. гр.*

- Трѣваючі — *Ос.*
 Протягові — *См. Ст., Р. пр.*
 Недоконано-протяжні, три-
 валі — *Тимч.*
- Глаголы действительные. Verba activa.
Słowa czynne — Ваг.
 Действительные — *Лев., Ваг., Гол., Ос.*
 Діяльні, *Поп., Охр., Коц., Р. пр.*
 Чынні — *Сл. Тимч.*
 Дѣятельні — *Мьльн.*
 Діяльні — *Шерст.*
 Активні — *Тимч.*
- Глаголы коренные.
 Первообразніи, коренніи, первестніи — *Гол.*
 Корѣнніи глаг. — *Ос.*
 Первенственнѣи, первѣстніи — *Мьльн.*
 Первісні — *Тимч.*
- Глаголы личные. V. personalia.
 Личніи — *Гол., Ос.*
- Глаголы многократные. V. frequentativa s. iterativa.
 Многократніи — *Ваг., Упр. гр., Ос.*
 Многократные — *Гол.*
 Наворотові — *См. Ст., Р. пр.*
 Многократнѣи — *Мьльн.*
 Дієслова повторювання, *Охр.*
 Многократні глаголи, *Верхр.*
- Глаголы начинательные. Verba inchoativa.
 Начинательный гл. — *Гол.*
 Начинательнѣи — *Упр. гр.*
 Начинаючі — *Мьльн.*
- Глаголы недостаточные. Verba defectiva.
 Глаголы хибні — *Г. Л.*
 Глаголы непереходные. V. intransitiva.
 Непереходнѣи — *Упр. гр., Ос., Парт., Ос.*
 Непереходнѣи — *Дяч.*
 Неперехідні — *См. Ст., Поп., Коц., Р. пр., Верхр., Зал., Шерст., Тимч.*
 Непереходніи — *Мьльн.*
- Глаголь неправильный. Verbum irregulare.
 Неправильный — *Ваг., Гол.*
- Глаголы несовершенные. V. imperfectiva.
 Несовершеннѣи — *Ос., Дяч., Мьльн.*
 Треваючіи — *Упр. гр.*
 Недовершенѣи, недоконанѣи — *Парт., Ос.*
 Недоконані — *Поп., Коц., Зал., Шерст., Тимч.*
 Недовершені — *Верхр.*
- Глаголы общіе.
 Общїи — *Гол., Ос.*
 Рефлексійні — *Тимч.*
- Глаголы однократные.
 Раптові — *Тимч.*
 Див. видъ однократный.
- Глаголь правильный.
 Правильный — *Ваг., Гол.*
- Глаголы переходные. Verba transitive.
 Перелазни — *Србска синт.*
 Переходнѣи — *Ос., Дяч.*
 Переходнѣи — *Парт., Ос.*
 Перехідні — *См. Ст., Поп., Верхр., Р. пр., Коц., Зал., Шерст., Тимч.*

Глаголы производные.

Производніи — *Гол.*

Произведеніи — *Ос., Мьльн.*

Походніи — *Мьльн.*

Похідніи — *Р. пр., Тимч.*

Глаголы совершенные. Verba perfectiva.

Совершенніи — *Упр. гр., Дяч.*

Совершеніи — *Ос., Мьльн.*

Довершеніи, доконавіи —
Парт., Ои.

Доконаніи — *Поп., Коц., Зал., Шерст., Тимч.*

Довершеніи — *Верхр.*

Глаголы средние. V. neutra.

Средніи — *Лев., Ваг.*

Середніи — *Гол.*

Середніи — *Упр. гр., Ос., Ои.*

Середніи — *Слов. Тимч., Тимч.*

Глаголы страдательные. V. Passiva.

Страдательніи — *Лев., Гол., Ос., Митр.*

Недѣйніи, пострадавіи — *Сл. Парт.*

Сградальніи — *Поп., Р. пр., Шерст.*

Страдніи — *Охр.*

Пассивніи — *Тимч.*

Гласные звуки. Vocale. Selbstlaute. Sonorlaute.

Samogłoski — *Котч., Ваг.*

Samohlásky — *Напка.*

Гласные — *Лев.*

Самогласные — *Букв. 1845 р., Ленкій.*

Самогласніи — *Гол.*

Самогласни — *Србска грам.*

Голосніи — *Деркач, Ном., Гр.*

Яценко, Наські гр., П.

П., Сл. Ум.

Гласніи — *Упр. гр.*

Самогласніи — *Ос., Сл. Парт., Ог. Хр., Дяч., Ог., Митр., Мьльн.*

Самозвѣки — *Дяч., Парт., Ои., См. Ст., Коц., Р. пр., Сомат. Верхр., Зал., Шерст.*

Вокали, самоголоска — *П. П.*

Голоска — *П. П., Тимч.*

Самоголосніи, Парт. („Правда“)

Голосозвѣки — *См. Ст., Поп.*

Голосівка — *Сомат. Верхр., Верхр., Тимч.*

Голоска — *Сл. Тимч.*

Гласные бѣжные. Bewegliche Vocal.

Подвижніи — *Ои.*

Гласная вставная.

Вставна — *Ои. Хр.*

Гласная глухая.

Глуха самогласна — *Ои. Хр.*

Гласная йотированная. Praejotirte Vocal.

Йотована — *Ос., Ои. Хр., Мьльн.*

Йотована — *Ои.*

Прейотована, *П. П., Ои., Верхр.*

Гласная коренная.

Корѣнный самозвукъ — *Ои.*

Корінний — *См. Ст.*

Гласная кратная.

Покорочений самозв. — *Зал.*

Гласные мягкіе.

Изошрѣніи, смѣгченіи — *Гол.*

Мягкіи — *Упр. гр.*

Тонкіи — *Ос.*

Змягченіи — *Ои.*

Мягкіи — *Поп., Коц.*

Мвякіи — *Зал., Шерст.*

Гласная неударяемая.

Ненаголосенный самозв., *Р. Пр.*

Гласная сложная.

Сложёна гласна, *Букв. 1871 р.,*
Упр. пр.

Гласная соединительная. *Binde-*
vocal.

Звязкова — *Ос., Ол. Хр., Ол.,*
Верхр.

Злучаючий сам. — *Шерст.*

Гласная твердая.

Тверда — *Гол., Поп., Коц., Зал.,*
Шерст.

Груба — *Ос., Ол.*

Гласная чистая.

Чиста — *Гол., Упр. пр., Ол.*

Грамматика—Грамматика, Смотр.,
Лев., Гол.

Грамматика — *у всіх інших.*

Мовниця — *Левченко („Основа“).*

Письменница — *Ефименко*
(„Основа“).

Д.**Двоеточіе див. знаки препинанія.****Двугласная (буква, звук).**

Diphthongus. Dwudźwięk.

Dwodzwucku — Напка.

Двугласная — *Букв. 1845 р.*

Двозвучна — *Упр. пр.*

Двогласна — *Гол., Ос., Ол.,*
Сл. Ум.

Двуголосна — *Сл. Парт.*

Самогласна зложена — *Г. Л.*

Двóзвукъ — *Дяч., Ол.*

Двóзвук — *См. Ст., Коц.,*
Р. пр., Тимч.

Двогласъ — *Букв. 1871 р.*

Двúголоска — *Сл. Тимч.*

Диссимиляція, расподобленіе.

Розъединене, унеподоблене *Ол.*

Розподібнення — *Тимч.*

Дополнение. Objectum. Przedmiot.

Дополненіе — *Вал.*

Опредѣлитель дѣслова —

Пр. пр.

Предмѣтъ — *Упр. пр., Дяч.,*

Сл. Парт., Ол.

Доповненє — *Ос., Мьльн.*

Предмет — *См. Ст., Поп., Коц.,*

Р. пр., Зал., Шерст.

Доповненє присудка — *І. Оюн.*

Допóвненє — *Г. Л., Р. пр.*

Перѣдмет — *Р. пр.*

Дополнение прямое.

Предметъ прѣмýй, *Упр. пр., Дяч.*

Предметъ властýвий — *См. Ст.*

Дѣепричастіе.

Дѣѣпричастіе — *Лев.*

Дѣепричастіе — *Вал., Гол.*

Дѣепричастіе — *Упр. пр.*

Діепричастіе — *П. П.*

Діеприслѣвникъ — *См. Ст.,*

Поп., Охр., Коц., Зал.

Діеприложникъ — *Верхр.*

Діенарічникъ — *Шерст.*

З.**Зависимость.**

Залежність — *Сл. Тимч.*

Запятая див. знаки препинанія.**Залогъ. Genus. Die Form.**

Залогъ, *Лев., Вал., Гол., Упр. пр.*

Форма — *Дяч., Мьльн.*

Рóдъ — *Сл. Парт., Парт., Ол.*

Стан, *См. Ст., Сл. Тимч., Верхр.*

Зал. дѣйствительный. Indicativum.

Дѣлательный зал. — *Adelfot.*

Дѣлательный зал. — *Упр. пр.*

Дѣлательна ф. — *Дяч.*

Дѣяльный р. — *Парт., П. Л., Ол.*

- Підметний стан — *См. Ст.*
 Дійствительна ф. — *Мьльн.*
 Дійний стан — *Верхр.*
 Див. глаголъ дѣйствительный.
 Залогъ страдательный. *Passivum.*
 Страдательный зал. *Упр. гр.*
 Страдательна ф. — *Дяч.*
 Страдальный р. — *Парт.,*
Г. Л., Ог.
 Стан предметный — *См. Ст.,*
Сл. Тимч.
 Страдний стан — *Верхр.*
 Див. Глаголы страдательные.
 Залогъ взаимный — див. Глаголы
 взаимные.
 Залогъ возвратный див. Глаголы
 возвратные.
 Залогъ средний див. Глаголы средние.
 Звукъ — звукъ, звук — *у всіх.*
 Голосъ — *Яценко.*
 Звуки гласные див. гласные.
 Звукъ двугласный див. двугласная.
 Звуки коренные.
 Первѣстнѣ — *Парт.*
 Корінні — *См. Ст., Зал., Тимч.*
 Звуки неударяемые.
 Безаголосіє — *См. Ст.*
 Ненаголосеніє — *Тимч.*
 Звукъ полный — повный, *Ог.*
 Звукъ полугласный див. полугласный.
 Звуки простые — поєдінчі, *См. Ст.*
 Звуки сложные.
 Зложеніє — *Ос.*
 Зложеніє — *См. Ст.*
 Звукъ сокращенный.
 Скороченный — *Ог.*
 Звукъ средний.
 Середозвукъ — *Верхр.*
 Зіяніє. *Hiatus. Rozziew.*
 Роззѣвъ — *Ос., Ог., Мьльн.*
 Роззѣвъ — *См. Ст., Верхр., Р. гр.*
 Роззѣвъ, роззѣвляння — *Сл.*
Тимч.
 Роззѣвляння — *Сл. Ум.*
 Знаки препинанія. *Interpunctia.*
Pisarskie znamiona — *Коч.*
 Писарскіи знакі або строч-
 ніи — *Упр. гр.*
 Перестанку знаки — *Упр. гр.*
 Перепінання зн. — *Ос., Митроф.,*
См. Ст., Поп., Р. гр., Коч., Зал.
 Письменський знакъ — *Сл.*
Парт.
 Строчні зн. — *Дяч.*
 Роздѣлові знакі — *Парт.*
 Перепінанне — *См. Ст., Поп.,*
Коч., Р. гр.
 Розділовый зн. — *Сл. Тимч.*
 Розділові зн. — *Коч., Зал.*
 Вопросительный знакъ. *Interrogatio.*
Pytania znak — *Коч.*
 Вопросительный зн., *Лев., Ос.*
 Вопросный зн. — *Упр. гр.*
 Питання знакъ — *Дяч., Мьльн.*
 Питайний зн., запитайний
 зн. — *Сл. Парт.*
 Вопросительна, *Букв. 1871 р.*
 Питайный зн. — *Парт., Ог.,*
Сл. Тимч.
 Питайник — *См. Ст., Поп.,*
Коч., Р. гр., Зал.
 Питайний знак — *Зал.*
 Питання знак — *Сл. Ум.*
 Восклицательный знакъ. *Exclamatio.*
Wykrzyknienia zn. — *Коч.*
 Восклицательный зн. — *Лев.*
 Звательный зн. — *Упр. гр., Ос.*
 Восклицный зн. — *Упр. гр.*
 Оудивленья знакъ — *Дяч.*
 Звательна — *Букв. 1871 р.*

- Выхлыку зн. — *Парт., Ол.*
 Охлычник — *См. Ст., Поп.*
 Охлычныкъ — *Сл. Тимч.*
 Выхлику зн. — *Сл. Парт., Сл. Ум., Коц., Р. пр.*
 Охлику зн. — *Зал.*
 Выхрику зн. — *Шерст.*
Двоеточіе. Duo puncta.
 Dwukropiek — *Конч.*
 Двоеточіе — *Лев., Букв. 1871 р.*
 Двоточка — *Упр. пр., Ос., Ол., Парт., Коц., Р. пр.*
 Двоточка — *Сл. Парт.*
 Двокрапка — *Дяч.*
 Двобропка — *Парт., Ол., См. Ст., Поп., Сл. Тимч.*
 Двюкрапка — *Зал.*
Запятая. Comma.
 Przecinek — *Конч.*
 Запятая — *Лев., Упр. пр., Дяч., Букв. 1871 р.*
 Зупинка — *Ужинок р. н.*
 Запятга — *Упр. пр.*
 Запятая — *Ос.*
 Оупинка — *Дяч.*
 Протинка — *Парт., Ол., Поп., Р. Прав., Коц., Зал., Шерст.*
 Запинка — *См. Ст., Поп.*
 Кóма — *Шевченко,*) Сл. Тимч., Сл. Ум.*
 Ковіка — *Сл. Ум.*
Кавычки. Anführungszeichen. Przytocznik.
 Cudzyslow — *Конч.*
 Знакъ вносительный, *Лев., Ос.*
 Знакъ приводный — *Упр. пр.*
- Знакъ вносный — *Дяч.*
 Наводи — *Сл. Парт.*
 Зя. наведеня — *Парт., Ол., См. Ст., Поп., Коц., Р. пр., Зал.*
 Лапка — *Сл. Ум., Сл. Тимч.*
Многоточіе. Kropki.
 Знакъ розмышленія, der Gedankenstrich — *Лев.*
 Точкй — *Гречъ, Ос., Парт., Ол., Р. пр.*
 Крапки — *Дяч.*
 Догодні точки — *Шаик.*
 Кропки — *Парт., Ол., Поп.*
 Кілько крапок — *Зал.*
Скобки. Parenthesis.
 Nawias — *Конч.*
 Знакъ вмѣстительный, *Лев., Ос.*
 Заключки, Einschlusszeichen, *Упр. пр.*
 Заскобні слова, заскобки — *Сл. Парт.*
 Скобкй — *Парт., Ол. Хр., Ол., См. Ст., Поп., Коц., Р. пр., Зал.*
 Скабка, *Ном., Сл. Тимч., Сл. Ум.*
Тире. Pausa. Myślnik.
 Продоужка — *Ужинок р. н.*
 Остановка — *Упр. пр., Ос.*
 Знакъ почивательный — *Ос.*
 Остановка — *Дяч., Парт., Ол., Мильн.*
 Павза, *См. Ст., Поп., Коц., Р. пр.*
 Знак сполучення — *Зал.*
 Роздилка — *Сл. Тимч.*
Точка. Periodus.
 Кгорка — *Конч.*
 Точка — *Лев., Букв. 1871 р., Ос., Сл. Парт., Ол., Поп., Коц., Р. пр., Сл. Тимч., Сл. Шейк.*

*) Не минайте а-ві титла,
 Ніже тії коми. („До мертвих і живих“).

Ця́пка — *Ном. Пр., Сл. Парт., Сл. Желех., Сл. Ум.*
 Кра́пка — *Ужинок р. п, Дяч., Сл. Закр., Сл. Парт., Сл. Тимч., Зал.*
 Кро́пка — *Парт., Оюн., Сл. Ст., Поп.*
 Пункт, ́цята — *Сл. Тимч.*
 Точка съ запятою. Media nota.
 Srzednik — *Копч.*
 Точка съ запятою — *Лев., Ос., Дяч., Букв. 1871 р.*
 Середні́къ — *Упр. гр., Ос., Дяч.*
 Знакъ середній, *Парт., Ол., Зал.*
 Кропка въ протынку — *Парт., Ол.*
 Середникъ — *Сл. Ст., Поп.*
 Знакъ середний — *Коп., Р. пр.*
 Крапка в протынку — *Зал.*
 Черточка. Verbindung-szeichen.
 Знакъ роздѣленія — *Лев.*
 Знакъ единительный, *Упр. гр.*
 Знакъ соединительный — *Ос.*
 Знакъ связный — *Дяч.*
 Единительна — *Букв. 1871 р.*
 Знакъ сполученія — *Парт., Ол.*
 Розділка — *Поп., Коп., Р. пр., Шерст.*
 Знакъ розділки — *Зал.*
 Знакъ злучающий — *Шерст.*
 Знаки сокращенія.
 Знаки скороченія — *Мильн.*
 Знаки ударенія.
 Знаки наголосу — *Мильн.*
 Наголосный значок — *Шерст.*

І.

І (десятеричное) — однорамен-
 не і — *Парт. („Правда“), Мильн.*

И.

И — двораменне и — *Парт.*
 („Правда“, 67 р.)
 Измѣненіе звуковъ.
 Переменная — *Гол., Дяч.*
 Одмина — *Ном.*
 Ѡтменная — *Дяч.*
 Відмінюване, зміна — *Сл. Ст.*
 Измѣненіе по падежамъ (per casus).
 Przypadkowanie — *Копч.*
 Одмина падежів — *Ном.*
 Измѣненіе по степенямъ сравненія
 (per gradus).
 Stopniowanie — *Копч., Вал.*
 Stupnowanj — *Напка.*
 Степенованье — *Пр. гр., Ос.*
 Ступнёване — *Сл. Парт.*
 Степено́ване — *Поп., Верхр., Коп., Р. пр.*
 Порівнане — *Коп.*
 Имя — див. Существительное, При-
 лагательное, Числительное.
 Имя сокращенное.
 Покорочене мення — *Ном. пр.*
 Исходъ Слова — див. Слово.

К.

Кавычки — див. знаки препинанія.
 Количество гласныхъ. Quantitas.
 Количество — *Гол.*
 Кѣлкость — *Ол.*
 Міра — *Цел., Лл. Оюн.*
 Консонантизмъ. Consonantismus.
 Суголосность — *Сл. Парт.*
 Суголосня — *Верхр.*
 Корень слова.
 Корѣнь — *Гол., Дяч., Сл. Парт.*
 Кѣрень, *Упр. гр., Ос., Сл. Парт.*

Корѣнь — *Ол., Мѣльн.*
 Корінь — *П. П., См. Ст., Поп.,*
Коц., Р. пр., Зал., Шерст.

Л.

Лицо. *Osoba* — *Конч., Ваг.*
 Лице — *Лев., Гол., Ном., Ос.,*
Сл. Парт., Мѣльн., Верхр., Р. пр.
 Особа — *Гол., Пр. пр., Упр. пр.,*
Сл. Парт., Ол. Хр., Ол., Дяч.,
См. Ст., Поп., Зал., Шерст.,
Тимч.

М.

Междометіе. *Interjectio.*
Wykrzyknik — *Конч., Ваг.*
Wykřikniky — *Напка.*
 Междометіе — *Лев.*
 Межиметіе — *Гол., Мѣльн.*
 Замісцьглаго́лля — *Ном.*
 Замісць-глаго́лля — *Наські пр.*
 Чувствѣнникъ — *Пр. пр., Упр.*
пр., Ос., Дяч., Сл. Парт., Ол.,
Митр., Мѣльн.
 Межиметіе — *Дяч.*
 Ёвлик — *См. Ст., Поп., Коц.,*
Р. пр., Зал.
 Ёклькъ — *Сл. Тимч.*
 Віклик — *Р. пр., Крымск.*
 Викличникъ — *Верхр.*
 Викрикъ — *Тимч., Шерст.*
 Междом. брани.
 Поношающій — *Мѣльн.*
 Междометіе горя.
 Чувств. болести — *Ол.*
 Чувств. сѣтующій, ч. смут-
 ку — *Мѣльн.*
 Междом. звательное.
 Чувств. оклику — *Ол.*
 Кликательне зам. — *Ном.*

Междом. звукоподражательныя.
 Опоматороеіа.
 Чувств. гомону природы, *Ол.*
 Викрики звукопідробленні-
Шерст.

Междом. клятвы.
 Чувств. божєня — *Ол.*
 Междом. проклятія.
 Чувств. проклону — *Ол.*

Междом. удивленія.
 Чувств. подиву — *Ол.*
 Чувств. дивящійся — *Мѣльн.*

Междом. утѣшенія.
 Чувственн. утѣхи — *Ол.*

Многоточіе — див. Знаки препинанія.

Морфологія. *Morfologia. Formen-*
lehre. Wortbildungslehre.

Видословіе — *Ос.*
 Наука о частяхъ мовы, *Дяч.*
 Видословіе — *Сл. Парт.*
 Словотворъ — *Г. Л., Ол.*
 Словотворене — *См. Ст., Тимч.*
 Словотворъ — *Верхр.*

Мѣстоименіе. *Pronomen. Fürwert.*
 Вмѣстоимя — *М. Грек.*
Zaimek — *Конч., Ваг.*
Námetka — *Напка.*
 Мѣстоименіе — *Лев., Ваг., Гол.,*
Пр. пр., Ос., Букв. 1871 р.,
Митр.

Замјеница — *Србска грам.*
 Замісцьменя — *Наські пр.*
 Намѣстка — *Сл. Парт.*
 Заименникъ — *Верхр., („Прав-*
да“ 73 р.)
 Заименникъ — *Упр. пр., Шашк.,*
Парт., Ол., Хр. Ол., Мѣльн.
 Мѣстоименникъ — *Дяч.*

- За́йменник — *См. Ст., Попов., Верхр., Коц., Р. пр., Зал.*
 Місто́йменник, *Кримськ., Шерст.*
 Займенник — *Тимч.*
- Мѣст. личные. Personalia.**
 Osobiste z. — *Конч., Ваг.*
 Личныя — *Лев., Ваг.*
 Личніи — *Гол., Ос., Мьльн.*
 Особовѣ — *Упр. пр., Ос., Дяч., Парт., Ог. Хр., Ог.*
 Лічні — *Верхр. („Правда“ 73 р.)*
 Личнѣ — *Ог., Митр.*
 Особовѣ — *См. Ст., Поп., Верхр., Коц., Р. пр., Зал., Шерст., Тимч.*
- Мѣст. возвратное. Reflexiva.**
 Возвратительное — *Смотрицк., Лев., Гол.*
 Zworotne z. — *Ваг.*
 Возвратное — *Ваг.*
 Возвортное, *Гол., Упр. пр., Ос.*
 Зворотный — *Дяч., Парт., Ог., Мьльн.*
 Зворотна намістка, *Сл. Парт.*
 Зворотний — *См. Ст., Поп., Верхр., Коц., Р. пр., Зал.*
 Особово-рефлексійний, *Тимч.*
- Мѣст. притяжательныя. Possesiva.**
 Притяжательныя — *Лев.*
 Притяжітельныя — *Ваг.*
 Притяжательніи, *Гол., Мьльн.*
 Посѣдательнѣ — *Ос., Дяч., Парт., Огон., Митроф.*
 Присвоѣни — *Срб. пр.*
 Присвоѣючі — *См. Ст., Поп., Коц., Р. прав., Зал., Шерст.*
 Посѣдательніи — *Мьльн.*
 Присвоѣючи — *Сл. Тимч.*
 Привластні — *Верхр.*
 Присвойні — *Тимч.*
- Мѣст. указательныя. Demonstrativa.**
 Указательныя — *Лев., Ваг.*
 Указательніи — *Гол., Упр. пр., Ос., Дяч., Мьльн.*
 Вказуючі — *Парт., Ог.*
 Указуючі — *См. Ст., Поп.*
 Вказні — *Верхр.*
 Вказуючі — *Коц., Р. пр., Зал., Шерст.*
 Показуючі — *Тимч.*
- Мѣст. вопросительныя. Interrogativa.**
 Вопросительныя — *Лев., Ваг., Упр. пр.*
 Вопросительні — *Гол., Мьльн.*
 Вопросительнѣ — *Ос., Дяч.*
 Пытающѣ — *Парт., Г. Л.*
 Пытайнѣ — *Ог.*
 Питайні, *См. Ст., Поп., Коц., Р. пр., Зал., Шерст., Тимч.*
 Питальні — *Верхр.*
- Мѣст. относительныя. Relativa.**
 Возносительныя, *Смотр., Лев.*
 Względnie — *Конч., Ваг., Лоз.*
 Относительныя — *Ваг.*
 Относительніи — *Гол., Упр. пр., Ос., Дяч., Мьльн.*
 Вгляднѣ — *Ог., Парт., Г. Л., Ог.*
 Видноснѣ — *Парт.*
 Відносні — *См. Ст., Поп., Верхр., Коц., Р. пр., Зал., Шерст.*
 Стосункові — *Тимч.*
- Мѣст. определенныя. Definita.**
 Определенныя — *Ваг., Упр. пр., Ос.*
 Определительніи — *Гол., Мьльн.*
 Означенѣ — *Парт., Ог.*

Опреділені — *Верхр.*
 Означені — *Шерст.*
 Мѣст. неопредѣленныя. Pron. In-
 definita.
 Неопредѣленныя — *Лев., Вал.*
 Неопредѣленніи — *Гол., Упр.*
пр., Ос., Мъльн.
 Неозначені — *Дяч., Парт., Оі.*
 Неозначені — *См. Ст., Поп.,*
Коц., Зал., Шерст.
 Неопреділені — *Верхр.*
 Невизначені — *Тимч.*

Н.

Наклоненіе. Modus. Die Art. Tryb.
 Sp̃sob — *Напка.*
 Наклоненіе — *Лев., Вал., Гол.,*
Пр. пр., Упр. пр.
 Похилення — *Ном.*
 Способъ — *Упр. пр., Ос., Дяч.,*
Сл. Парт., Оюн., Митроф.,
Мъльн.
 Спосіб — *См. Ст., Поп., Верхр.,*
Коц., Р. пр., Зал., Шерст.,
Тимч.
 Накл. желательное. Optativus.
 Важаючи́й сп. — *Оі.*
 Накл. изъявительное. Modus indi-
 cativus.
 Указательный образъ — *Зи-*
заній, Донатъ.
 Изъявительное — *Лев., Гол.,*
Упр. пр., Ос.
 Показующе похилення — *Ном.*
 Сказующое накл., Anzeigene
 Art — *Пр. пр.*
 Выявительный сп. — *Дяч.*
 Розказуючи́й — *П. П.*
 Указуючи́й — *Сл. Парт.*

Высказуючи́й, Парт., Г. Л., Оі.
 Вѣсказу сп. — *См. Ст.*
 Прѣмий сп. — *См. Ст., Поп.,*
Коц., Р. пр., Зал., Шерст.
 Прѣмый сп. — *Сл. Тимч.*
 Всказуючи́й — *Мъльн.*
 Дѣйсний оп. — *Тимч.*
 Накл. неопредѣленное. Infinitivus.
 Неокончательное — *Донатъ,*
Домонос., Лев., Вал.
 Неопредѣленное — *Гол., Дяч.*
 Неопредѣленный, Упр. пр., Ос.
 Непоказующе похил. — *Ном.*
 Неозначеный сп. — *Парт.,*
Г. Л., Оі., Мъльн.
 Неозначений, П. П., Сл. Парт.
 Нескѣнчений — *Сл. Парт.*
 Дѣіменник — *См. Ст., Поп.,*
Коц., Р. пр.
 Дѣіеіменныкъ — *Сл. Тимч.*
 Неопредѣленник — *Верхр.*
 Дѣіменник — *Зал.*
 Інфінитив — *Тимч.*
 Накл. повелительное. Imperativus.
 Повелительное — *Лев., Гол.,*
Ос., Мъльн.
 Приказуючи́й сп. — *Упр. пр.,*
Парт., Г. Л., Оі.
 Приказательный сп. — *Дяч.*
 Повелѣваючи́й сп. — *Сл. Парт.*
 Приказѣвий сп. — *См. Ст.,*
Попов., Коц., Зал., Шерст.
 Прѣказовый — *Р. пр.*
 Прѣказовый сп. — *Сл. Тимч.*
 Повельник — *Верхр.*
 Вольовый сп. — *Тимч.*
 Накл. сослагательное. Modus con-
 junctivus.
 Сослагательное — *Лев., Гол.,*
Упр. пр.

- Желательное — Упр. гр.
 Условний сп. — Ос., Дяч.,
 Ол., Мьльн., Митр.
 Возможный — Парт., Г. Л.
 Удѣльный сп. — Ол., Сл. Тимч.
 Возможный — См. Ст., Поп.,
 Коц., Р. пр., Зал., Шерст.
 Возможный сп. — Сл. Тимч.
 Лучачый сп. — Мьльн.
 Условник — Верхр.
 Гаданий сп. — Тимч.
- Наращення.**
 Прирощенье — Гол.
 Прирость — Упр. гр.
- Нарѣчіе.** Adverbium. Nebenwort.
 Прирѣчіе — М. Грек.
 Przysłówek — Коц.
 Prjślowky — Натка.
 Przyimek — Вал., Лоз.
 Нарѣчіе — Лев., Вал., Гол., Ос.,
 Букв. 1871 р., Митр.
 Прилогъ — Србска синт.
 Приглаголюя — Наскї гр.
 Причасївникъ — П. П.
 Присловие — Пр. гр., Упр. гр.,
 Шашк., Сл. Парт.
 Прислѣвце — Упр. гр., Ос.
 Прислѣвокъ — Дяч.
 Прислѣвникъ — Парт., Г. Л.,
 Ол. Хр., Ол.
 Прислѣвникъ — См. Ст., Поп.,
 Охр., Верхр., Коц., Р. пр., Зал.
 Прислѣвникъ — Сл. Тимч.
 Приименникъ — Мьльн.
 Нарѣччя — Кримск., Шерст.
 Прислѣвокъ — Тимч.
- Нар. вопросительныя.**
 Нар. вопроса — Ос.
 Питающі — Ол.
- Вопросительныя — Мьльн.**
 Питанні — Коц., Зал.
 Нар. времени. Рг. czasu, Коц., Вал.
 Пр. време́не — Упр. гр., Мьльн.
 Нар. времени — Ос.
 Часу — Дяч., Ол., Коц., Зал., Шр.
 Нар. качественныя.
 Качественныя — Вал.
 Нар. мѣста. Рг. miejsca — Коц.
 Мѣстця — Упр. гр., Ос., Дяч.
 Мѣсця — Г. Л., Ол.
 Простору — Мьльн.
 Мѣсця — Коц., Зал., Шерст.
- Нар. образа дѣйствія.**
 Рг. stosunkowe — Вал.
 Пр. спосо́бу — Упр. гр., Ос.,
 Дяч., Мьльн., Коц., Зал., Шр.
- Нар. ограничительныя.**
 Ограничительны — Гол.
- Нар. отрицательныя.**
 Отрицательны — Гол.
 Заперечительны — Упр. гр.
 Нар. запереченья — Ос.
 Перѣчка — См. Ст.
 Заперечаючі — Поп., Коц.
 Пр. отрицанія — Мьльн.
 Пр. суперечки — Зал.
- Нар. причины — Причини, Ос.**
Нар. раздѣлительныя.
 Раздѣляющі — Ол.
Нар. сравнительныя.
 Порѣвнующі — Ол.
Нар. указательныя. Вказующі — Ол.
Нар. утвердительныя.
 Утвердительны — Гол.
 Нар. запереченья — Ос.
 Нар. твердячі — Поп., Коц.
 Приим. утвержденья, Мьльн.
 Присл. згоди — Зал.
 Нар. цѣли — цѣли, Ос.

Нар. числительныя. Н. числа, *Ос.*
Начало слова — див. Слово.
Начертаніе буквѣ. Письмо—*Ном.*

О.

Образованіе основъ. *Stammbil-*
dungslehre.
Творене пнівъ, *Ол., См. Ст.*
Пнетвір, творня пнів, *Верхр.*
Обращеніе—Обертання, *Сл. Тимч.*
Оклик — *См. Ст.*
Слова поклику — *Шерст.*
Обстоятельственный слова.
Объясняющі додаткѣ — *Дяч.*
Означене прислѣвникове, *Ол.*
Придатки прислѣвникові —
См. Ст., Поп., Коц., Р. пр.
Додаток нарічний — *Шерст.*
Обстоятельство времени.
Обстоят. време — *Упр. пр.*
Придаток часу — *Поп.*
Додаток нарічний часу, *Шр.*
Обстоятельство мѣста.
Обстоят. мѣстця — *Упр. пр.*
Придаток мѣста — *Поп.*
Додаток нарічний мѣста, *Шр.*
Обстоят. образа дѣйствія.
Обстоят. способу, *Пр. пр., Упр. пр.*
Придаток способу — *Поп.*
Додаток нар. спсособу—*Шр.*
Обстоятельство причины.
Обстоят. причины — *Упр. пр.*
Придаток причины — *Поп.*
Обстоятельство цѣли.
Обстоят. намѣренья—*Упр. пр.*
Придаток заміру — *Поп.*
Окончаніе. *Zakonczenie.*
Закончѣніе — *Вал.*

Закѣнчанье, закѣнчѣнье—
Роспр. Гол.

Закѣнченіе — *Гол.*
Окѣнченіе, *Пр. пр., Упр. пр., Леп.*
Окѣнчѣнье — *Ос.*
Закѣнчѣнье — *Дяч., Мьльм.*
Кінцівка — *П. П., Тимч.*
Закінченне, *Парт. („Пр.“ 67 р).*
Окѣнчене — *Г. Л., Ол. Хр.*
Закінчене — *См. Ст., Поп.,*
Охр., Коц., Р. пр.
Окінчене — *Поп.*
Закінчення — *Сл. Тимч.*
Накінчик — *Верхратськ.*
Закінчення — *Зал., Шерст.*

Окончаніе падежное.

Падежѣвое зак. — *Гол., Дяч.*
Падежѣвое ок. — *Ос.*
Падежное ок. — *Ленкій.*
Падежѣвое, *Парт., Ол. Хр., Мл.*

Окончаніе родовое.

Родѣвое закінч. — *Шерст.*

Окончаніе полное. Полное, про-

долженое з.—*Упр. пр.*

Окончаніе краткое.

Оусѣченное — *Вал., Упр. пр.*
Скороченное — *Упр. пр.*
Форма номинальна—*Ол. Хр.*

Ок. твердое. Дебѣлое, *Упр. пр.*

Ок. мягкое. Мягкѣое, *Упр. пр.*

Опредѣленіе. *Attributum. Przy-* *dawka.*

Опредѣленіе — *Вал.*
Опредѣлитель сущника, *Пр. пр.*
Придатокъ — *Ос., Сл. Парт.,*
Парт., Г. Л., Ол., Мьльм.
Придаток прикметниковій—
См. Ст., Поп., Верхр., Коц.,
Р. пр., Шерст.

Орфографія див. **Правописаніє**.

Ослабленіє гласныхъ. Schwächung.

Ослабленье — *Ос.*

Ослаблене — *Оі.*

Ослаблення — *Зал.*

Основа слова. Thema. Źródłosłów.

Основная форма — *Гол.*

Стволъ — *Упр. гр., Дяч., Шаик.*

Головна часть — *Упр. гр.*

Стебель — *Шаик.*

Пень — *у всіх інших.*

Осн. коренная. Primär Stamm.

Пень первѣстный, первостепенный — *Оі.*

Осн. производная. Secundär Stamm.

Пень походный, другостепенный — *Оі.*

Отбрасываніє гласныхъ.

Выкидуване, вѣдкидуване, *Оі.*

II.

Падежъ. Casus, πτώσις, przy-
padek.

Падѣнье, спáдокъ — *Беринда.*

Падежъ — *Лев., Србска синт.,*

Ном., Упр. гр., Сл. Парт.

Пáдежъ — *Вал., Гол.*

Пáдежъ — *Пр. гр., Ос., Дяч.,*

Парт., Оі., Мьяльн.

Припадокъ — *П. П.*

Вѣдминокъ — *См. Ст., Поп., Коц.,*

Р. пр., Зал., Кр., Шерст., Тимч.

Вѣдминокъ — *Сл. Тимч.*

Падеж — *Верхр.*

Именительный п. Nominativus,

ὀνομαστικῇ.

Именительный — *Лев., Вал.,*

Гол., Ос., Упр. гр., Мьяльн.

Mianownik — *Вал.*

1-й — *Копч., Лоз., Србска синт.,*

Србска гр., Упр. гр., Дяч.,

Сл. Парт., См. Ст., Поп.,

Сл. Тимч., Сл. Ум., Коц.,

Р. пр., Зал., Тимч.

Назывный, назывникъ —

Брандт.

Іменяк — *Верхратск.*

Називний — *Кримськ., Шерст.*

Номінатив — *Тимч.*

Родительный п. Genetivus, γενικῇ.

Родительный — *Лев., Вал., Гол.,*

Ном., Упр. гр., Ос., Мьяльн.

Dopełniacz — *Вал.*

2-й: див. **Именит.**, 1-й.

Рѣдний, рѣдникъ — *Брандт.*

Rodivnik — по словинськи ¹⁾.

Рѣдник — *Верхр.*

Родовий — *Кримськ., Шерст.*

Вихідний, частковий, *Кримськ.*

Генітив — *Тимч.*

Род. времени. G. temporis.

Часовий рѣдник — *Верхр.*

Р. прям. дополненія, objectivus.

Предметовий — *Оі., Мьяльн.*

Род. подлежащаго. G. subjectivus.

Пѣдметовый — *Оі., Мьяльн.*

Род. принадлежности. G. possessivus.

Пад. посѣданя — *Оі.*

Привалѣжности — *См. Ст.*

Посѣдательный — *Мьяльн.*

Род. раздѣлительный. G. partitivus.

Частковый — *Г. Л., Оі.*

Удѣловый — *Мьяльн.*

Частний рѣдник — *Верхр.*

Пайковий — *См. Ст.*

¹⁾ Див. Ржиги, — „Синтаксисъ слав. языковъ“, М., 1890.

Род. свойства. G. qualitatis.Свѣйства пад. — *Ол.*Рідник якостний — *Верхр.***Дательный п. Dativus, δοτικῇ**Дательный — *Лев., Ваг., Гол.,**Упр. гр., Ос., Мьльн.*Celownik — *Ваг.*

3-й: див. Именительн. 1-й.

Давальный, давальникъ —

Брандт.

Dajavnik — по словинськи.

Дайник — *Верхр.*Давальный — *Кримськ., Шерст.*Датив — *Тимч.***Дат. принадлежности. Possesivus.**Д. принадлежностный, *Вер.***Винительный п. Accusativus,***αἰτιατικῇ.*Винительный — *Лев., Ваг., Гол.,**Ном., Упр. гр., Ос., Мьльн.*Biernik — *Ваг.*

4-й: див. Именит. 1-й.

Винильный, винильникъ —

*Брандт.*Переимник — *Верхр.*Знахідний — *Кримськ., Шерст.***Вин. содержания. Figura etymologica.**Внутрішний предмет (ніч почувати) — *См. Ст.***Звательный. Vocativus, κλητικῇ.**Звательный — *Лев., Ваг., Гол.,**Упр. гр., Ос., Мьльн.*Wołacz — *Ваг.*

5-й: див. именит. 1-й.

Zvavnik — по словинськи.

Зовникъ, зовный — *Брандт.*Зовник — *Верхр.*Клічний — *Кримськ., Шерст.*Вокатив — *Тимч.***Творительный п. Ablativus.**Творительный — *Лев., Ваг.,**Гол., Упр. гр., Ос., Мьльн.*

6-й: див. именит. 1-й.

Творникъ, творный, *Брандт.*Творник — *Верхр.*Орудный — *Кримськ., Шерст.*Инструменталь — *Тимч.***Твор. времени. Abl. temporis.**Творник часовый — *Верхр.***Тв. орудія. Abl. instrumenti.**Творник орудный — *Верхр.***Тв. отдѣленія. Abl. separationis.**Розлуки — *Гр. Лат.***Тв. отношенія. Abl. limitationis.**Творник обмежний — *Верхр.***Предложный п. Locativus.**Предложный — *Лев., Ваг.,**Гол., Упр. гр., Ос., Мьльн.*

7-й: див. именит., 1-й.

Miestnik — по словинськи.

Мѣстникъ, мѣстный, *Брандт.*Містник — *Верхр.*Місцевій — *Кримськ., Шерст.*Льокатив — *Тимч.***Падежи косвенные.**Косвенные пад., — *Ваг., Гол.*Зависиміи, взгляднии, оукоснѣ — *Ос.*Скѣснѣ — *Г. Л., Ол., Мьльн.*Склоненѣ — *Г. Л.*Косвенѣ — *Мьльн.***Падежи прямые. Прямые, Ваг., Гол.**Безвзгляднии — *Ос.*Независиміи — *Ос., Мьльн.*Прямѣ — *Г. Л., Ол., Мьльн.***Переносъ слова.**Роздѣль слѣвъ — *Ос., Мьльн.*Дѣленье слѣвъ — *Дяч.*Дѣлене слѣвъ — *Ол.*

- Ділене слів — *См. Ст., Поп., Коц., Р. пр.*
 Ділення слів — *Зал.*
Перестановка. Metathesis.
 Переставленье, *Ос., Мьян.*
 Переставка — *Ол., Верхр.*
 Переміщення — *Тимч.*
Переходъ гласныхъ (чередование)
 Steigerung.
 Источенье — *Упр. гр.*
 Перезвукъ — *Дяч.*
 Перехідъ, заміна — *П. П.*
 Перемѣна — *Сл. Парт.*
 Переходъ, степенуване, *Ол.*
 Перезвукъ — *См. Ст., Поп., Верхр., Р. пр.*
 Степенуване — *Мьян.*
 Стиснене, перезвуковане, розширене — *Верхр.*
 Переміна — *Коц.*
 Усилювання, чергування, зміна — *Зал.*
 Міна звуків — *Тимч.*
Періодъ. Period. Періодъ, *Вал., Упр. гр., Ос., Ол., Мьян.*
 Периодъ — *Сл. Парт.*
 Періода — *См. Ст.*
 Уступъ — *Сл. Тимч.*
 Речене очерковé — *Коц.*
 Периода — *Коц., Р. пр.*
 Очерк — *Р. пр.*
Пер. двучленные.
 Двачленніи — *Вал.*
 Двочленнѣи — *Ос., Ол.*
Пер. трехчленные.
 Тричленнѣи — *Ос., Ол.*
Члены періода.
 Члены періода — *Упр. гр.*
 Членѣи періода — *Ос.*
- Повышение періода.**
 Членъ передъидущій або підрядный — *Упр. гр.*
 Речене попередне — *Ол., Р. пр.*
 Положенье попередне, *Мьян.*
Понижение періода.
 Членъ послѣдующій або головный — *Упр. гр.*
 Речене послѣдующе — *Ол.*
 Положенье послѣдующе, *Мл.*
 Речене послідуєче — *Р. пр.*
Подлежащее. Subjectum.
 Podmet — *Напка.*
 Podmiot — *Вал.*
 Подлежащее — *Вал., Гол.*
 Подметъ — *Србска синт.*
 Подлежаще — *Пр. гр., Упр. гр., Парт., Сл. Парт., Ол. Хр., Дяч., Митр., Мьян.*
 Підмет — *Сл. Желех., См. Ст., Поп., Коц., Р. пр., Верхр., Зал., Шерст., Тимч.*
 Підметъ — *Сл. Тимч.*
Полногласіе. Vollaut.
 Повноголосность, *Роспр. Гол., Сл. Парт.*
 Повноголосъ — *Ол.*
 Повноголосе — *Верхр.*
 Повноголос — *См. Ст., Р. пр.*
 Повнозвучність — *Зал.*
П. вторичное. Secunder V.
 Вторичне повноголосе, *Верхр.*
Полугласные звуки. Semivocal.
 Polohlasky — *Напка.*
 Безгласныя — *Букв. 1845 р.*
 Полугласніи — *Гол.*
 Полугласна — *Роспр. Гол.*
 Півголосні, вазначки — *Держач.*
 Півголосна літера — *Наські гр., Ном.*

- Полугласні, *Упр гр., Б. 71 р.*
 Півсамогласні — *Ос.*
 Півсамозвукі — *Дяч.*
 Полуголоска — *П. П.*
 Глухі самозв., півгласні — *Ос.*
 Півголоска — *Сл. Тимч.*
 Глухі самозв. — *Зал.*
- Порядокъ словъ.** Wortfolge.
 Споряженъе — *Смотрицьк.*
 Расположенъе — *Упр. гр.*
 Наступа, наступоване *Сл. Пр.*
 Рóзставка — *Ос., Поп., Р. пр.*
 Лад слів — *См. Ст.*
 Розмѣщенъе — *Мѣльн.*
- Пор. сл. обратный.**
 Переставный — *Ос.*
- Пор. сл. прямой.**
 Правильный або простый, *Ос.*
- Послѣдовательность времени.** Con-
 secutio temporum.
 Наслѣдство часóвъ — *Г. Л.*
 Наслѣдство часів — *Р. пр.*
- Появленіе звуковъ.**
 З'явлення звуків — *Тимч.*
- Правописаніе.** Orthographia.
 Pisownia — *Конч.*
 Правописаніе — *Гол.*
 Писання чи орхтограхвія —
Насккі гр.
 Писання — *Ном.*
 Словописъ, словописання —
Ефименко в „Основі“.
 Писовня — *Левченко в „Основі“.*
 Правóписъ — *Упр. гр., Ос., Дяч.,*
Сл. Парт., Сл. Желел., Ос.,
Митр., См. Ст., Поп.
 Правопісанье — *Упр. гр.*
 Правописъ — *Сл. Парт.*
 Правóписъ, пысовня, *Сл. Тм.*
 Правопісь — *Коц., Р. пр.*
- Правóпис — *Зал., Тимч.*
 Ортографія — *Тимч.*
- Предлогъ.** Praepositio. Vorwort.
 Przimek — *Конч.*
 Предлогъ — *Лев., Ваг., Гол.,*
Србска синт., Ос., Букв. 1871 р.
 Przysłówek — *Ваг.*
 Przedimek — *Лоз.*
 Передслівья — *Насккі гр.*
 Предложникъ — *Пр. гр., Упр.*
гр., Дяч.
 Предлôжникъ — *Сл. Парт.*
 Приименникъ — *Парт., Г. Л.,*
Ос., Хр. Ос.
 Приименник — *Сл. Жел.*
 Приіменникъ — *См. Ст., Поп.,*
Верхр., Коц., Р. пр., Зал.
 Приименныкъ — *Сл. Тимч.*
 Прислôвникъ — *Мѣльн.*
 Предлог — *Кр.*
 Приименник — *Тимч., Шерст.*
- Пр. первообразные.**
 Первѣстні, правдиви — *Ос.*
- Пр. производные.**
 Похóдні, неправдиви — *Ос.*
 Зложені — *Шерст.*
- Предложеніе.** Praepositio.
 Zdanie — *Конч.*
 Предложеніе — *Ваг.*
 Мова — *Гол., См. Ст.*
 Реченица — *Србска синт.*
 Положеніе — *Пр. гр., Упр. гр.*
 Положенъе — *Ос., Дяч., Мѣльн.*
 Здане, положене — *Сл. Парт.*
 Речене — *Парт., Г. Л., Ос. Хр.,*
Ос., См. Ст., Поп., Верхр.,
Коц., Р. пр.
 Речення — *Сл. Тимч., Зал.,*
Тимч., Шерст.
 Гáдка — *См. Ст.*

Пр. активное (дѣйствительное).

Дѣятельное пол. — *Пр. пр.*

Пр. безличное.

Безпідметове — *Верхр., І. Оюн.*

Пр. вводное. *Zd. wtrącone.*

Вставлене, *Парт., Ог., Коц., Р. пр.*

Втручене — *Ог., Р. пр.*

Наводяче реч. — *Зал.*

Пр. вносное. Наведене, *Парт.*

Пр. вопросительное.

Вопросительное — *Вал., Упр. пр.*

Пита́йне, *Пар., Ог., См. Ст., Коц.*

Пр. главное. Головнє — *Упр. пр., Ос.,*

Ог. Хр., Дяч., Ог., См. Ст.,

Поп., Мьльн., Коц., Р. пр.

Пр. желательное.

Р. бажаня, бажанє — *См. Ст.*

Пр. отрицательное.

Заперечительнѣ, *Пр. пр., Упр. пр.*

Заперечáюще — *Ог., Коц., Р. пр.*

Перѣчне реч. — *См. Ст.*

Пр. повелительное.

Воскличное — *Упр. пр.*

Р. прѣказу, прѣказ — *См. Ст.*

Пр. повѣствовательное.

Высказующе — *Упр. пр.*

Висказове — *См. Ст.*

Пр. подчиненное.

Пóдрядне — *Парт., Ог., Упр. пр., Ос., Дяч., Мьльн.*

Підрядне — *Коц., Р. пр.*

Пóдчинене, *Упр. пр., Ог., Мьльн.*

Пр. полное — *Повне, Ос.*

Пр. придаточное. *Podrządne zd.*

Побóчне — *Упр. пр., Ос., Дяч., Ог. Хр., Ог., Мьльн.*

Побічнє, *См. Ст., Поп., Коц., Р. пр.*

Побичнє — *Сл. Тимч.*

Прид. времени.

Временнѣ пол. — *Осадца.*

Часовѣ — *Дяч., Парт., Ог.*

Часові реч. — *См. Ст., Поп.*

Полож. време́не — *Мьльн.*

Прид. дополнительные.

Опѣсуючѣ — *Дяч.*

Высказуючѣ, *Aussageätze, Ог.*

Предметóвѣ — *См. Ст., Поп.*

Доповнителнѣ — *Мьльн.*

Предметові — *Коц.*

Прид. мѣста. Пол. простору, *Мл.*

Прид. обстоятельственные.

Прислѣвникові р. — *См. Ст.*

Прид. определительные.

Прилагательнѣ — *Вал.*

Относительнѣ — *Ос., Дяч.*

Взгляднѣ — *Ог.*

Прикметникóвѣ, *См. Ст., Поп.*

Относительнѣ — *Мьльн.*

Прид. подлежащія.

Пóдметовѣ пол. — *Ос., Мьльн.*

Підметóвѣ — *См. Ст., Поп.*

Підметові — *Коц.*

Прид. причины.

Винословнѣ пол. — *Ос.*

Причиннѣ — *Дяч., Парт., Ог.*

Причинóвѣ, *См. Ст., Поп., Коц.*

Прид. сказуемое.

Присудковѣ — *См. Ст., Поп.*

Присудковѣ — *Коц.*

Прид. сравнительные.

Порóвнательнѣ — *Ос.*

Порóвнуючѣ, *Дяч., Парт., Ог.*

Порівнуючѣ — *См. Ст., Поп., Коц., Р. пр.*

Прид. слѣдствія.

Наслѣдковѣ — *См. Ст.*

- Прид. условный.** Условный, *Упр. гр., Ос., Дяч., Парт., Ои., Мьльн.*
 Предполагательный — *Упр. гр.*
 Условный — *С. Ст., Поп.*
 Условный — *Верхр., Коц.*
- Прид. уступительный.**
 Допустительный — *Ос.*
 Допускающий — *Дяч.*
 Призывающий — *Парт., Ои.*
 Припустовый — *См. Ст., Поп.*
 Допустительный — *Мьльн.*
 Припусковый — *Коц., Р. пр.*
- Прид. цѣли.** *Zamiarowy zdania.*
 Намѣрительный — *Ос.*
 Намѣренный — *Дяч.*
 Намѣровый — *Парт., Ог.*
 Замировый — *См. Ст., Поп.*
 Полож. цѣли — *Мьльн.*
 Замировый — *Коц., Р. пр.*
- Предложение простое.** *Proste zd. Nacter Satz.*
 Простое — *Ваг., Упр. гр.*
 Несоставное — *Ваг.*
 Поединче — *Упр. гр., Дяч.*
 Наге — *Ос., Дяч., Парт., Ог., Мьльн.*
 Просте — *Ос., Р. пр., Коц., Зал., Шерст.*
 Нерозширене — *Поп.*
- Предл. распространенное.** *Rozwinięte zd.*
 Розширенное, *Пр. гр., Упр. гр.*
 Розвитое — *Упр. гр.*
 Розвите — *Ос.*
 Розширене, *Ос., Дяч., Ои., Поп., Мьльн., Коц., Зал., Шерст.*
- Предл. слитное.**
 Стягнено — *Упр. гр., Ос., Дяч., Парт., Ог., См. Ст., Поп., Мьльн., Коц., Р. пр.*
- Предл. сложное.** *Złożone zd.*
 Составное — *Ваг.*
 Сложено, *Пр. гр., Упр. гр., Дяч.*
 Зложено — *Ос.*
 Зложено — *Парт., Ог., См. Ст., Мьльн., Коц., Р. пр.*
- Пр. несложное.** *Einfacher S.*
 Поединче — *Парт., Ог., Ос., Упр. гр., Поп., Мл., Р. пр.*
 Просте — *Ог., Ос., Упр. гр.*
- Пр. сложно-подчиненный.** *Subordinirte.*
 Подчинено сложению, *Упр. гр.*
 Півпорядковий — *Поп., Коц.*
- Пр. сложно-сочиненный.** *Coordinirte.*
 Присовокуплено сложению — *Упр. гр.*
 Рівнорядний — *Ос.*
 Сподрядний — *Дяч.*
 Рівнорядний, *Парт., Ои., Мьльн.*
 Сполучені — *См. Ст.*
 Співпорядковий — *Поп., Коц.*
 Рівнорядний — *См. Ст., Коц., Р. пр., Зал.*
- Пр. сокращенное.**
 Скорочено — *Упр. гр., Ос.*
 Скорочено — *Ои., См. Ст., Мьльн., Коц., Р. пр.*
- Пр. страдательный (пассивный).**
 Страдальный пол. — *Пр. гр.*
- Пр. утвердительный.**
 Утвердительное — *Ваг.*
 Твердящий — *Ои.*
 Твердящий — *Коц.*
 Реч. твердження — *См. Ст.*
- Пр. эллиптическое.**
 Догодне — *Парт.*
 Еліптичне реч., *См. Ст., Р. пр.*
 Пропусковий — *Поп., Р. пр., Коц.*
 Еллиптичне, неповне, *Мьльн.*

Придыханіе — Придыхъ, *Ол.*
Прилагательное имя. N. adjectivum.
 Das Beiwort. Przymiotnik.
 Прилагательное, *Лев., Гол., Ос.,*
Букв. 1871 р., Митр., Мьльн.
 Примѣня — *Наскї гр., Сл. Ум.*
 Приложникъ — *Пр. гр., Упр. гр.*
Дяч., Шашк., Ленкій, Ол. Хр., Ол.
 Присущникъ, *П. П., Сл. Парт.*
 Приліжникъ — *П. П.*
 Прилѣжникъ — *Сл. Парт.*
 Свѣйствѣнникъ — *Дяч.*
 Прикѣтникъ — *См. Ст., Поп.,*
Охр., Коц., Р. пр., Зал., Тимч.
 Приложникъ — *См. Ст., Верхр.*
 Прикѣтвыкъ — *Сл. Тимч.*
 Им'я приложене — *Кримск.*
 Им'я приложне — *Шерст.*
 Ймення прикметне — *Тимч.*

Пр. качественныя.
 Качествѣнныя, *własciwe, Вал.*
 Властивіи — *Гол.*
 Ячествѣнниі — *Гол., Ос.*
 Ячествѣннѣ — *Мьльн.*

Пр. краткія. Усѣченѣ, *Гол., Ос., Мл.*
 Неопредѣленнѣ, одночленнѣ
 — *Гол.*

Неповна форма — *П. П.*
 Усѣчений, скорочений видъ,
 — *Сл. Парт., Ленкій.*

Номинальна форма, *Ол. Хр., Ол.*
 Поединчѣ — *Мьльн.*

Пр. относительныя. Обстоятель-
 ственныя, *stosunkowe—Вал.*

Пр. полныя.
 Повной формы — *Роспр. Гол.*
 Повніи, опредѣленніи, пов-
 ного вида, двучленнѣ — *Гол.*
 Форма зложена, адъективна, *Ол.*
 Зложевѣ, повнѣ — *Мьльн.*

Пр. притяжательныя. Possesiva.

Притяжательныя — *Вал.*
 Притяжательніи, *Гол., Упр. гр.*
 Посѣдательнѣ — *Ос.*
 Посѣдательныи — *Ленкій.*
 Приложн. посѣданя — *Ол.*
 Притяжательнѣ — *Мьльн.*
 Посѣдальні — *Охр.*

Приложеніе. Appositio.

Придатокъ — *Беринда.*
 Прилѣженье — *Ос., Дяч.*
 Прилѣжене — *Сл. Парт., Г. Л.,*
Ол. хр., Ол.
 Придавка — *Г. Л.*
 Прикладка — *См. Ст., Поп.,*
Коц., Р. пр.
 Приложникъ — *Мьльн.*

Приставка. Praefixum.

Частка — *Упр. гр.*
 Приставка — *Дяч., Ол., См. Ст.,*
Поп., Вер., Коц., Р. пр., Зал., Шр.
 Нарост — *Наскї гр.*
 Припона — *Сл. Желх.*
 Препона — *Ол.*
 Приросток — *Охр., Мьльн.*
 Приставка — *Сл. Тимч.*
 Передросток — *Верхр.*

Причастіе. Participium.

Причастіе — *Лев., Гол., Ос., Дяч.*
 Причастіе — *Пр. гр., Упр. гр.*
 Причастіе — *П. П. Сл. Парт.*
 Дѣслово — *Сл. Парт.*
 Прилог глаголки — *по сrb.*
 Приложникъ глагольный,
 — *Пар.*
 Причастникъ — *Парт., Г. Л.,*
Ол. Хр., Ол.
 Дѣприкѣтвыкъ — *См. Ст.,*
Поп., Охр., Коц., Р. пр.
 Дѣприкѣтвыкъ — *Сл. Тимч.*

- Причастник, дієприслівник, *Верхр.*
 Дієприкметник — *Зал.*
 Дієприложник — *Шерст.*
 Прикметник часівниковий — *Тимч.*
- Производство (формъ).**
 Произведение — *Гол., Упр. гр.*
 Производство — *Гол., Упр. гр.*
 Творенье — *Дяч.*
 Ураблянье — *Мльн.*
 Творене — *См. Ст.*
- Произношение.** Wymawianie, *Конч.*
 Выговоръ — *Гол., Упр. гр., Ос., Ол., Митр., Мльн.*
 Витунка — *Ужениок р. п.*
 Вимова — *Левченко („Основа“), Ном. Пр., Верхр., Коц.*
 Промовка, говірка — *Левченко.*
 Выговѣръ — *Сл. Парт.*
 Выговор — *Сом. Верхр.*
 Вимова, вимивка, выголосъ — *Сл. Тимч.*
 Выголошене — *Коц.*
 Выговір — *Цел., Р. пр.*
- Просодія див. Слогоударение.**
- Р.**
- Разложение гласныхъ.**
 Разпад самозвуків — *Зал.*
- Размѣщеніе предложеній.**
 Оуставление положеній, *Дяч.*
 Збудова, складъ, розположене — *Сл. Парт.*
- Придаточное Nachsatz (послѣ главнаго).**
 Послѣдующее пол. — *Упр. гр., Ос.*
- Придаточное Vordersatz (передъ главнымъ).**
 Передъидущее пол., *Упр. гр., Ос.*
- Придаточное Zwischensatz (среди главнаго).**
 Межиметное пол. — *Упр. гр.*
 Межилежаче — *Дяч.*
- Родъ. Genus. Рѣдъ — Лев.**
 Родъ — *Ваг., Ос., Мльн.*
 Рѣдъ — *Гол., Упр. гр., Дяч., Ог. Хр., Ог.*
 Рід — *у всіх інших.*
- Р. мужескій. Masculinum.**
 Мужескій р. — *Лев., Гол., Упр. гр., Ос., Дяч., Ог., См. Ст., Поп., Верхр., Коц., Р. пр., Мльн.*
 Музький рід — *П. П.*
 Мужеській — *Сл. Парт.*
 Мужеський — *Охр., Зал., Кр., Тимч.*
 Чоловічий — *Сл. Тимч.*
 Чоловічий — *Кр., Шерст.*
- Р. женський. Femininum.**
 Женський, *Адельфотес, Лев., Упр. гр., Ос., Дяч., Ог. Хр., Сл. Парт., См. Ст., Поп., Мльн., Верх., Коц., Кр.*
 Женський — *Охр., Зал.*
 Жиночий р. — *Сл. Тимч.*
 Жіночий — *Кр., Шерст., Тимч.*
- Р. средний. Neutrum, оудѣтероч.**
 Ніжакі — *Конч.*
 Нѣякій — *Ог.*
 Средній — *у всіх.*
- Р. общій. Communum.**
 Спільний рѣдъ — *Г. Л.*
 Спільний — *Сл. Тимч.*
 Спільний — *Зал., Кр., Шерст.*
- Рѣчь косвенная. Oratio obliqua.**
 Мованепряма, зависима, *Г. Л.*
 Бесѣда завісіма або ускісна, *Вр.*
 Бесѣда залежна — *См. Ст.*

Р. прямая. Or. versa.

Мова пряма, незалежна, *Г. Л.*

Бесіда незалежна — *Верхр.*

Бесіда пряма — *См. Ст.*

Слова власні — *Зал.*

С.

Связка. Copula.

Spona — *Напка.*

Łącznik — *Ваг.*

Связка — *Ваг., Упр. гр.*

Связь — *Ос., Дяч., Мьльн.*

Зв'язка — *Парт.*

Зл'ючка — *См. Ст., Поп., Сл.*

Тимч., Коц., Р. пр.

Зв'язь — *Ос., Мьльн.*

Синтаксисъ. Syntaxis.

Сочиненіє словъ — *Смол-
рицькій, Лучкай.*

Składnia — *Копч.*

Składna — *Напка.*

Словосочиненіє — *Греч, Ваг.,
Гол.*

Синтакса, *Србска синт., Р. пр.*

Словосочиненіє — *Ос., Дяч.*

Складня — *Парт., Г. Л., Ос.,*

См. Ст., Поп., Сл. Тимч.,

Р. пр., Коц., Тимч.

Словолад — *Верхр.*

Сказуемое. Praedicatum.

Przysudek — *Напка.*

Сказуемое — *Гол., Пр. гр.,
Упр. гр., Ос.*

Прирок — *Србска синт.*

Присудок — *Ос., Парт., Г.
Л., Ос., Сл. Парт., Митр.*

Присудокъ, *Сл. Тимч., Мьльн.*

Высказаніє — *Дяч.*

Присудок — *См. Ст., Поп.,
Коц., Р. пр., Верхр., Зал.,
Шерст.*

Склоненіє. Declinatio.

Odmina — *Копч.*

Склоненіє — *Гол., Упр. гр.*

Отмѣняніє падежами, *Пр. гр.*

Водмѣна именникѡвъ, *Парт.*

Деклинація, *Ос. Хр., Мьльн.*

Слонѣнне — *Сл. Парт., Сл.*

Желех., Верхр., Кф.

Падежуваніє — *Сл. Парт.*

Деклінація — *Ос., Тимч.*

Відміна імен — *См. Ст.,*

Поп., Охр., Коц., Р. пр., Зал.

Відмінюваніє — *См. Ст.,*

Поп., Охр.

Видмина — *Сл. Тимч.*

Одміна — *Сл. Ум.*

Стосування — *Тимч.*

Скл. существительныхъ.

Номинальна деклін., *Ос. Хр.*

Відмінюваніє імен — *См. Ст.*

Скл. мѣстоименій.

Прономинальна декл., *Ос. Хр.*

Снобки — див. Знаки препинанія.

Скоропись — *Скорѡписъ, Дяч.*

Крива азбука — *Куліш.*

Скоропісь — *Букв. 1871 р.*

Скоропись — *Ос.*

Сліяніє (гласныхъ).

Стяганіє самозвукѡвъ — *Ос.*

Слово — слово, у всѣх.

Исходъ слова (конецъ слова).

Auslaut. Koniec wygazu.

Наростокъ — *Ос. Хр.*

Кѡнець слова — *Ос.*

Вѣзвук — *См. Ст., Р. пр.*

Кінчення — *Шерст.*

- Начало слова.** Anlaut. Początek wугази.
 Початок слова, *Сл. Жел., Коц.*
 Начало слова — *Ог.*
 Назвук — *См. Ст., Верхр., Р. пр., Тимч.*
- Начало слова гласное.**
 Назвук голосівковий, *Верхр.*
Середина слова — середина сл.,
Сл. Парт., Ог.
- Слово коренное.**
 Простое сл. — *Гол*
 Первотное сл., *Дяч., Шаик.*
 Первістне сл. — *Охр.*
 Корінне сл. — *Зал., Шерст.*
 Первісне сл. — *Тимч.*
- Сл. многосложное.**
 Многосложное — *Ваг., Гол., Пр. гр., Мъльн.*
 Многослоговое — *Упр. гр.*
 Многоскладне — *См. Ст.*
 Кількоскладне сл. — *Р. пр.*
 Многоскладне — *Шерст.*
- Сл. двусложное.**
 Двохскладне сл. — *Гр. Ящ.*
 Двускладове, *Наські гр., Тм.*
 Двохскладове — *Г. Л.*
 Двусложное — *Мъльн.*
 Двохскладне — *См. Ст.*
- Сл. односложное.**
 Односложное — *Ваг., Пр. гр.*
 Односложное — *Гол.*
 Односкладне — *Гр. Ящ., Р. пр., Шерст.*
 Односкладове, *Г. Л., Ог., Тм.*
 Односилябне — *Ог.*
 Единосложное — *Мъльн.*
- Сл. несклоняемая.**
 Невідмінні — *См. Ст., Коц.*
 Незмінні — *Тимч.*
- Сл. первообразное.**
 Первообразное — *Ваг., Гол.*
 Просте — *Сл. Тимч., Шерст.*
- Сл. производное.** Pochodzące, *Ваг.*
 Производное — *Ваг., Гол.*
 Походное — *Гол., Дяч.*
 Походяче — *Упр. гр.*
 Утворене — *Охр.*
 Похідне, *См. Ст., Верхр., Тимч.*
 Повстале — *Верхр.*
 Витворене — *Зал., Шерст.*
- Сл. сложное.** Compositum.
 Сложное — *Голов., Дяч.*
 Зложене — *П. П., Ог., См. Ст., Поп., Охр., Верхр., Р. пр., Шерст., Тимч.*
- Сл. флексийное.**
 Флексійне, гнучке, змінне — *Тимч.*
- Словообразование.**
 Словообразование — *Ос.*
 Словотворене — *Поп.*
- Слогоударение** Prosodia.
 Голосоудареніе — *Гол.*
- Слогъ.** Sillaba.
 Складъ — *Беринда, Ломоносов, Барсов, Гол., Дяч., Сл. Желех., Ог.*
 Слогъ — *Гол., Упр. гр., Ос., Букв. 1871 р.*
 Складъ — *Букв. Шевч., Гр. Ящ., Кулїш.*
 Склады — *Деркач, Наські гр.*
 Силяба — *Ог. Хр.*
 Склад — *См. Ст., Поп., Охр., Верхр., Коц., Зал., Шерст., Тимч.*
- Слогъ замкнутый.**
 Перевернуті склади, *Деркач.*
 Вівернені склади — *Наські гр.*

- Замкнений—*См. Ст., Поп., Р. пр., Зал., Шерст.*
 Глухий—*Охр.*
 Закритий—*Тимч.*
Слогъ открытый.
 Прості складі,*Дерк., Наські гр.*
 Отворений—*Поп.*
 Голосний—*Охр.*
 Отвертий — *Зал., Шерст.*
 Відкритий—*Тимч.*
Слогъ коренной.
 Склад кореневий — *Тимч.*
Слогъ послѣдній.
 Послѣдній скл. — *Ог.*
 Останній скл. — *Охр.*
 Послѣдній скл. — *Верхр.*
 Кінцевий скл. — *Зал.*
Слогъ предпослѣдній.
 Предпослѣдній — *Ог.*
 Предостанній — *Охр.*
 Передпослѣдній — *Верхр.*
Слогъ предыдущій.
 Передидущий — *Упр. гр.*
Сліяніе слоговъ.
 Стягане складовъ—*Ог.*
Сложение словъ.
 Зложене — *Ог., См. Ст.*
Смягчение.
 Смягчованье — *Роспр. Гол.*
 Смягчѣнье — *Гол., Упр. гр.*
 Источенье — *Букв. 1871 р.*
 Мьягченье—*Парт. („Пр.“).*
 Змягчене—*Ист. оч., Сл. Жел., См. Ст., Верхр., Р. пр.*
 Мягчене—*См. Ст., Поп., Коц., Р. пр.*
 Тонкуванья — *Сл. Тимч.*
 Змягчѣньє — *Мьльн.*
 Мьякшѣнья — *Зал., Шерст.*
 Мьякшѣнья — *Тимч.*
- Смягч. первое. Primär.**
 Першоступневе мьякш. —
Парт. („Правда“).
 Первѣстне або первостепен-
 не—*Ог.*
Смягч. второе. Secundär.
 Другоступневе мьякш., *Парт.*
(„Правда“).
 Пѣзнѣйшее або другостепен-
 не—*Ог.*
Согласные звуки. Consonantes.
Mitlaute. Soncrlaute.
Spółgłoski — Коц.
Suhlásky — Нанка.
 Согласныя (буквы) — *Лев.,*
Букв. 45 р.
 Согласніи — *Гол.*
 Сугласна — *Србска грам.*
 Приголосні—*Деркач, Гр. Ящ.*
 Приголосни — *Наські гр.*
 Созвучні — *Упр. гр., Дяч.,*
Букв. 1871 р.
 Согласні—*Ос., Сл. Парт., Ог.,*
Митр., Мьльн.
 Приголосъ — *Ном. Пр.*
 Спѣлазвуки — *Дяч.*
 Суголоска—*П. П., Сл. Парт.,*
Верхр., Сом. Верхр.
 Суголосні — *П. П.*
 Приголоска — *Сл. Парт.*
 Согласні — *Сл. Желех.*
 Спѣлазвуки — *Парт.*
 Шелесты (Geräusche)—*Ог.*
 Шелестозвуки—*См. Ст., Поп.*
 Співзвѣки — *См. Ст., Коц.,*
Р. пр., Сом., Зал., Кр., Шр.
 Приголоска, шелестівка —
Сл. Тимч.
 Приголосна—*Сл. Ум.*
 Голосівка — *Верхр.*

Шелестівка — *Сом., Тимч.*
Согл. гортанніе (задненебніе).
 Горловіи — *Ист. оч.*
 Гортаннѣ — *Гол., Упр. гр., Ос., Сл. Парт., Букв. 1871 р., Ог.*
 Горлови — *Дяч., Г. Л.*
 Гортанні — *Поп., Сом. Верхр., Верхр., Коц., Шерст.*
 Горлові — *Парт., Тимч.*
Согл. губніе. Labiales.
 Губніи — *Гол., Упр. гр.*
 Губнѣ — *Ос., Дяч., Ог.*
 Губні — *Парт., Поп., Сом., Вер., Коц., Зал., Шерст., Тимч.*
Согл. звучніе. Mediae.
 Звучнѣ — *Ос., Ог.*
 Звучні — *Сом., Верхр., Шр.*
Согл. зубніе. Dentales.
 Зубовѣ — *Гол., Ос., Сл. Парт.*
 Зубнѣ — *Упр. гр., Дяч., Букв. 71 р., Ог.*
 Зубні — *Поп., Верхр., Коц., Шр.*
Согл. мягкіе.
 Мягкѣ — *Ос., Сл. Парт., Ог.*
 Мягкі — *См. Ст., Верхр.*
 Змягчені — *Поп., Верхр., Р. пр.*
 Мнякі — *Зал.*
Согл. небніе. Palatales.
 Пѣднебеннѣ — *Ос., Ог. Хр., Ог., Мьльн.*
 Пѣднебennyи — *Букв. 1871 р.*
 Пѣднебѣннѣ — *Поп., Коц., Р. пр., Верхр., Шерст.*
 Понебні — *Верхр.*
 Пѣднебінні, палятальні, *Тимч.*
Согл. носовые. Nasaes.
 Носовѣ — *Ос., Ог.*
 Носові, *См. Ст., Поп., Коц.*
Согл. нѣмые. Mutae.
 Нѣми — *Ос., Ог.*

Согл. плавные. Liquidae.
 Плавнѣ — *Гол., Упр. гр., Ос. Дяч., Сл. Парт., Ог.*
 Плавні — *Поп., Верхр., Коц., Шерст.*
Согл. придыхательные.
 Придавнѣ, придыхательнѣ.
 придыховѣ — *Роспр., Гол.*
 Придыхові — *См. Ст., Верхр.*
Согл. простые.
 Поединчѣ — *Ог.*
Согл. свистящіе. Sibilantes. Syczące,
 Сичѣщѣ — *Гол., Ог.*
 Ясно-шипящіи — *Упр. гр.*
 Сычѣчѣ — *Ос., Дяч., Ог.*
 Сичачѣ — *Сл. Парт.*
 Сичачі — *Парт. („Правда“)*
 Сичачі — *См. Ст., Поп., Р. пр., Зал., Шерст.*
 Сичні — *Верхр.*
Согл. сильные.
 Сильнѣ, мѣцнѣ — *Ог.*
 Сильні — *Р. пр.*
Согл. слабые.
 Слабѣ — *Ог.*
 Слабі — *Р. пр.*
Согл. сложные.
 Зложѣнѣ — *Ог.*
 Подвійні — *Р. пр.*
Согл. твердые.
 Твердѣ — *Сл. Парт., Ог.*
 Тверді — *См. Ст., Верхр.*
Согл. шипящіе. (Небные).
 Шипящѣ — *Гол., Ог. Хр.*
 Глухо-шипящіи — *Упр. гр.*
 Шипячѣ — *Ос., Ог.*
 Шипячі *См. Ст., Поп.*
 Пѣднебеннѣ — *Мьльн.*
 Понебні — *Верхр.*

- Піднебенні — *Коч., Шерст.*
 Шиплячі — *Зал., Шерст.*
 Согл. шумные. Spirantes.
 Шумні — *Ос., Оі.*
 Согл. язычные. Linguales.
 Язичні — *Гол., Ос., Оі.*
 Языкові — *Дяч.*
 Язичні — *Сом., Шерст.*
 Язикові — *Тимч.*
 Соголасованіє. Congruentia.
 Zgoda — *Коч.*
 Соголасеніє — *Пр. гр.*
 Соголасованье — *Упр. гр., Ос.*
 Сго́да — *Дяч., Парт., Оі., Сл. Тимч., Мьяльн., Коч.*
 Сполучене — *Оі. Хр.*
 Ладня — *Верхр.*
 Соединеніє.
 Сполучене — *Оі.*
 Сполу́ка — *См. Ст.*
 Сокращеніє.
 Скорочене — *Сл. Жел., См. Ст., Поп., Верхр., Р. гр.*
 Скорота — *Верхр.*
 Сою́з. Conjunctio. Bindewort.
 Зв'язокъ, зв'язане, зв'язка, злучене, споєне — *Беринда.*
 Spounik — *Коч.*
 Spojka — *Напка.*
 Сою́зъ — *Лев., Ос., Парт., Оі., Митр., Мьяльн., Кр.*
 Соключникъ — *Пр. гр., Упр. гр., Дяч., Шахк.*
 Связникъ — *Дяч.*
 Сключникъ — *П. П.*
 Спо́йка — *Сл. Парт.*
 Сполучникъ — *Г. Л., Оі.*
 Злучник — *См. Ст., Поп., Коч., Р. гр., Зал., Шр., Тимч.*
 Злучникъ — *Сл. Тимч.*
 Сполучник — *Сл. Ум., Верхр.*
 Союзы винословные.
 Винословніи — *Гол., Упр. гр.*
 Союзы временные.
 Временніи — *Упр. гр., Ос.*
 Часові — *Парт., Г. Л.*
 Часові — *Верхр.*
 С. заключительные. C. conclusivae.
 Заключительні — *Упр. гр., Ос., Митр.*
 Заключаючі — *Дяч., Г. Л., Мьяльн.*
 Заключні — *Верхр.*
 С. Изъяснительные. Declarativae.
 Изъяснительніи — *Гол.*
 Объяснительні — *Упр. гр., Митр.*
 Объяснительні — *Верхр.*
 Поясняючі — *Зал., Шерст.*
 Союзы отрицательные.
 Заперечительні — *Упр. гр.*
 Заперечечні, супротивні — *Верхр.*
 Союзы послѣдовательные.
 Послѣдовательні — *Упр. гр.*
 Наслѣдкові — *Парт.*
 Наслѣдкові — *Цел., Зал., Шр.*
 С. причинные. Przyczynowe.
 Винословніи — *Гол., Мьяльн.*
 Винословні — *Упр. гр.*
 Причинні — *Ос., Дяч., Г. Л., Мл.*
 Причинові — *Парт.*
 Причинні — *Верхр., Зал., Шр.*
 Причинові — *Цел.*
 С. простые. Первотні, Упр. гр.
 Союзы противительные.
 Противительніи — *Гол., Митр., Мьяльн.*

- Противополагаючі — *Дяч.*
 Супротивні — *Верхр.*
 Суперечні — *Зал., Шерст.*
- Союзы противоположные.**
 Противуположніи — *Гол.*
 Противоположні — *Упр. гр.*
 Противопоставні — *Парт., Г. Л., Ос.*
- С. раздѣлительные.**
 Роздѣлительніи, *Гол., Митр.*
 Дѣлительні — *Упр. гр.*
 Роздѣлительні — *Ос.*
 Роздѣляючі — *Дяч., Г. Л., Ос.*
 Роздѣлові — *Парт.*
 Роздільні — *Верхр.*
 Розділяючі — *Зал., Шерст.*
- Союзы сложные.**
 Сложні — *Упр. гр.*
- С. соединительные. Copulativae.**
 Соединительніи, *Гол., Митр.*
 Соединительні — *Упр. гр., Ос.*
 Св'язуючі — *Дяч., Г. Л.*
 Сполучаючі — *Ос.*
 Зв'язкові — *М'льн.*
 Зв'язкові — *Верхр.*
 Прилучаючі — *Зал., Шерст.*
- С. сравнительные. Comparativae.**
 Сровнительные — *Гол.*
 Срѣвнительні — *Упр. гр.*
 Порѣвнительні — *Ос.*
 Порѣвнууючі — *Дяч., Г. Л., Парт.*
 Порівнательні — *Верхр.*
 Порівнууючі — *Цел.*
 Порівняючі — *Зал., Шерст.*
- С. условные. Hypotheticae.**
 Оусловніи — *Упр. гр., Ос., Дяч.*
 Условні — *Г. Л., Парт., М'льн.*
 Варункові — *Г. Л.*
- Условні — *Верхр.*
 Умовні — *Цел., Зал., Шерст.*
- С. уступительные. Concessivae.**
 Допустительні — *Упр., гр., Ос., Митр.*
 Допускаючі — *Дяч., Парт.*
 Призволяючі — *Г. Л.*
 Допустні — *Верхр.*
- Союзы цѣли. Finales.**
 Намѣрительні — *Митр.*
 Замірові — *Цел.*
- Спряженіе. Conjugatio. Czaowanie.**
 Наклоненіе — *Лучкай.*
 Спряженіе — *Лев., Вал., М'льн.*
 Спряганіе — *Гол.*
 Спряженье — *Пр. гр., Ос., Дяч.*
 Спряганье — *Упр. гр.*
 Спр'яжене — *Сл. Парт., Г. Л., Сл. Желех., Верхр.*
 Вѣдмѣна глаголѣвъ — *Парт.*
 Конъюгація — *Г. Л., Ос.*
 Відміна дієслів — *См. Ст., Шерст.*
 Видм'янювання — *Сл. Тимч.*
 Відмінюване — *Охр.*
 Одміна — *Сл. Ум.*
 Конюгація — *М'льн.*
 Кон'югація або часування — *Тимч.*
- Классы спр. Розряды — Гол., Ос.**
 Клясы — *Дяч.*
 Громада — *Ос., Тимч.*
 Відміни — *Зал.*
- Описательное спр. Conjugatio periphrastica.**
 Конъюгація описуюча, *Г. Л.*
- Сравненіе. Порівнане, Сл. Желех.**
 Порѣвнане — *Ос.*
 Поривн'ання — *Сл. Тимч.*

Степени сравнения. Gradi comparationis.

Ступенѣ оурѣвнанія — Гол.
 Степенѣ срѣвнанія, Упр. гр.
 Степенѣ порѣвнанія — Ос., Ог.
 Степенѣ свѣйства — Дяч.
 Степенѣ зрѣвнанія, Мѣльн.
 Ступні порівняння — Цел.,
 Зал., Шерст.

Ступені якості — Тимч.

Положительная ст. Gr. positivus.

Stopień równy — Конч.

Положительный степень,
 ступень — Смотрицкий, Лев.,
 Ваг., Гол., Упр. гр., Ос.,
 Мѣльн.

1-й: Упр. гр., Ос., Дяч., Сл.
 Парт., Ог., См. Ст., Поп.,
 Сл. Тм., Коц., Зал., Шр.,
 Тимч.

Рѣвный ст., позитивъ — Ог.

Рядовик — Верхр.

Рівний ст. — Цел.

Сравнительная ст. Gr. comparativus.

St. wyższy — Конч.

Сравнительный ст., Лев., Ваг.

Оурѣвнательный, срѣвнитель-
 ный — Гол.

Срѣвнательный, Пр. гр., Упр. гр.

Порѣвнательный — Ог.

2-й: Пр. гр., Упр. гр., Ос., Дяч.,
 Сл. Парт., Ог., См. Ст., Поп.,
 Коц., Зал., Тм., Шр.

Компаративъ — Г. Л., Ог. Хр., Ог.

Висший — Ог., Цел.

Выщій, поривнѣвчий, Сл. Тм.

Зрѣвнательный — Мѣльн.

Порівнальний — Верхр.

Вищій — Зал., Тм.

Превосходная ст. Gr. superlativus.

St. najwyższy — Конч.

Превосходительный степень
 — Смотрицкий, Лев., Мѣльн.

Превышшій ст. — Зизаній.

Превосходный ст. — Ваг., Пр.
 гр., Упр. гр., Ос.

3-й: Пр. гр., Упр. гр., Ос., Дяч.,
 Сл. Парт., Ог., См. Ст., Поп.,
 Коц., Зал., Шр., Тм.

Найвисшій, суперлативъ —
 Г. Л., Ог., Цел.

Найвыщій — Сл. Тимч.

Одличник — Верхр.

Найвищій — Зал., Тимч.

Стяжение

Стягнѣе — Пр. гр.

Стягнѣе — Дяч.

Стягнѣе — Р. пр.

Суффикс. Suffixum. Przyrostek.

Наростъ, нарість — П. П.

Наростокъ кѣнцевій, Сл. Парт.

Прирѣстокъ — Дяч.

Прирѣсть — Ленкій.

Нѣростокъ, Ог. Хр., Ог., Мѣльн.

Нѣростокъ — См. Ст., Поп., Огр.,
 Верхр., Р. пр., Коц., Зал., Шр.

Существительное имя. Nomen substantivum. Hauptwort.

Rzeczownik — Конч.

Имя существительное — Лев.,

Гол., Ос., Букв. 1871 г., Митр.

Самоставне річчя — Србска гр.

Сущникъ — Пр. гр., Упр. гр., П. П.,
 Шашк., Сл. Парт., Дяч., Ленкій,

Ог. Хр., Мѣльн.

Мѣння речей, Насккі гр., Сл. Ум.

Предметѣвникъ — Дяч.

Именникъ — Парт., Г. Л., Мл.

Іменникъ — Ог.

- Іменник—*См. Ст., Поп., Охр., Коц., Р. пр., Зал.*
 Йменныкъ — *Сл. Тимч.*
 Сущник — *Сл. Желх., Верхр.*
 Ім'я самостійне—*Кр., Шр.*
 Ім'я суще — *Кр.*
 Речівник або ймення річeve — *Тимч.*
- Сущ. иностранныя.**
Cudzoziemczyzna — *Коч.*
 Чужі сл. — *Сл. Парт., О.*
 Чужі імена — *См. Ст., Поп., Охр., Коц., Р. пр., Тимч.*
 Чужіи сл. — *Мълн.*
 Чужомовні сл. — *Зал.*
 Чужоземні — *Тимч.*
- Сущ. конкретныя. Nomina concreta.**
Zmyslowy imie.
 Смыслові — *Ос.*
 Дійстві — *Дяч.*
 Змислові, *Поп., Коц., Р. пр., Зал.*
- Сущ. ласкательныя.**
 Песліві — *См. Ст.*
 Ласкаючи — *Зал.*
- Сущ. матерьяльныя (вещественныя). Materialia.**
 Вещественніи — *Вал., Гол.*
 Сплошніи — *Гол., Ос.*
 Вещественні — *Дяч.*
 Матеріальні — *О.*
 Імена матеріи — *См. Ст.*
 Матеріальні—*Тимч.*
- Сущ. нарицательныя. Appellativa.**
Gatunkowe.
 Нарипательныя — *Вал., Гол.*
 Общій — *Гол., Упр. пр.*
 Спільніи — *Ос.*
 Спільні — *Дяч., Парт., О.*
 Загальні — *Г. Л., О.*
- Гатункові — *См. Ст.*
 Загальні — *Цел., Р. пр.*
 Рядові — *Шерст.*
- Сущ. неодушевленные.**
Nieżywotne — *Коч.*
 Неодушевленніи — *Гол.*
 Неживотні—*Упр. пр., Ос., Дяч.*
 Неживотні—*Поп., Коц., Зал., Шерст., Тимч.*
 Неживучі — *Верхр.*
- Сущ. несклоняемая. Indeclinabilia.**
 Невідмінні — *См. Ст., Коц.*
 Невидмйніи — *Сл. Тимч.*
- Сущ. отвлеченныя. Abstracta.**
 Оумствєнныя (*duchowe*), *Вал.*
 Отвлеченніи, душевніи—*Гол.*
 Отвлеченні—*Упр. пр., Ос., Дяч.*
 Отдрвані — *Дяч.*
 Одвлечені — *Г. Л.*
 Подумані—*Поп., Коц., Зал.*
 Відсажені понятя—*Верхр.*
 Уявні — *Тимч.*
- Сущ. одушевленные.**
Żywotne — *Коч.*
 Одушевленніи — *Гол.*
 Животні—*Упр. пр., Ос., Дяч.*
 Животні — *Поп., Коц., Зал., Шерст., Тимч.*
 Живучі — *Верхр.*
 Особові — *Зал.*
- Сущ. отглагольное. N. verbale.**
 Глагольное — *Ос.*
 Речівник часівниковий, *Тимч.*
- Сущ. pluralia tantum.**
 Іменники без однини, *См. Ст.*
- Сущ. singularia tantum.**
 Іменники без множини — *См. Ст.*

Сущ. собирательныя. N. collectiva.

Zbiogowe.
Hromadny — *Напка.*
Собирательный — *Гол.*
Соберательный — *Упр. гр.*
Собирательный — *Ос.*
Сбирательный — *Дяч.*
Збірний — *Сл. Парт., Парт.*
Зборовий — *Г. Л., Ол.*
Збірний — *См. Ст., Поп., Охр.,*
Верхр., Коц., Зал., Шр., Тм.

Сущ. собственные. N. propria.

Imię własne, osobowe — *Конч.*
Собственное — *Вал., Гол.*
Частное — *Гол.*
Властивий — *Пр. гр., Упр. гр.*
Власний — *Упр. гр., Ос., Дяч.,*
Г. Л., Ол.
Власний — *См. Ст., Поп., Коц.,*
Р. гр., Зал., Шр.
Осібний — *Коц.*

Сущ. увеличительныя. Augmentativa.

Zgrubiałe — *Конч.*
Увеличительныя — *Вал., Ос.*
Оувеличительный — *Гол.*
Грубий — *Охр.*
Побільшуючі — *Зал., Шерст.*
Згрубілий — *Тимч.*

Сущ. уменьшительныя. Deminutiva.

Imię zdrobniałe — *Конч.*
Оуменьшительный — *Гол., Упр.*
гр., Ос.
Применшующи мення — *Ном.*
Здрібнялий — *Парт., Ол.*
Здрібнілий — *Охр.*
Вменьшительный — *Верхр.*
Поменьшуючі — *Зал., Шр.*
Здрібнілий — *Тимч.*

Сущ. унижительныя.

Оуничижительныя — *Смотр.,*
Греч.
Оуничижительный — *Гол.*
Зневажаючі — *Зал., Шерст.*

Т.

Тема — див. Основа.

Тире, точка — див. Знаки препинания.

У.

Ударение. Accentus. Przycisk.

Голосовдаръ, гласовдаренье — *Ист. Оч.*

Ударенье — *Гол., Ос., Мьльн.*

Гласоударенье — *Упр. гр.*

Голосоударенье — *Ос., Митр.*

Витинка — *Держач.*

Наголосъ — *Сл. Парт., Г. Л.,*
Ол., Мьльн.

Наголошувание — *Сл. Парт.*

Притиск — *Верхр. („Пр.“ 73 р.)*

Акцентование — *Сл. Жел., Вер.*

Наголос — *Сл. Желх., См. Ст.,*
Поп., Охр., Верхр., Коц., Р.
гр., Зал., Шр., Тм.

Наголбшувания, прытыскъ —
Сл. Тимч.

Акцентование — *Мьльн.*

Акцент — *Охр.*

Натиск — *Тимч.*

Уд. второстепенное.

Приголосок — *Охр., Тимч.*

Уд. неподвижное.

Неподвижный наг. — *Мьльн.*

Сталий — *Верхр., Тимч.*

Постійний — *Зал.*

Нерухомий — *Тимч.*

Уд. подвижное.

Подвижный наг. — *Мльн.*
 Движимый, хиткий — *Верхр.*
 Рухомий, перехідний — *Тимч.*

Удвоение. Reduplicatio.

Подвоенье — *Ос.*
 Редупликація — *Г. Л.*
 Редуплікація — *Цел.*
 Здвоение — *Ос.*
 Удво́ння — *Сл. Ум.*
 Здвоєне — *Верхр.*
 Подво́ння — *Тимч.*

Удлинение (гласн.).

Здовження — *Цел.*

Уподобление. Assimilatio.

Оуподобление — *Ос., Мльн.*
 Уподоблення — *Сл. Шейк. (по Сл. Ум.)*

Уподоблене — *Ос.*
 Уподобнене — *См. Ст., Р. пр.*
 Уподобнене — *Верхр.*
 Приподоблюване — *Р. пр.*
 Уподобнення — *Тимч.*

Гармоническое уп.

Уподобнення гармонічне, *Тм.*

Неполное уподобление.

Неповне уп., зближене зву-
 ко́въ — *Ос.*

Полное уп. Повне уп., зрòвнане
 звуко́въ — *Ос.*

Управление. Ряженье — *Пр. пр.*
 Оуправление — *Ос.*

Усиление—див. Переходъ гласныхъ.**Учение о звукахъ. Lautlehre.**

Наука про звуки — *Ос.*

Див. Фонетика.**Учение о падежахъ. Casuslehre.**

Наука про падежи — *Ос., Верхр.*
 Падежня — *Верхр.*

Учение о предложенияхъ.

Річня — *Верхр.*

Ф.**Флексия. Флексия — Верхр.**

Закінчення — *Зал.*

Фонетика. Lautlehre.

Звукословіе — *Ос., Мльн.*
 Звукословие — *Сл. Парт.*
 Звучня — *Верхр., Тимч.*

Формы времени простые.

Поединчу́ формы — *Ос.*

Формы времени сложные.

Зложені́ формы — *Ос.*
 Описані́ формы — *Верхр.*
 Часи описові, зложені, *Тимч.*

Ч.**Части предложения.**

Ча́сти положенія — *Упр. пр.*
 Ча́сти рече́ня — *См. Ст.*
 Ча́стини рече́ня — *Зал., Шерст.*

Части пр. главные.

Головну́ — *Упр. пр.*
 Головні́ частини рече́ня, *Зал., Шерст.*

Части пр. второстепенные.

Вторствє́нныя — *Вал.*
 Поясняючу́ додатки — *Ос.*
 Объясняючи́ дод. — *Мльн.*
 Поясняючі́ дод., *Коц., Зал., Шерст.*

Части рѣчи.

Części mowy — *Котч.*
 Ча́сти мовы — *Гол., Упр. пр., Ос., Дяч., Г. Л.*
 Ча́сти м. — *См. Ст., Пол., Коц., Тимч.*
 Ро́зряди слів — *См. Ст.*

- Частини м. — *Зал., Шерст.*
 Категорії сл. — *Тимч.*
 Ч. р. *измѣняемая.*
 Оѣмѣняемѣ — *Гол., Упр. гр.*
 Отмѣннѣ ч. м. — *Ос., Дяч.*
 Відмінні — *Поп., Коц.*
 Змінні або флексійні — *Тм.*
 Ч. р. *неизмѣняемая.*
 Неѣмѣняемѣ — *Гол., Упр. гр.*
 Неѣмѣннѣ ч. м. — *Ос., Дяч.*
 Частицы — *Упр. гр.*
 Невідмінні — *Поп., Коц.*
 Невмінні — *Тимч.*
 Частица. *Particula.*
 Частиця — *Роспр. Гол., Ос.,*
Ол., Верхр., Сл. Тимч.
 Частицы вопросительныя. *Particu-*
lae interrogativae.
 Питающѣ — *Г. Л.*
 Ч. отрицательныя. *P. negativae.*
 Заперечающѣ ч. — *Г. Л., Ол.*
 Перѣчка — *См. Ст.*
 Заперечающѣ — *Коц., Шерст.*
 Ч. утвердительныя.
 Притакующѣ ч. — *Ол.*
 Твердящѣ ч. — *Коц.*
 Числительное имя. *Numeralia.*
 Числительное — *Лев., Ваг.,*
Ос., Митр., Мьян.
 Числѣвникъ — *Пр. гр., Упр.*
гр., Дяч., Сл. Парт., Ол.
Хр., Ол.
 Числовникъ — *Шапк.*
 Числѣвникъ — *Сл. Желех, См.*
Ст., Поп., Верхр., Коц., Р.
пр., Зал., Тимч.
 Числѣвникъ — *Сл. Тимч.*
 Чисельникъ — *Студ.*
 Ім'я числове — *Кр., Шерст.*
 Именныя числове — *Тимч.*
 Числ. дробныя. *N. proportionalia.*
 Дробніи — *Гол., Ос., Митр.*
 Дробнѣ — *Упр. гр.*
 Дрѣбнѣ — *Ол.*
 Дрѣбні — *Верхр., Тимч.*
 Дробові — *Верхр.*
 Числ. количественныя. *Cardinalia.*
Grundzahlen.
 Основательныя — *Лев.*
 Количественнѣ — *Гол.*
 Основнѣи — *Гол., Мьян.*
 Основнѣ — *Пр. гр., Упр. гр.,*
Ос., Дяч., Сл. Парт., Ол.,
Митр.
 Властывѣ, головнѣ — *Парт.*
 Прости — *Србска гр.*
 Головнѣ — *См. Ст., Поп., Коц.,*
Зал., Шерст., Тимч.
 Основні — *Верхр.*
 Числ. множительныя. *N. multipli-*
cativa.
 Розряднѣ — *Упр. гр.*
 Умножительнѣ — *Ос., Пр. гр.*
 Множительнѣ — *Дяч.*
 Числовѣ — *Г. Л.*
 Множнѣ — *Ол.*
 Умножительніи — *Митр.,*
Мьян.
 Кротвѣи — *Митр., Мьян.*
 Множні — *Поп., Коц., Р. пр.,*
Тимч.
 Умножні — *Верхр.*
 Числ. нарѣчія. *Adverbia num.*
 Умножительнѣ — *Пр. гр.*
 Кратнѣ — *Упр. гр.*
 Числ. неопредѣленныя. *Nieozna-*
czony.
 Неозначені — *Поп., Коц., Р.*
пр.
 Неопредѣлені — *Верхр.*

Числ. порядковыя. Ordinalia. Ordnungszahlen.

Порядочныя—Греч., Лев., Вал., Лепкій.

Порядочніи — Гол., Пр. гр.

Редни — Србска гр.

Рядові — Упр. гр., Сл. Парт., Г. Л., Ол.

Рядовіи — Ос., Митр.

Порядкові — Дяч., Сл. Парт.

Порядкові — См. Ст., Поп., Коц., Р. пр.

Порядковіи — Сл. Тимч.

Порядковіи — Мьльн.

Порядкові — Верхр., Зал., Шерст.

Рядові — Тимч.

Числ. раздѣлительныя. Distributiva.

Кротніи — Ос.

Подѣлові — Ол.

Поділові — Поп., Коц., Р. пр.

Роздільні — Верхр.

Числ. собирательныя. Collectiva. Zbiorowe.

Собирательніи—Гол., Митр., Мьльн.

Собирательні — Упр. гр., Ос., Дяч.

Зборні — Сл. Парт.

Зборові — Ол.

Збірві — Поп., Верхр., Р. пр., Зал., Шерст.

Число. Numerus. Liczba.

Личба — Сл. Тимч.

Лічба — Тимч.

Число — у всіх.

Число единственное. N. singularis, liczba pojedyncza.

Единственное ч.—Адельфотес, Лев., Гол., Вал., Ос., Пр. гр., Митр.

Одночисло — Упр. гр.

Единственне—Дяч., Сл. Парт., Мьльн.

Одиноке число — П. П.

Единичне — Сл. Парт., Г. Л., Ол., Верхр.

Једнина — Србска гр.

Однина, См. Ст., Поп., Тимч.

Пойединча личба—Сл. Тимч.

Одиничне ч. — Цел., Охр., Коц., Зал., Шерст.

Одніна — Коц.

Однина — Брандт, Кр.

Однина — Зал.

Число двойственное. N. Dualis.

Двѣйне ч. — Ол.

Двійні — См. Ст., Коц.

Подвійне ч. — Охр., Зал., Кр., Шерст.

Двойственне — Мьльн.

Двоина — Брандт.

Двойне, двойня — Верхр.

Двойне ч. — Парт. (Правда), Коц., Р. пр.

Число множественное. N. pluralis. Liczba mnoga.

Множественное ч. — Адельфотес, Лев., Вал., Гол., Ос.

Множина — Србска грам.

Многочисло — Упр. гр.

Множественне — Дяч., Сл. Парт., Мьльн.

Многократно ч. — П. П.

Множне ч.—Сл. Парт., Кр.

Многе ч. — Парт., Г. Л., Ол., Охр., Верхр., Коц., Зал., Шр.

Множина — См. Ст., Поп., Тимч.

Множина, личба многа — Сл. Тимч.

Множина — <i>Коц.</i>	Элизія — див. <i>Выпадение.</i>
Множина — <i>Брандт, Кр.</i>	Этимологія. Etymologia. Słoworód.
Множина — <i>Зал.</i>	Словопроизведе́ние, <i>Вал., Гол.</i>
Членъ. Articulus. Geschlechtwort.	Слововиводъ — <i>Ном.</i>
Родослово — <i>Пр. гр.</i>	Етимольогія, творене пнів—
Членъ — <i>Сл. Парт.</i>	<i>Ол., См. Ст., Р. пр.</i>
Член, члѣн — <i>Сл. Желх.</i>	Этымольогія — <i>Сл. Тимч.</i>
Родѣвникъ— <i>Г. Л., Ол. Хр., Ол.</i>	Словотвір — <i>Р. пр.</i>
Члѣны періода — див. <i>Періодъ.</i>	Этимологія народная.
Э.	Людова́ етим. — <i>Сл. Ст.</i>
Эвфонія — див. <i>Благозвучіе.</i>	

Палеолітичні знахідки

в с. Мізині на Чернігівщині.

Студія Хведора Вовка.

У початку літа 1908 р. у с. Мізині ¹⁾ Кролевецького повіту на Чернігівщині, у дворі козака Сисоя Кошеля, під час копання ями на льох, знайдено було чимало мамутичких кісток. На сю знахідку звернено було особливу увагу з приводу XIV археологічного з'їзду у Чернігові, що мав відбутися в осени, і заходом „Предварительного Комітету“ з'їзду розкопана була невеличка частина узгір'я у дворі д. Кошеля, звідки було вийнято значне число кісток мамута, а також чимало й кремінних відщепків.

Приїхавши влітку до Чернігова і оглянувши мізинські знахідки, я зараз же побачив, що йдеться про дуже цікаве палеолітичне становище на березі р. Десни. Скористувавши з свого короткого пробування у Псарівці, дуже близьенько від Мізиня, я зараз же вдавсь туди з одним з своїх слухачів, студентом Петерб. університету С. Руденком і в протягу дуже недовгого часу, розкопавши дуже невелику просторонь кручі, ми запевнилися, що маємо діло справді з дуже значним становищем безперечно маґдаленської доби.

Геологічний огляд. Досить високе (43—45м над річкою) плято, яке помаленьку схиляється на схід і нарешті уривається, становлячи собою правий беріг Десни, складається коло Мізиня по дослідам проф. Армашевського з

¹⁾ На теперішніх картах Мезинъ, по народній-же вимові і у Шафонського, а також і у „Генеральнім слѣдствіі о маѣностяхъ Черниговскаго полка“ (Черн. 1892).

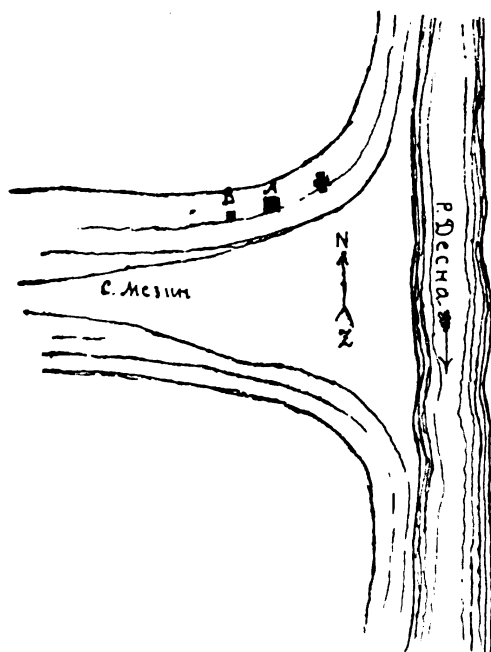
- 1) не дуже глибокої поверховної верстви темної ро-
слинної землі,
- 2) досить грубої верстви жовтої глини чи лесу,
- 3) більш або менш тоненьких верстов третішніх жовто-
рудих і зеленкувато-сірих глявконітних пісків,
- і 4) більш або менш грубої верстви крейди ¹⁾.

Міцна верства крейди розлягається дуже нерівно. На протязу одного якого кілометру побережя Десни виступи крейди можна побачити то над самісінькою водою (а то й у воді), то геть угорі, зовсім високо, на самому версі кручі, де вона залягає зараз-же за поверховним рослинним перегном. Відповідно крейді теж не однаково розлягаються й інші гірські породи, при чому де-які з їх то виявляються, то щезають або стають одна на місце одної, як наприкл. зеленкуваті глявконітні піски, які звичайно бувають зверх жовто-рудих пісків, іноді як у Мізині, з'являються під ними. У бережній кручі коло Мізиня кругляковаті глини зовсім не видно, а трохи нижче під Псарівкою глина з кругляками, забуток колишнього ледівця, становить собою дуже значну верству, яка лежить то високо вгорі, то слідкуючи за крейдою і за третішніми пісками, що лежать на ній, — зовсім низько.

Піверх складеного таким способом плято правого боку Десни, по низинах розмивається потроху весняними водами, які вимивають у глині невеличкі з початку, але дуже шкідливі задля господарства ярки, а далі й цілі провалля, які що далі наближаються до Десни і, прорвавши беріг, утворюють собою поперечні до її корита долинки. Між ними є й давні, досить великі долини, що їх вимито колишніми більш або менш значними річечками, на бувшому дні яких найбільше й містяться теперішні наддесенські села. В одній з таких річних долин, коло самого виходу її до берегу Десни, лежить і село Мізинь (мал. 1). У правому (північному) боці села на першій терасі кручі стоїть церква, а трохи далі, за церковним городом, і оселя козака Кошеля, в якій зроблена була знахідка мамутичых кісток. Осе-

¹⁾ Армашевскій: „Геологическій очеркъ Черниговской губерні“, Київ, 1883, 8^о (З VII кн. „Записокъ Киевскаго Общества Естествоиспытателей“), ст. 26.

ля тая витягнута по улиці вдовж долини, північним своїм боком упіраєть ся у нижню терасу кручі, так що коли торік заходили ся копати льох, то його копали не вглибину, а просто вдовбуючись у гору і таким робом й знайшли мамутячі кістки, трохи вище рівня оселі. Коли-ж після того почали викопувати кістки задля археологічного з'їзду, по-

Мал. 1.

давшись трохи вбік до церкви, то знаходили їх вже трохи нижче, як раз на рівні оселі.

Приїхавши з д. Руденком до Мізиня і обдивившись місце знахідки, ми найперше заходили ся коло обчищення зробленого раніше виглубління у нижній терасі кручі, на версі якої міститься садок і пасіка д. Кошеля. Викидавши глину, яка вспіла вже під час дощів насунутись зверху, ми зараз же побачили й археологічну верству. Вона тягла ся вдовж усього виглубління по всіх його боках і цілком добре відзначалась від лесу насамперед своїм малино-червонуватим коліром, численними

чорними плямками вугілля, кремінцями й уломками кісток, між якими де-не-де висувались невиняті ще великі маслаки мамутячих кісток. Бажання вияснити положінне культурної верстви, що до нижчих верстов, примусило нас зробити копанку вглиб, яку ми й довели аж до поверху крейди. Нарешті перед нами виявивсь ось якій перекрій (див. мал. 2):

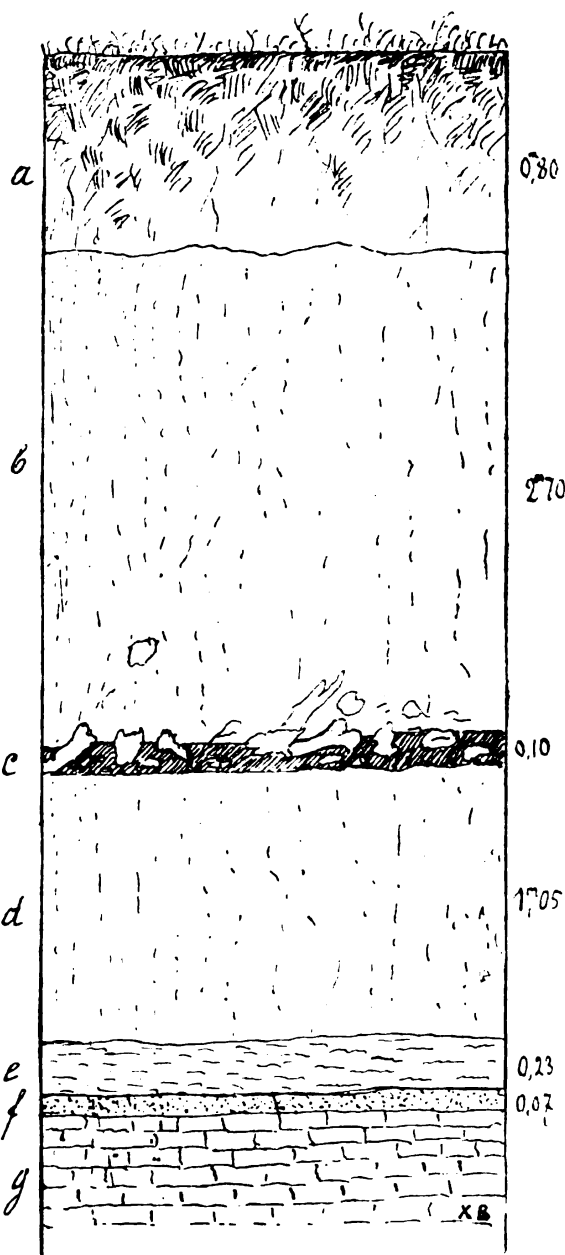
- а) чорна земля (піскуватий суглинок з перегноем) 0,м 80.
- б) Лес (де-не-де з мергельними зрістками) 2,м 70.
- в) Червонувата глина з уломками кісток, кремінцями то-що 0,м 10 — 15.
- г) Лес (на вид такий-же як і вгорі) . . 1,м 05.
- е) Сірий, зеленкуватий дрібний пісок з зернятками глявконіту 0,м 23.

f) Жовто-рудий пісок. 0,м 07.

g) Крейда.

Великі мамутячі кістки стреміли із жовтої глини (лесу) по над самою археологічною верствою, або містили ся у ній самій.

Таким робом ми могли запевнити ся, що знайдена нами археологічна верства безперечно належить до четвертишніх витворів, лежить на третішніх верствах, належить скорійш усього до післяльодовенної доби і знаходить ся *in situ*, а не занесена водою з якого іншого місця. Що вона становить собою з літологічного погляду, сказати поки що трудно, бо дослід її з цього боку, ласково обіцяний нам ш. проф. Армашевським, досі ще не скінчений, але-ж вважаючи на її колір і памятаючи, що п. Армашевський не раз надibuвав на тому-ж таки побережі Десни „валунный суглинокъ малиново-бураго цвѣта“, який на його погляд мусить бути наслідком неповного розпаду кругляків, може й можна думати, що наша культурна верства у основі своїй і складається з такого круглякового суглинку, який або витворивсь на місці, або був занесений з гори після розпаду кругляків де-небудь вище. Що до цього розпаду, то його дуже добре можна дослідити у кругляковій верстві коло Псарівки, де де-які кругляки лежать вже у стані майже повної дезагрегації.

Мал. 2.

Флора. Більші або менші шматочки угілля, а також уломки обгорілого дерева, знайдені у археологічній верстві, дали поки що тільки спроможність сконстатувати, що вони належать до звичайного дуба (*Quercus* L.).

Фауна. Що до знайдених досі кісток, то більшу частину їх було досліджено д. д-ром Функсоном, препаратором Зоологічного музею Ц. Академії Наук, за ласковим доглядом академіка д. Насонова. У нашій знахідці маємо:

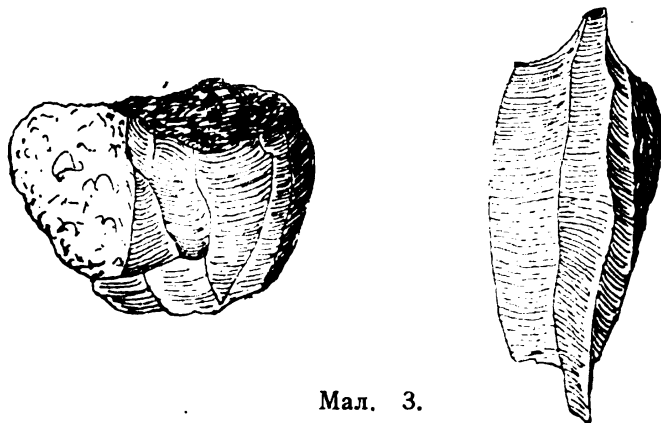
<i>Elephas primigenius,</i>	<i>Gulo borealis</i> (?),
<i>Rhinoceros tichorhinus,</i>	<i>Lepus (variabilis</i> ?),
<i>Equus caballus fossilis,</i>	<i>Ursus (arctos</i> ?).
<i>Cervus tarandus,</i>	

Крем'яні вироби. Нам вже доводилось висловлюватись про досить незначну великість крем'яних виробів по українських і ближчих до України палеолітичних становищах ¹⁾. Знахідки у Мізині знов і ще більше переконують нас, що й тамечки ми маємо те-ж саме, хоч взагалі мізинські крем'яні вироби однакові завбільшки з усіма такими-ж знахідками магдаленської доби і у західній Європі. Дуже численні уломки креміню, якими переповнена вся археологічна верства у Мізині, перш усього відзначають ся своєю дрібністю. Кремін'я взагалі дуже темний, іноді зовсім чорний (на кілька сот знайдених кремінців приходить ся тільки 2 чи 3 з рудого креміню), дуже часто з невеличкими білуватими крапочками, не дуже блискучий, а де-коли й помітно землястий, цілком без усякої патини, свіжий, неначе тільки що відбитий. Як і по всіх інших становищах, у Мізині найбільше переважають прості, іноді зовсім дрібненькі уломки, на яких одначе дуже виразно можна бачити відбивні гупки (*bulbes de percussion*). Виразно-ж обробленого і ретушованого кремінного начиння і в Мізинській знахідці поки що дуже небагато.

Нуклеуси здібують ся не дуже часто. Нам пощастило знайти не більше якого десятка. Всі вони досить невеличкі, що залежить від того, що й зростки креміню, здобутого з та-

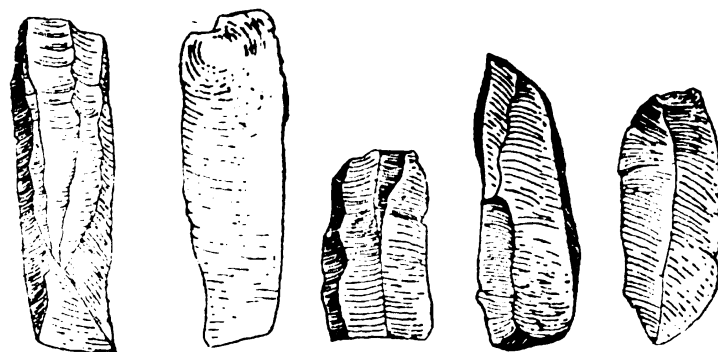
¹⁾ Хв. Вовк: „Палеолітичні знахідки на Кирилівській ул. у Києві“ („Матеріали до укр.-руськ. етнології“, I, ст. 12).

мішньої ж крейди, або дуже невеличкі, або коли й чималенькі, то дуже поцзовані глибокими дірками, виглубліннями, то-що. Взагалі мізинські нуклеуси мають характер виразно палеолітичний (мал. 3), вони не дуже довгі (30—67mm), часом досить плесковаті, відбивних площинок на собі мають не багато (2—4, рідко 5).

Мал. 3.

Скалки чи відщепки (lames) — у порівнянні з іншими формами дуже численні, але теж не дуже великі. Найдовші не переходять за 67mm, найменші-ж доходять до кількох тільки міліметрів вдовжину і від 1,5 до 2 або 3-х міл. завширшки. Майже на всіх добре видно відбивну гульку на

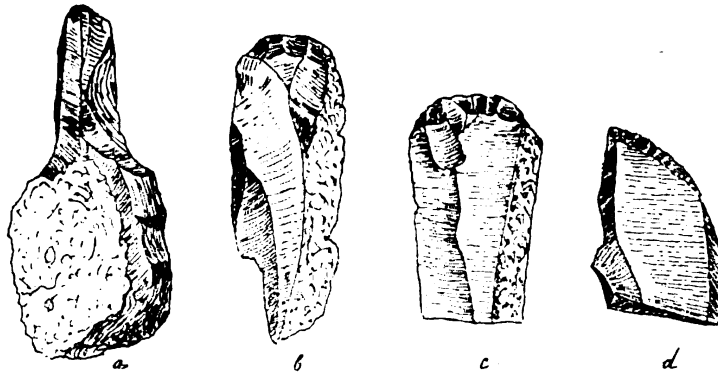

Мал. 4.

нижньому плесковатому боці і від 2-х до 5 відбивних площинок на горішньому (мал. 4). Скалок сих запевне вживано до різання, також мабуть як менш виразних уломків й відбитків кременю. Взагалі се велике число скалок і уломків дуже нагадує нам оповідання про ново каледонців й інші

первісні племена, що при якій небудь роботі, або підчас їжі тут-же відбивають від шматка креміню скалку, ріжуть нею кілька разів, а потім кидають і відбивають собі нову. Можливо також, що де-яких з цих скалок вживалося і до вироблювання кремінців новішого, так званого геометричного типу, про які ми згадаємо нижче.

Скребачки (grattoirs) знайшлися поки що у дуже невеличкому числі. Всі вони не дуже довгі (30—48mm) і не дуже широкі (20—21mm) і звичайного маґдаленського типу (мал. 5, *в* і *с*). Ретушовані найбільше на горішньому відбивному краї, навкруги його, за виїмком однієї скребачки, до-

Мал. 5.

сить незвичайної форми, яка ретушована навкісь (мал. 5, *д*) і яку можна було-б назвати боковою скребачкою.

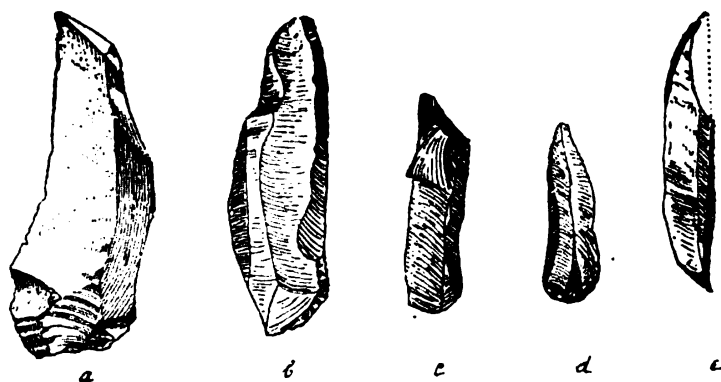
Протички чи *провертачі* (perçoirs)—знайдено тільки один, однак дуже виразний (мал. 5, *а*); широка й плесковата нижня частина його могла служити за дуже добру ручку, вершок трохи обламаний годився до проверчування досить широких дірок; 55mm довжини.

Різці (burins) теж дуже рідкі, знайдено поки що тільки 6, в більшій частині дуже виразно і старанно оброблених. Між ними особливо відзначається один (мал. 6, *в*) дуже гарно ретушований з загостреного краю, а з нижнього кінця теж заретушований навкісь на зразок бокової скребачки. Другі (мал. 6, *а*, *с* і *д*) теж ретушовані, або старанно оббиті.

Пилка знайдена тільки одна, досить велика (69mm завдовжки і 26 завширшки) скалка з трохи надбитим нижнім

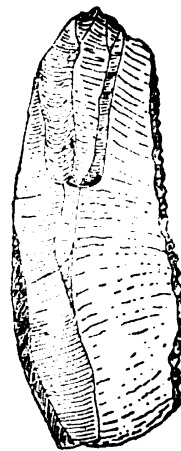
кінцем; нижня сторона плесковата з дуже виразною відбивною гулькою на верхнім кінці, гострий бік підретушований дуже дрібно і дуже старанно по усій довжині (мал. 7).

Маленькі кремінні геометричних форм були знайдені в дуже великому числі; найбільш спичасті і майже цілком

Мал. 6.

не оброблені за виїмкою одного надзвичайно гарного і тонко ретушованого начиння, на великий жаль трохи вищербленого (мал. 6, е), яке дуже пригадує одну з форм, намальованих у д. A. de Mortillet (Musée Préhistorique Pl. XXXIV, 320), з тією тільки різницею, що у йому ретушовано не тільки товщий край, а й гострий (хоч тільки по кінцях). Звичайно у таких знаряддях ретушується тільки товщий край, якому й дається дугова форма, гострий же край вістається цілком простим, що й дає цілому знаряддю вид сегменту круга. У нашому-ж знаряддю заретушований товщий край, який зостався простим, а гострий край, який мабуть і був відбитий трохи вигнутим, тільки доретушований, більше зверху і дуже небагато знизу, щоб вийшла цілком вірна дуга. Таким побитом наше знарядде відзначається тим, що у йому гострий край вигнутий дугою, а товщий — простий. Верхня частина товщого краю, трохи вищерблена, у нас на малюнку показана пунктиром.

Мал. 7.

Отсе у головніших рисах і все, що могли ми за корот-

кий час довідатись на дуже невеликій дослідженій нами простороні Мізинського палеолітичного становища. Дальші і ширші досліді, які ми маємо зробити літом 1909 р., безперечно дадуть нам і більший матеріал. Ті-ж збутки постпліоценової давнини, що знайдено й описано у сій замітці, цілком передають ся до українського історичного музею ім. В. В. Тарновського у Чернігові.

Палеолітичні знахідки Європейської Росії, яких досі відомо щось не більше 5-ти, знаходять ся, за виїмком Карачарівської (за четвертичну давність якої були ще де-які суперечки), всі на Україні, чому нема чого й дивуватись, бо ми знаємо, що у четвертішню добу майже вся теперішня північна Росія була під ледівцем. З сих знахідок дві — одна у Н. Олександрії ¹⁾ у Люблинщині, а друга у Костенках ²⁾ на Донщині, — лежать на двох протилежних кінцях України, західньому і східньому; дві-ж остатні — київська ³⁾ і гонепська ⁴⁾ (с. І'онці в Лубенському пов. у Полтавщині) у середній її частині. Мізинське становище, яке з'являється тепер п'ятим на Україні і шостим у Евр. Росії, висувається ся в усіх їх найбільше на північ.

Зовсім так як і всі інші, Мізинське становище становить собою частину високого правого берегу великої ріки і не дуже відрізняючись від їх геологічно, лежить понад третішніми витворами під досить могутною верствою жовтої глини. Також як і інші українські палеолітичні становища, воно містить у собі дуже численні останки трохи не цілої череди мамутів, які збиралися по всіх таких місцях цілими купами, наслідком мабуть якоїсь повени або інших невідомих нам подій. Решта фауни у Мізинській знахідці, майже така сама, як і скрізь, за виїмкою північного оленя (*Cervus tagandus*), кістки якого ми знаходимо в українських четвер-

¹⁾ Н. Криштафовичъ. „Послѣтретичныя образования въ окрестностяхъ Н. Александріи“. Варш. 1896.

²⁾ И. С. Поляковъ. „Антропологическая поѣздка въ центр. и восточ. Россію.“ („Зап. И. Акад. Н.“ т. XXXVII, кн. 1).

³⁾ Хв. Вовк, ор. cit.

⁴⁾ Ф. Каминскій. „Слѣды древнѣйшей эпохи камен. вѣка по р. Сулѣ“ („Труды III Археологич. Сѣзда въ Кіевѣ“, т. I і атлас), 1878.

тїпнїх витворах разом з слїдами чоловіка у перший раз. Що до кам'яних виробів, то вони у Мізині такого-ж самісїнького характеру, як і по інших українських палеолітичних знахідках і однаково належать до типу маґдаленської доби. Коли-ж вони чим і відрізняють ся, то хиба трохи більшою виразністю. Найбільшу частину знайдених крем'яних виробів становлять собою і в Мізині, як і скрізь, уломки і відщепки чи скалки (ножі), які мабуть і були найголовнішим хоч і тимчасовим начиннем четвертїшнього чоловіка, але окрім того у Мізині ми маємо далеко більше, ніж де небудь, цілком вже виразно визначеного і спеціально обробленого начиння, такого як скребачки, протикачі, і особливо різці (burins), яких ще не здибувалось нїде по інших українських палеолітичних становищах, дарма що на Кирилївській улиці у Києві було знайдено різблені кістки. Дуже можливо, що се залежало тильки від більше методичного і старанного розкопування, а може й більшої знайомости дослідачів з типологією крем'яних виробів, але не можемо не пригадати, що розглядаючи в Полтавському земському музеї д-ки Скаржинської досить велику збірку кремінних виробів в Гонцїв, ми не знайшли між ними такого виразно-типового начиння, як Мізинське; дуже небагато його також і у київських збірках д. Ч. Хвойки.

Таким робом ми можемо сказати нарешті, що початий нами дослід Мізинського становища показав поки-що те, що воно, буди дуже подібним до інших українських палеолітичних знахідок, відрізняєть ся від їх тильки двома річами: присутністю північного оленя і більшою типологічною виразністю кремінного начиння. Що до першого, то се може залежати від більше північного положіння знахідки, яка мабуть була в свою добу саме на тій полосі, до якої міг доходити *C. tarandus* підчас зими і на якій, чи може недалеко від якої, на низині лївого боку Десни, могла ще бути тундра з оленячим мохом.

Кінчаючи свою статтю про палеолітичні знахідки у Києві, ми висловили надію, що незабаром дальші-дослїди дадуть ще чимало знахідок після-плїоценової доби на Україні. Мізинське становище виправдило вже трохи сю надію і ми сподїваємось, що при дальшій енергійній праці нашим природознавцям пощастить знайти ще дуже й дуже багато.

Змагання до унії руської церкви з Римом в роках 1498—1506.

Студія Богдана Вучинського.

I.

Перше ніж займуся самими змаганнями до унії, мушу зайнятись тими групами фактів, що лягли в основу тих стремлень. Отже насамперед тими наслідками, які по собі полишали попередні змагання до унії. Далі займуся становищем київської митрополії супротив царгородського патріархату. Далі відносинами репрезентантів латинської церкви у великому Князівстві Литовським та руських землях польської корони до унії. В кінці постараюся вияснити відносини між київською митрополією і великокняжим литовським правительством.

Ті змагання до унії, що йшли перед унією флорентийською, йшли одно за другим, не залишаючи по собі наслідків, котрі б можна було нашими дослідками сконстатувати. Аж доперва унії флорентийській вдалося залишити по собі тривалі наслідки. Унія флорентийська дала для переговорів в питаннях догматичних та обрядових трівку підставу в грамотах флорентийського собору з 5 липня і 22 падолисту 1439 р. Вона безпосередно викликала грамоту короля Володислава III, видану в Буді 22 марта р. 1443. Вона довела посередно до першого проекту закликання на Русь Вернардинів. Вона почасти сама собою, а почасти своїм відновленням в 1458 році довела до розділу руської митрополії.

Пропагандою принципів флорентийської унії займався в руських землях польської корони та великого князів-

ства Литовського митрополіт Ісидор, кардинал та папський легат а latere. Час його діяльності, се час між маєм 1440 і мартом 1441 р. 19 марта 1441 р. він вїхав до Москви. Знаємо далї, що він був на Литовській Русі в часї між 4 мартом 1441 р., коли його випустили з Твери, і 11 липня 1443, коли його бачимо вже у папи в Сієні. Далї маємо дві звістки, що він вибирав ся на Русь: першу, що 28 серпня 1443 р. покинув він Сієну, „звертаючи свої кроки в сторону Греції та Руси“ ¹⁾, другу звістку в листї патріярха Григорія до кн. Олександра Володимировича київського, де читаємо, що Ісидор по 1446 р. вибирав ся на Русь ²⁾. Чи він був коли на Русі по р. 1443,—не знаємо. Коли спитатись про місця його пробування, то документально знаємо, що 1440 р. він був у Львові ³⁾, 27 липня 1440 був в Холмі ⁴⁾, 5 лютого 1441 р. він був в Київї ⁵⁾, перед своїм приїздом в Москву був у Смоленську ⁶⁾. З деякою правдоподібністю, на основі ітінерарів московських учасників флорентийського собору, що мав в своїх руках Голубінский, можна прийняти його думку, що Ісидор був ще в Галичу, Велзі, Грубешові, Влодаві, Верестю - Литовським, Троках і Вильні⁷⁾. По своїй втечі з Москви був він у Новгороді литовським ⁸⁾. „Нині дав Господь, що Латинники і Русь—се одна братія“, писав Ісидор в Холмі 27 липня 1440 р. ⁹⁾ і ми маємо про його діяльність на користь унії ось які звістки в сучасних джерелах: „Кардинал Ісидор, вернувшись з флорентийського собору в свою дієцезію, що дуже велика і має в собі різних князів, всім, що були йому підвласні, витрївало та усильно проповідував унію церкви західної і східної, та наказував єпископам своєї дієцезії, щоб її проповідували та вводили в діло“ каже лист Збігнева Олесніцкого до папи Миколая

1) N. Lewicki. Unia florencka w Polsce, ст. 245.

2) А. Поповъ. Историко-литературный обзоръ, ст. 333.

3) B. Zimorowicz. Leopoldis triplex. Львів, 1899, ст. 86.

4) M. Harasiewicz. Annales ecclesiae Ruthenae, ст. 76.

5) Акты историческіе, т. I, № 259.

6) Поповъ. Историко-литературный обзоръ .. ст. 355.

7) Чтенія въ обществѣ исторіи и древностей, Москва, 1900, ст. 447, кн. I.

8) Полное собраніе русскихъ лѣтописей, т. V, ст. 30.

9) M. Harasiewicz. Annales ecclesiae Ruthenae, ст. 75, прим. 2.

з 15 червня 1451 р. з Кракова. ¹⁾ Лист його до колегії кардиналів писаний, як виходить зі слів йогож в листі до Ісидора, разом з тим останнім, тоді саме, коли він писав до папи, каже, що „Ісидор стремів касувати різні забобони та соблазняючи блуди“. Лист його до Ісидора каже, що сей останній „почав проповідувати унію відповідно до точок, на котрі обі сторони пристали, князям та народам своєї дієцезії, відкидувати їх забобони та блуди та у всіх сіяти чесну католицьку віру“. ²⁾

Яке становище супротив того заняв руський елемент в Польщі і великому князівстві Литовським? У Львові, по словам хроніста з другої половини XVII ст. — Зиморовича, Русини дивили ся неприхильно на те, що Ісидор правив службу божу у східному образі при головнім престолі латинської архикатедрі. ³⁾ Олександр Володимирович, князь київський, пропустив у грамоті, виданій Ісидорови, титули папського легата та кардинала, так що можу прийняти за Голубінським, що Олександр хотів бачити в Ісидорі православного митрополіта, котрим він був до флорентийського собору⁴⁾. Симеон Суздальський каже, що Ісидор в Києві та Смоленську поминав вперших папу римського, а не згадував про православних патріархів, а князі не сміли протестувати проти сього, бо мали над собою латинську зверхність ⁵⁾.

Надзвичайно цінним, коли можна його обстояти, був би погляд д-ра Папé, що руські князі арештували Ісидора на Литві, висловлений на підставі одного місця в листі Збігнева Олесніцкого до папи Миколая V з 15 червня 1451 ⁶⁾. На жаль, сей погляд удержати не можна. Олесніцкий у всіх своїх трох листах, писаних в отсій справі до папи, до колегії кардиналів та до Ісидора, розрізняє всюди арештоване Ісидора і відібране йому митрополії. Коли його саме

¹⁾ Monumenta medii aevi, т. II, ч. II, № CXIII.

²⁾ Рукопись библиотеки Оссолинских, № 601, л. 35 — 36.

³⁾ B. Zimorowicz. Leopoldis triplex, Львів, 1899, ст. 86.

⁴⁾ Чтения въ обществѣ исторіи и древностей. Москва, 1900, книга I, ст. 451.

⁵⁾ А. Поповъ. Историко-литературный обзоръ... ст. 356.

⁶⁾ Dr. F. Papée. Polska i Litwa na schyłku wieków średnich. Львів 1904, т. I, ст. 25.

арештували, дізнаємося дуже докладно з його листу до папи. „Коли кардинал Ісидор, вернувшися з флорентийського собору в свою дієцезію, що дуже велика та має в собі різних князів, — всім, що були йому підвласні витривало та усилено проповідував унію церков західної та східної, та наказував єпископам своєї дієцезії, щоб її проповідували та вводили в діло, його арештували через змову князів, котрим було прикро, що його наука нищить їх блуди та прості забобони. А жולי ті князі десять літ цілих домагались, щоб він втратив свій престол та грозили, що вийдуть з власти того престолу і піддадуться просто царгородському патріярхови, він втратив свій престол, і на се згодився царгородський патріярх, що зараз назначив иншого на сю митрополію“. ¹⁾ Отже десять літ цілих минуло між арештуванням Ісидора і втратою ним своєї дієцезії. Дієцезію свою втратив Ісидор актом короля Казимира з 31 січня 1451 р.; коли відіймемо від того 10 літ, одержимо рік 1441, коли то Ісидора арештували в Москві. Звістку, подану листом Олесніцького до папи, можна ще найбільше прийняти, яко вислів підозріння, що руські князі з земель великого князівства Литовського брали участь в арештуванні Ісидора в Москві, в марті 1441 р.

Крім того, правда пасивного, але всеж таки непривітного становища руських елементів, другою перепоною було те, що Ісидор у Флоренції не мав нікого з руських земель великого князівства Литовського. „Та унія церкви латинської з грецькою тревала дуже коротенький час, бо Греки і Русини, що не були присутні при тим, як її укладали, її висміяли та відкидали“, каже Длугош. ²⁾ Третьою перепоною було становище литовського правительства та латинського виленського єпископа. Єпископ виленський не дозволив Ісидорови правити службу божу у виленській катедрі, а мотивував се тим, що допущене Ісидора може пошкодити католицизмови, а православним додати сили в їх привязанню до свого ³⁾. В марті 1442 р. заявив в. кн. литовський Казимир та єпископ виленський Матвій, що признають собор в Бази-

¹⁾ Monumenta medii aevi, т. II, ч. 2, № CXIII.

²⁾ I. Długossii, Historiae Polonicae libri XII, том IV, ст. 624.

³⁾ Рукопись бібліотеки Оссолінських № 607. Карта 35 відв.

лі та папу Фелікса V; а висланий ними мінорит Миколай заявив іменем єпископа Матвія, що Ісидор ввійшов в його дієцезію, домагався, щоб йому було можна виконати свою легатію, відновити обряд грецький, сполучити з латинським на підставі унії, уложеної на флорентійськiм соборі. Єпископ виленський відповів йому на се, що він не знав иншого собору, як тільки собор у Вазелі. Собор отсей нічого йому в тій справі не доніс, єпископ не може нічого зробити, поки не порадить ся собору, тим більше, що собор осудив колишнього папу Євгенія, котрого легатом Ісидор називав ся. Єпископ жадав отже інформацій від собору в справі Ісидора та повновласти, щоб проти нього виступити. ¹⁾ Становище єпископа супроти флорентійської унії оставалось і далі таке саме: в листі своїм, писаним до кн. Олександра Володимировича київського в роках 1446—1451, підносить царгородський патріарх, що латинники згоджують ся в грецькою церквою, — признаючи, що грецька служба божа совершенна, признають грецьке хрещення та миропомазане ²⁾. Коли чоловік грецького обряду підносить такі річі в листі, писаним у відповідь на лист другого чоловіка того самого обряду, то дуже правдоподібно можна прийняти, що той перший лист підносить, що латинники не признають служби божої, хрещення та миропомазання у грецьким обряді.

Четвертою перепоною була агітація противників флорентійської унії. З листу Олесніцкого до колегії кардиналів чуємо, що деякі прелати грецькі в Царгорода не тільки словами ганьбили та відкидали догмати Ісидора та унії. „Багато людей думає, що його арештоване, а потім те, що йому забрали митрополію, уложили деякі грецькі прелати, що завидували чеснотам та великій науці і мудрости кардинала Ісидора“. В його листі до Ісидора читаємо: „Духовні і світські не стерпіли, щоб Ісидор легковажив та інформував їх обряди і догмати і не перестали домагатись, щоб він втратив свою дієцезію під впливом заохоти та потакувань деяких грецьких прелатів в Царгороду“ ³⁾.

¹⁾ Monumenta Conciliorum Generalium. Concilium Basileense, т. III, ч. IV, ст. 979, Відень, 1896.

²⁾ Поповъ. Историко-литературный обзоръ, ст. 333.

³⁾ Рукопись бібліотеки Оссолінських, № 601, к. 35 вів., 36.

В кінці поступоване самого Ісидора занадто рішуче і різке мусіло некорисно впливати на успіхи його діяльності. Не конче приемним було для Русинів у великим князівстві Литовським, що Ісидор правив торжественні служби божі по катедрах латинських, казав носити перед собою латинський хрест, титулував ся (прм. в своїй грамоті, виданій у Холмі) папським легатом і кардиналом. Далі ми чуємо про те, що він своєю наукою нищив давні і прості руські вавобони, проте „легковажене та реформоване руського обряду та догматів“.

II.

Так в основних рисах представляєть ся мині діяльність Ісидора на користь унії на Руси. Тепер займу ся тим, що нам по унії флорентийській лишило ся. Отже насамперед остав ся декрет флорентийського собору з 5 липня 1439 р.—важний, яко підстава для всіх догматичних переговорів. Він рішає, що Дух Святий походить від Отця і Сина. Тайну евхаристії можна відправляти на хлібі пшеничнім прісним або кислим. Душі, що не відпокутували на сїм світі, йдуть в чистилище і можна їм помагати літургією і милостинею та иншими обрядами, що приносить ся за вірних. Папа римський, наслідник св. Петра, голова всіх церков, батько та вчитель усіх християн. Порядок старшинства патріархів та їх привилеї остають ся на будуче.

Документ сей повіз Ісидор з собою на Русь, „ferens secum apostolicas litteras seu bullas eiusdem Eugenii sub plumbea, et Constantinopolitani Imperatoris sub aurea bullis munitas, unionem Latinae et occidentalis Ecclesiae cum Graeca et orientali continentes, lingua quidem Latina scriptas, sed Graeca atque Ruthenica subscriptas“. ¹⁾ Ми бачимо далі в руках Бернардинів польської провінції бреше папи Сикста IV з 1481 р., що було транссумптом під папською печатю: „concilium Florentinum de suscipiendis praefatis (схизматиків і поган) et baptismo Graecorum“. А що бреше папи Олександра VI, у Римі

¹⁾ I. Długossii. Históriae Polonicae libri XII, T. IV, ст. 624; грамота собору у: Miclosich et Theiner. Monumenta spectantia ad unionem Ecclesiarum Graecae et Romanae. Відень, 1872, ст. 46.

з 23 серпня р. 1501, що по словам Яна з Коморова було подібне до другого бреве того папи *Fide dignorum relatione*, згадує про дефініцію хрещення, установлену папою Євгенієм IV, на соборі у Фльоренції, „де були Греки і Вірмени, що згідно думали з римською церквою“ і подає ту дефініцію хрещення у тих самих словах, що була папи Євгенія IV з 22 падолисту р. 1439, видана на публичній сесії собору фльорентийського — я приймаю, що в руках Бернардинів провінції польської був трансумт з р. 1481, зроблений з булі з 22 падолиста 1439 р. Чи й отсю булю віз з собою Ісидор — сього рішучо сказати не можна, але по всякій правдоподібності Ісидор, рішаючи своїм маніфестом, висланим з Буди по 5 марта 1440 р., що хрещене грецьке таке саме, як хрещене римської церкви, мав перед очима дефініцію булі з 22. XI. 1439 р. Я про отсей маніфест будинський вище не згадав, — а то тому, що 1506 р. митрополіт Йосиф як у своїм листі, що досі зветь ся „грамотою Мисаїла“, так і устами свого посла піддав справу поновлення хрещення, вже раз рішену отсим маніфестом, вдруге під рішення папи.

Третій акт, звязаний безпосередно з унією фльорентийською, се акт короля Володислава III, з Буди 22 марта р. 1443. Акт отсей — виданий, як він виразно підчеркує, з огляду на унію — дає запоруку всім церквам та їх єпископам, прелатам, духовенству та всім иншим особам церковним обряду грецького та руського, на всі права, вольности, способи, звичаї та імунітети, якими користують ся архієпископи, єпископи, прелати та инші особи церковні обряду римської церкви, королівств польського та угорського. Король висловляє свою волю та своє рішення, щоб ніхто з достойників, старостів, урядників і земляків та инших його підданих з якого небудь стану та положення суспільного, а особливо його королівства польського, спеціально його земель Руської та Подільської і инших, що до них належать, не мішав ся на будучність яким небудь способом до юрисдикції згаданих єпископів, владик та прелатів того обряду грецького і руського, ані навіть до судів священиків або парохів їх, особливо до справ супружеских та розводів, хоча в згаданих землях придержували ся б якогось звичаю тому противного. Всі села та всякі посілости, як небудь вони називають ся, що від часів поставлення тих церков до них мали належати, та що

були в руках яких небудь осіб в яких небудь землях та округах, король рішає звернути і отсим актом на віки звертає ¹⁾. Акт отсей, виданий для церкви всхідної, її прелатів і всього клиру обряду грецького і руського в обсягу держав короля та підданих його панування ²⁾.

Унія фльорентийська викликала далі посередно перший проект покликати на Русь Бернардинів. З 15 червня 1451 р. маємо лист Збігнева Олесніцького до папи Миколая V. З нього довідуємося, що Ісидор обжалував перед папою і колегією кардиналів єпископа виленського Матвія, що він був головним діячем при арештуванні Ісидора та втраті ним київської катедри. Довідуємося далі, що Матвієви грозить покликане до Риму, щоби там боронився перед обжалованем. Збігнев категорично заперечує ці закиди, приписує їх' соперникам і ворогам Матвія. Але бачимо, що Збігнев боїть ся, щоби отсим листом та другим, що його висилає в отсій справі до колегії кардиналів, не прогнївити на себе Ісидора і просить папу, щоби папа йому отсе простив ³⁾. Збігнев своїм категоричним протестом проти закидів Ісидора, проти закидів, признаних мабуть і папою, мусїв стати на доволі прикрім становищу. В дальших місяцях він мусїв дістати якийсь лист від папи, в котрім папа висказував ся в справі унії і висловляв надії на її успіх. „Най Ваша Святість не думають, що Русини або Греки змінили свої забобони та блуди з отою унією, що відбула ся у Фльоренції. З упором держуть ся їх аж до нинішнього дня, і далі заявляють, що не вони, але Латиняне поблудили. Але народ руський можна легко відірвати від послуху для Греків, се люде прості та охочі до доброго, та сильно огладжені обичаями Латинників та зносинами з ними“ ⁴⁾, писав він 14 вересня до папи.

Коли папа був так тяжко розгніваний на Матвія, що був майже тільки одним з членів ради великого князівства, то як мусїв він бути обурений на короля Казимира за те, що він надав митрополію київську Йонї з 31 січня 1451 р. Коли король, діставши в свої руки лист Збігнева Олесніц-

¹⁾ M. Harasiewicz. *Annales ecclesiae Ruthenae*. Львів, 1862, ст. 78—80.

²⁾ „In amplitudine Dominiorum nostrorum et Ditioni Nostrae subjectorum“, *ibid.*, ст. 79.

³⁾ *Monumenta medii aevi*, t. II, 2, № CXIII, ст. 121—123.

⁴⁾ *Monumenta medii aevi*, t. II, 2, № CXVI, ст. 125.

кого до Івана в Капістрано, писаний в Кракова 23 серпня 1541 р., в котрім Збігнев кличе Капістрана, щоб коли на-верне Чехів, або коли побачить, що вони погорджують ним і його догматами, прийшов до польського королівства та до дієцезії краківської ¹⁾, тоді він пише в Городка 7 вересня 1451 р. лист до Івана і просить його, щоб він прийшов не тільки до Польщі, але й на Литву і Русь. Що королеви хотіло ся тим покликаним прихилити собі папу, я виводжу з збільшення похвал для папи в листі королівським в порівнянні з похвалами в листі Збігнева ²⁾.

Що король мав на думці з'єднати тим собі папу, я виводжу далі з сього факту, що Збігнев Олесніцький присвоєє собі в своєму листі до папи, писанім 14 вересня 1451 р. в Кракові, проект покликати Івана в Капістрано на Русь. Хоч брат Іван в Капістрано під впливом мого листу і просьб запевнив мене своїм листом, що коли полагодить справи чеські, та, оскільки буде Божя воля, їх наверне, повинен прийти до королівства Польського, а потім в Галичину ³⁾, то нехай zvolить Вапа Святість послати йому в отсій справі умисне напіннене та припоручене ⁴⁾. Тимчасом відповідь Капістрана на лист Збігнева, писана 28 серпня в Оломупу, говорить тільки, що він задумує прийти до Олесніцького, а нічого про Русь не говорить ⁵⁾, а з листу Івана до короля Казимира, писаного в Знаймі, як догадують ся видавці, на початку жовтня 1451 р., довідуємо ся, що Капістран більше листів до Олесніцького не писав ⁶⁾.

¹⁾ I. Długossii. Historiae Polonicae libri XII, том V, ст. 93.

²⁾ В першім читаємо: „Gaudet ob id omnis Aquilonaris plaga, et glorioso Deo, cum summo Pontifice, Vicario suo terrestri, gratias habet, et quidem in gentes, quod de salute populi sui sollicitus, pro drachma decima et ove centesima recuperanda, singulare providit remedium“. D. Wadding. Annales Minorum. Рим, 1735, т. XII, ст. 98. В другому стоїть: „Dantur propterea laudes Altissimo. Summus Pontifex, vicarius eius, Sanctissimus Dominus noster Papa quintus Nicolaus, ore omnium celebratur, quod virum divinum et charitate ferventem, ad resolvendam aquam tenebrosam, dudum in nubibus aëvis condensatam, de salute populi christiani sollicitus transmiserit. J. Długossii, Historiae Polonicae libri XII, т. V, ст. 93.

³⁾ „In regnum Poloniae et deinde in terram Russiae“.

⁴⁾ Monumenta medii aevi, т. II, 2, № CXVI, ст. 125.

⁵⁾ Monumenta medii aevi, т. XIV, № LXX, ст. 576, col. 12 – 16.

⁶⁾ Monumenta medii aevi, T. XIV № LXXI, ст. 579.

„Ми маємо, писав король до Капістрана, великі руські країни, що хоч вони ісповідують віру Христову, але віддавна перейшли на бік Греків і держать ся і пильнують їх обряду. За такий довгий час, що минув по тім, як вони відділилися від латинської церкви, не можна було їх відірвати або відвести від темноти їх церемоній, хоч на багатьох соборах були підняті численні труди. Всі вони однодушно тебе вважать, щоб ти не вагав ся їх відвідати, щоб ти їх позбирав на лоно єдности церкви Вожої. Є багато таких, що спонувані самою тільки славою твого імени, обіцяють вирікти ся давнього розділу та обряду і піти на дорогу, яку їм покажеш. Коли тебе так заняло навертання Чехів, що солідко тобі для їх спасення дізнавати усяких супротивних тобі подій та небезпечностей, тим більше повинна зрушити тебе щира прихильність Русинів. Хоч оба народи обняті хмарою блудів, то з багатьох причин навернене Русинів піде тобі легше: народ сей охочий до доброго, простий, невчений, без усякої світової науки, так що слабо боронить своїх блудів і не що инше, як тільки призвичаєне та вроджена любов до обряду, в яким виховали ся, наказує їм признати авторитет Св. Отця та єдність віри. Одначе ти розв'яжеш всі ті вузли сонцем твоїх діл та заслуг, розженеш і знищиш задавлену темноту“

В кінці унії флорентийська по часті сама собою, по часті своїм відновленем 1458 р. довела до розділу руської митрополії. Одинадцять літ тривав розділ між тими частинами руської митрополії, що були в землях в. кн. Литовського, і тими, що були в землях в. кн. Московського, — поки Йона актом Казимира з 31 січня 1451 р. не зістав признаний митрополітом в землях великого князівства Литовського. Але Галичини він мабуть таки не дістав до кінця, а вже 1459 р. він втратив усі єпархії, що були в землях в. князівства Литовського. А по Йоні ми не маємо ніяких доказів, щоб наступники його московські митрополіти стреміли відібрати у Григорія та його наступників єпархії, що були в границях в. кн. Литовського; вже Йона не знає ніякої иншої ради для своїх прихильників між єпископами, як те, щоб вони кинули руські землі великого князівства Литовського та перенесли ся в землі великого князівства Московського. По його смерті титул давніх митрополітів: „Київа і всеї Руси“

задержують тільки митрополіти західні, у східних слово „Київа“ випадає. За те ми маємо сліди змагань двох київських митрополітів, щоб загорнути собі ті єпархії, що остались за Московською митрополією. В грамоті тверського владыки Генадія, виданій 22 марта 1461 р., читаємо: „а кѣ митрополиту Григорью, или кто будетъ иный митрополить поставленъ отъ Латынъ, не приступати ми кѣ нему, ни приобщенія, ни соединенія съ нимъ не имѣти никакого“. ¹⁾ Митрополіт Теодосій пише 8 липня 1461 р. до новгородського архієпископа Йони, щоб він не приймав благословенія Григорія і стримував від того своїх вірних²⁾; про другу таку грамоту Теодосія довідуємося з відповіді на неї Йони з 1464 р. ³⁾. Далі, незадовго перед смертю Йони писав до нього в. кн. Іван Василевич, що Григорій вислав у Царгород свого посла Мануїла, „ищущи собѣ благословенія и потверженія отъ царьградскаго патрeарха, а хотячи того, какъ бы ему быти у насъ въ дому пречистыя Богородици и чюдотворца Петра на Москвѣ, да чтобы о томъ патрeархъ посла своего послать до мене, до великаго князя“⁴⁾. Що патріярх дійсно прихилив ся до просьби Григорія, доказом того грамота Діонісія: „Mamy u drugiego patryarchę, który był przed Nifonem, Dionizego list, pisany do wielkiego Nowogroda y do wszystkiego państwa Moskiewskiego za Hrehorym następnikiem Isydorowym, ktorego w Rzymie poświęciwszy Pius papież przysłał do Rusi. Pisze ten patryarcha, że ten Hrehory jest prawdziwym metropolitą wszystkiej Rusi, a tego, ktorego Moskwa sobie ustanowiła, Ione, jako się w trzeciej części, w rozdz. 2. pomieniło, stolica carogrodzka za metropolitę nigdy nie miała y niema. Ten list iest wpisany na końcu prawil naszych.“ ⁵⁾ Дві інші звістки маємо про змагання наступника Григорія—Спиридона Сатани. В грамоті тверського єпископа Васіяна, рукоположеного 1488 р., читаємо: „а кѣ митрополиту кѣ Спиридону, нарицаемому Сатанѣ, възскавшему въ Цариградѣ поставле-

¹⁾ Русская историческая библиотека, т. VI, № 92, ст. 684; аналогічну заяву зложив Генадій по 31 марта 1461 р. ib., № 94, ст. 689.

²⁾ Русская историческая библиотека, т. VI, № 95, ст. 692.

³⁾ Русская историческая библиотека, т. VI, № 99, ст. 765.

⁴⁾ Русская историческая библиотека, т. VI, № 100, ст. 711.

⁵⁾ Русская историческая библиотека, т. IV, ст. 270.

вія, во области безбожныхъ Турковъ, отъ поганого царя, или кто будетъ иный митрополить поставленъ отъ Латыни, или отъ Турскаго области, не приступати мнѣ къ нему, ни приобщенія, ни соединенія ми съ нимъ не имѣти никакова“ ¹⁾. В ісповіди віри з часів митрополіта Симона (1494—1511) читаємо: „Отрицаю же се и проклиная... и Спиридона, нарицаемаго Сатану, взыскавшаго въ Царѣградѣ поставленія въ области безбожныхъ турокъ поганого царя. Також де и всѣхъ тѣхъ отрицаюсь, еже по немъ когда случится кому прийти на Кіевъ отъ Рима латинскаго, или отъ Царяграда турецкія державы.“ ²⁾. Всі отсі змагання не зазнали успіху, розлам митрополії на дві частині остав ся на будуче. Факт, що від р. 1459 київський митрополіт був обмежений тільки територією, обнятою границями великого князівства Литовського, мусів з одного боку вчинити київського митрополіта більш залежним від литовського правительства, як перед поділом митрополії. З другого боку мусів він навязати тіснішу злуку між митрополітом і вірними його дієцезії та єпископами йому підданими, через обмежене поля діяльності, яке zostавало ся митрополітови.

III.

Перейду тепер до другої групи фактів, до відносин між київською митрополією і царгородським патріархатом в другій половині XV в. Перший факт, що ослабив значіне царгородського патріархата в київській митрополії,—се віддання „стола митрополічного київського і всеї Руси“ грамотою з 31 січня 1451 р. Йоні митрополітови московському. Тоді в Царгороді був патріархом уніят, Григорій. Настольна грамота Казимира, згадуючи про наради в отсій справі, каже, що король порадив ся в. князя московського Василя та своєї Ради; про те, чи запитали про згоду патріарха царгородського, вона не згадує ні словом. Про становище патріархата супротив Йони маємо цінну, вже мною наведену звістку грамоти патріарха Діонісія: „Ione..., stolica carogradzka

¹⁾ Русская историческая библиотека, т. VI, № 92, ст. 683, прим. 2.

²⁾ Русская историческая библиотека, т. VI, № 52, ст. 451, прим. 3.

за metropolitę nigdy nie miała u niema". По моїй думці ці слова позволяють погляд проф. М. Дяконова, прийнятий А. Шпаковим, що в словах листу патріярха Григорія до Олександра Володимировича київського: „А иніи же глаголаху вамъ лживо и неподобно, иже суть разорители церкви божіи, тіи суть отлучени отъ насъ, а вы ихъ не приймайте, что убо тіи глаголють вамъ, мзды рады вѣрны являющесе. абы есте того дѣла или и даровали ихъ. аще бы которіи митрополити и владыки, или которіи иноци, не принимайте ихъ въ ваше православие“¹⁾, що в тих словах треба бачити натяк на митрополіта Йону і московське правительство²⁾. Йона в листі своїм до Олександра Володимировича так говорить про царгородського імператора та царгородського патріярха: „И самъ, сыну, вѣси, что жъ тѣхъ ради великихъ церковныхъ неустроеній, и до сего времени, въ святѣйшей руствѣ митрополіи не было митрополита: не къ кому было посылати (царь не таковъ, а ни патріархъ не таковъ, и помудрствующе, къ Латынамъ приближающесе, а не тако, якоже православному нашему христіанств уизначала предано“³⁾). І ми бачимо, що той Йона держить через вісім літ у своїх руках київську митрополію. З усякою правдоподібністю можна приймати, що Йона не дістав потвердження від патріярха царгородського ще і на тій підставі, що колиб він мав те потверджене, то він би згадав про нього в своїх листах до єпископів литовських, а не покликував би ся на те, що патріярх благословив його на наступника Ісидора, того, як виказує Голубинський, рішучо не можна прийняти.

Так само виходить по моїй думці зі слів грамоти папи Пія II для Григорія, з 3 жовтня 1458 р. з Риму: „*Jonas de asciscenia monachus s. Basili Magni, schismaticus, ad dignitates et honores ecclesiasticos ambitiose aspirans, spiritu rebellionis assumptus, se pro archiepiscopo Ruthenensi ausu sacrilego regere et nominare, ac venerabili fratre nostro Isidoro,*

¹⁾ Поповъ А. „Историко-литературный обзоръ,“ ст. 333.

²⁾ А. А. Шпаковъ. „Государство и церковь въ ихъ взаимныхъ отношеніяхъ въ московскомъ государствѣ отъ флорентійской унії до учрежденія патріаршества.“ „Университетскія Извѣстія“. Київ 1904, № 5, ст. 235.

³⁾ Русская историческая библіотека, т. VI, № 66, ст. 559.

episcopo Sabinensi et ex dispensatione apostolica archiepiscopo Ruthenensi a sede sua Ruthenensi ejecto, in archiepiscopatum praedictum non vacantem, temeritate propria, se de facto intrudere, et archiepiscopatum praedictum Ruthenicum, in animae suae periculum ac sedis apostolicae vilipendium, in debite detinere praesumpserat¹⁾. Слова ці, що приписують втрату Римом Київської митрополії тільки особистій діяльності Йони (особливо важне по моїй думці се „temeritate propria“), згадали б про участь в отсій справі патріярха царгородського, коли б вона дійсно була.

Далі, ми бачимо другий факт ослаблення значіння царгородського патріярхату: по Йоні сїдає на митрополічїм київським столі римський ставленик Григорій, що аж при кінці свого життя одержав благословеніє від царгородського патріярха Діонісія. Митрополіт Григорій, четвертий наш митрополіт, що не був поставлений в Царгороді. Третій факт ослаблення значіння царгородського патріярхату звязаний зі слїдуючою справою: три роки по смерті Григорія поставили патріярх Рафаїл та його собор, 18 серпня 1476 р., черця Спиридона Сатану митрополітом Києва і всеї Руси, у Царгороді²⁾. Що ми маємо тут до діла з свідомим вмішанєм патріярхата в діла руської церкви, виходить з того, що, по словам другої Софійської, Спиридон кинув Литву простим черцем³⁾. Сам він каже, що аж в Царгороді одержав чини діякона і священника⁴⁾. Чи його зпершу признали на Литві, чи ні—не знати; кінець кінцем ми маємо звістку, що в липні 1481 р. вислав патріярх Максим двох високих ерархів царгородської церкви на Русь, з благословенним листом для митрополіта Симеона⁵⁾. Тимчасом ми знаємо, що в часі між 1 вересня 1481 р. і 31 серпня 1482 р. митрополіт Спиридон був на Литві, де король держав його у в'язниці: він і прислав звідти на Москву просячи помочи⁶⁾.

Отже патріярхат, по пробі відновити давні обставини,

1) Полное собрание русских лѣтописей, т. VI, ст. 319.

2) Макарій. Исторія русской церкви, т. IX, ст. 66, прим. 43, дату подає „Типографская лѣтопись“, ст. 286.

3) Полное собрание русских лѣтописей, т. VI, ст. 233.

4) Макарій Исторія русской церкви, т. IX, ст. 66 прим. 43.

5) Русская историческая библиотека, т. IV, ст. 1037.

6) Полное собрание русских лѣтописей, т. VI, ст. 233.

стріла повна невдача. Наступник Симеона—Йона не йде сам в Царгород, шле тільки посла по благословеніє патріярше, а грамота руських князів, висилана з тим послом, не подає навіть причин, за для котрих Йона не може особисто явитись у Царгороді ¹⁾. По смерті Йони зібрали ся єпископи: Васіян володимирський, Лука полоцький, Васіян турівський, Йона луцький і поставили митрополітом Макарія, архимандрита святотроїцького монастира у Вильні. Аж по висвяченю вислали в Царгород по благословеніє патріярше послів, і то не вищого церковного достойника, як за Йони, але одного діякона і одного простого черця. Макарій, перше ніж одержав патріярше благословеніє, береть ся сповнювати функції митрополічі: того самого року 1495, в котрім його поставили митрополітом, висвятив архимандрита Кирила на єпископа луцького. В осени 1496 р. вернули послы з Царгороду, з келейним старцем патріярха Ніфонта, послом патріяршим. Посол заявив єпископам: „Не ставляйте на будучність митрополіта, поки не візьмете благословенія від нас, з виїмком крайньої потреби“. Єпископи покликували ся на прецедент з Григорієм Цамблаком 1415 року і при тім висловляли погляд, що головними діячами при події 1415 р. були єпископи. ²⁾. Далі вони покликали ся на правила св. апостолів і св. отців, що „два або три єпископи можуть без усяких перепон поставити єпископа“. Далі покликувались на се, що вони мусіли так зробити: „но за нужью сотворихомъ се“. На се після слів літописця сказав посол патріярший: „Ви добре зробили, бо в конечнім случаю можна і закон змінити“. Посол може дослівно такої заяви не зложив, але у всякому разі слова літописця цінні, як вислів погляду, що патріярший посол повинен був вдоволити ся сими аргументами, поданими єпископами ³⁾.

Отсей четвертий факт ослаблення значіння патріярхату в ділах київської митрополії зостав ся без наслідків—єпископ Смоленський Йосиф Болгаринович, іменований митро-

¹⁾ Виленскій Археографическій Сборникъ, т. 1, № 2.

²⁾ „при великомъ князѣ Витовтѣ“ значить: за часів великого князя Витовта; так виходить з порівняння сього вислову з двома другими під р. 1481 і 1492.

³⁾ Супрасльская рукопись, изданная Оболенскимъ, ст. 142, 143.

політом 30 мая 1498 р., чекає цілісінькі два роки, поки його 1500 р. 10 мая не висвятили в присутности патріяршого посла, хоч тут могло мати вплив те, що він не брав уділу у висвяченю Макарія 1495 р. так, що можна приймати, що він був невдоволений становищем наших єрархів в отсій справі ¹⁾. Але крім тих даних маємо ще дуже інтересні слова Сакрана, в котрих бачу глухі натяки на колізії між нашою церквою і патріярхатом, нам близьке незвісні. „*Quid igitur dicemus de Ruthenis, qui nunquam ecclesie fuerant obediētes et sicut grecanos ritus in multis non observant ratione cuius pro eorum hereticis {habiti sunt? ²⁾. Nam cum a Grecis veris dissideant ab eisque vitentur et excommunicentur hoc excepto quod ad patratiōem alicuius scelerum et impietatis uniuntur et conporararentur et precipue ad impugnandem ecclesiam quo ergo ab eis sacramenta suscepturi sunt*“ ³⁾.

Які причини могли викликати сей занепад значіння царгородського патріярхату в справах руської церкви? Чи в першій лівії не викликав їх приклад Москви, що поставленем в митрополіти Іони і Теодосія без згоди патріярха царгородського добилась фактичної автокефалії?.. ⁴⁾. Чи з другого боку не вплинули на се невідрадли відносини у самому патріярхаті? У всякому разі отсі колізії мусіли ослаблювати звязь поміж патріярхатом і руською церквою і отсим самим улаштувати змагання до унії з Римом.

IV.

Тепер займу ся третім питанням: яке було становище репрезентантів латинської церкви в руських землях корони Польської та великого князівства Литовського в справі унії? Ті звістки, які я маю під руками, говорять тільки про становище виленського єпископа та ордена Бернардинів — про інших латинських єрархів вдалось мені довідати тільки те, що в 1490 роках вела ся дискусія в справі поновлення хре-

¹⁾ Ibid., ст. 143 і 147.

²⁾ Elucidarius errorum ritus Ruthenici, folio XX.

³⁾ Ibidem, folio XX a tergo.

⁴⁾ А. А. Шаповъ, — „Государство и церковъ въ ихъ взаимныхъ отношеніяхъ“, I. с. № 5, ст. 225.

щенія Русинів не тільки у Вильні, але і в Кракові ¹⁾, та що бреве папи Олександра VI „Fide dignorum relatione“ поручало архієпископови гнєзьненському, щоб він припоручив архієпископови львівському і єпископам виленському та жмудському, аби вони приймали Русинів на лоно католицької церкви без нового хрещенія ²⁾.

Яке було становище єпископа виленського супроти унії? Отже насамперед для нього міродайним мусіло бути те становище, яке заняв його попередник на виленській єпископії супротив флорентийської унії. Як ми вже бачили, єпископ сей ставив ся крайно ворожо супроти Ісидора: не дозволив йому відправляти службу божу в виленській катедрі, 1442 р. звернувся до собору в Базелі, бажаючи пояснень в справі Ісидора, та повновласти, щоб виступити проти нього, а 1451 р. Ісидор його обжалував в курії, що се він був головним діячем в справі арештованя Ісидора та забраня йому його митрополічої дієцезії — і дійсно, на настольній грамоті кор. Казимира Йоні бачимо й його між панами — радою в князівства. Правда, в своїйому листі до папи з 15 червня 1451 р. заявляє Збігнев Олесніцкий: „Нехай Ваша Святість не сумнівають ся в тому, що єпископ Матвій, коли Ваша Святість зволять що йому поручити в справах, що мають метою збільшене значіння і сили кардинала Ісидора, виступить, яко невсипущий та пильний діяч, і давно би на ділі се показав, колиб дійсно дістав від Вашої Святости яке припоручене“ ⁴⁾. В своїм листі до Ісидора просить його, щоб коли він схоче чинити заходи, щоб назад одержати свою дієцезію, аби з довірем звернувся до Збігнева або до Матвія, бо усякий труд та вмішуване в отсю справу не буде прикрим ні тяжким ані для Збігнева, ані для Матвія ³⁾. Але се мабуть писане тільки на те, щоб визволити Матвія від поїздки до Риму. Ніяких звісток про діяльність Матвія на користь унії не маємо.

Я вважав потрібним заняти ся тут становищем Матвія тому, що в дев'ядесятих роках XV ст. воно знову при-

¹⁾ Monumenta Poloniae historica, V, Львів, 1888, ст. 264.

²⁾ Monumenta Poloniae historica, т. V, ст. 265.

³⁾ Monumenta medii aevi. Т. II, 2, № CXIII, ст. 122.

⁴⁾ Рукопись в бібліотеці Оссолінських, № 601. Карта 36.

йшло під дискусію. В хроніці Яна з Коморова читаємо: „Інаші, а саме прелати кілька літ держали ся противної гадки (як вікарій польської провінції Вернадинської): вони казали, хоч говорили неправду, — що в отсій справі мають бреве апостольське, що наказує таке робити (приймати Русинів до католицької церкви без вторичного хрещенія.) Тому то оден єпископ виленський перешкодив одному Грекови, що був в єдності з Римом, котрого допустили в Кракові до урочистої служби божої — отсей єпископ бояв ся, щоби він не мусів піти до курії римської, і щоби папа не відкинув його за кривду, яку він зробив тому Грекови; він писав до папи лист, в котрім він себе упевняв — вони казали, що папа повинен був похвалити отсей лист“ ¹⁾. Становище Матвія мало отже бути санкціоноване папським бревем, що наказувало поновляти хрещенне. Чи вийшло спеціальне папське бреве в тій справі? Я гадаю, що ні. Бо колиб було воно, то папа Олександр II, видаючи 1501 р. бреве „*Altitudo divini consilii*“, мусів би згадати в нім бреве, котре супротивляло ся рішенню бреве „*Altitudo divini consilii*“. Далі і Сакран, займаючись в четвертій главі третього трактату грецьким хрещенем, згадав би про таке бреве, котре булоб дуже на руку його виводам. Тому я висловляю погляд, що для згаданої тези не видав папа особного бреве, а тільки коли небудь при нагоді притякнув гадці перехрещування, так приміром, як в бревем папи Миколая V до єпископа виленського, 26 мая 1452 р. в Риму: „*Accepimus si quidem, quod in Russie partibus et aliis illis vicinis terris et locis, in quibus cultus christiani nominis dono altissimi in dies ampliatur ac scismatici ac infideles sacro baptismate renascuntur ad fidem*“ ²⁾.

Крім становища Матвія, як ми бачили — неприхильного для унії, на становище єпископа виленського Войтіха Табора мусів впливати і момент, підчеркнений проф. Левіцким: дієцезія виленська обіймала також краї, в яких були Русини, що платили десятини та шесті часті своїх доходів — отже організація церкви унійської в межах виленської дієцезії вела виленського єпископа до втрати певних доходів ³⁾. Далі ми маємо те, що подає Елюцідарій Са-

1) Monumenta Poloniae historica. Т. 5, ст. 234.

2) Monumenta medii aevi. Т. XIV, № 50, ст. 61.

3) A. Levicki. Unia florencka w Polsce. Rozpr. w. fil. т. XXXVIII, ст.

крана, писаний з припоручення Войтіха і виданий тому, що він дістав його апробату: „si que censueris equum atque opportunum fore duxeris legenda in palam proferet exhibe“, каже Сакран, звертаючись до Войтіха Табора ¹⁾. Отже ми можемо приймати, що останні висновки Сакрана були ідентичні з поглядами Войтіха. „Коли спитатись — каже Сакран:“ чи можуть мати члени руської церкви юрисдикцію, то відповідь може бути тільки негативна: патріарх грецький сидить у Римі під послухом папи, а як говорять, один Жид одержав за гроші від султана турецького позволене вибирати єпископів на столицю патріаршу та на інші столиці церковні, що осталися іще. А чи може кому дістати ся від зловірного Жида або від магометанського султана турецького право держати власть єпископству“? ²⁾. Коли ж вони не мають тайни священства, то з того виходить, що не можуть сповнювати тайн — і наслідком того навіть папа не може апробувати руського обряду. Апробація папи не може зробити тайною того, що з початку тайною не було. Папа має повний авторитет рішати в сакраменталіях, а не в тайнах, що сам Бог установив ³⁾. Позволене та згода на те, щоб Русини, вертаючись до єдності віри, задержували свій старий обряд при завідуванню тайнами без нового висвячення, звязане не тільки з частичною втратою пошани церкви, але викликає небезпеку для душ ⁴⁾. Що до перехрещування, каже далі Сакран, „то певнійше, безпечнійше, спасеннійше для чоловіка грецького обряду, що вертається до єдності церковної, відложити на бік нерозумну претенсію та прийняти хрещене від церкви, ніж за згодою, або дозволом або індультом церковним зоставати ся при своїм обряді хрещення або інших тайн. А се, що говорить ся про Греків, тим більше треба прикласти до Русинів, бо і не мають правосильних чинослужителів та в не одним прогрішують ся в сути хрещення ⁵⁾. Що до тайни

224; автор говорить і про юрисдикції єпископів виленських над Русинами, але про цей акт папи Олександра VI (у Тайнера Vet. Mon. Pol. II, № CCCXVII, ст. 293) не говорить ні слова.

¹⁾ Elucidarius errorum ritus Ruthenici, fol. II, a t.

²⁾ Elucidarius errorum ritus Ruthenici, folio XX a t.

³⁾ Ibid., folio XXI.

⁴⁾ Ibid., folio XXI a t.

⁵⁾ Elucidarius errorum ritus Ruthenici, fol. XXVII a t.

евхаристії, то тому що Христос відбував її на хлібі солодкім, Греки прогрішують ся проти гармонії тайн та права, коли відбувають її на квасному хлібі, і про те ніхто сумніватись не може ¹⁾. Що до мішання содружеств, то хоч содружество заключене та виповнене між вірним і невірним, має в собі тайну віри, то содружество з православною небезпечне, з огляду на те, що таке содружество розбиває основу всього того добра, яке мають в собі тайни, з огляду на потомство і всі блага, що пливають з такого содружества—несовершенство ²⁾.

Цінні дані про становище Войтіха в справі унії подає далі недатований лист митрополіта Йосифа Болгариновича, звисний досі під назвою грамоти Мисаїла. „Подобаетъ бо премудростію любовною, кротостію растворяти яко не требовати оружія яросты отнюдъ къ исправленію таковыя паствы, многихъ бо въ нашихъ странахъ видимъ одъ часты западныя церкви (sic) обычай той содержащихъ, отъ нарыцающихся пастырей яростію мняще снабдевати стадо, болши погубляютъ той, и предавшему суды отдають достойныя, вяжуще и мучаще, а иныхъ силою влекуще изъ благочестія во благочестіе, и союзъ мира любви, завистнымъ гнѣвомъ розтерзающе“ ³⁾. Звістку сю прикидаю до Войтіха з огляду на слова „отъ нарыцающихся пастырей“, що належати можуть тільки хіба до єпископів. Друга згадка: „Мы же симъ последующе, тако и вѣруемъ, тако исповедуемъ единому крещению быти во оставление грѣховъ а не двема, якоже нецыи творять въ нашихъ странахъ аде сущи некихъ и силою влекуще отъ нашея церкви и паки второе крещение на ня воскладающе и глаголюще, яко тако намъ повелеваетъ всенаисвятѣишии отецъ папа творити: разсмотри разсуди сие о всенаисвятѣишии отче премудры, аше есть сему тако лепо быти: и сия тако угодно творити“ ⁴⁾. Я се прикладаю до Войтіха на основі отсих фактів: щось подібне могли чинити тільки вищі латинські церковні єрархи, котрі мали відповідну силу, щоб своє рішення внести в діло. Далі, з оповідання Яна з Коморова довідуємо ся, що в Вильні

¹⁾ Elucidarius errorum ritus Ruthenici, fol. XXIX.

²⁾ Ibid., folio XXXI.

³⁾ Архивъ Югозападной Россіи, ч. I, т. VII, ст. 209.

⁴⁾ Архивъ Югозападной Россіи, ч. I, т. VII, ст. 215.

і в Кракові в присутності єпископів та багатьох докторів богословія відбули ся дискусії між вікарієм польської провінції Бернардинської Яном і світськими прелатами і докторами: „*secularibus prelati et doctoribus dicentibus, quod Greci in suscipiendo ritum nostrum debeant rebaptisari, et sic per consequens ecclesias nostras tempore divinorum visitare*“. Ян виказував, що перехрещуване непотрібне: „*Sed nihilominus aliqui scilicet prelati per aliquos annos contrarium tenuerunt, dicentes se habere (licet false), super hoc breve apostolicum, quod talia prohibet fieri*“ ¹⁾. А далше оповідане про справу Матвія єпископа виленського з Ісидором вказує на те, що ті прелати, що так обставали при своїм, були як раз виленськими прелатами. Прелати стсі не булиб так дуже стояли при своїм, колиб за ними не обставав єпископ. В кінці додаю, що Сакран в останніх своїх выводах з великою правдоподібністю ідентичний з поглядами Войтіха, як ми бачили, схиляєть ся на сторону перехрещування.

Отже, як ми бачили, головний репрезентант латинської церковної єрархії в вел. кн. Литовським був увії рішучо неприхильний, але чи він займав ся серйозно її основами? Піднесу, що 26 цвітня 1501 р. маємо лист папи до Войтіха, з котрим папа пересилає Войтіхови один примірник грамоти флорентийського собору — отже видно по думці папи до сього часу в архіві виленської катедри отсеї грамоти не було — отже Войтіх до того часу серйозно правними основами увії не займав ся ²⁾. Так само ми бачимо, що вже 1501 р., спонуканий заявою Русинів у Вильні в присутности великого князя, що їх обряди та тайни є правдиві та правні, поручає він Сакранови пошукати в письмах, признаних канонічними, та в висловах теологів, що треба правно думати про надужите руського обряду та про руські блуди ³⁾.

V.

Окремої уваги потребує становище ордена Бернардинів в справі увії.

Запросини Капістрана на Русь не мали безпосередніх

¹⁾ Monumenta Poloniae historica, т. V, ст. 263, 264.

²⁾ A. Theiner. Vetera monumenta Poloniae, т. II, № CCC, ст. 281.

³⁾ I. Sacranus. Elucidarius errorum ritus Ruthenici, fol. I.

наслідків; він з'явився у Польщі 28 серпня 1453 р. і зостався там до 15 мая 1454 р., але на Русь не пішов ¹⁾. Перший бернардинський монастир бачимо на руських землях аж 1460 р., фундований Яном Одровонжем, старостою львівським (принятий для ордену вікарієм Гаврилом з Верони) ²⁾. По р. 1465 Ярослав з Пшеворська, маршалок коронний, дав місце під монастир у Пшеворську і в значній частині його відбудував (приняв його для ордену генеральний вікарій Марко з Больонії) ³⁾. 1468 р. звернувся король Казимир до папи та просив його, щоб йому дозволив папа засновати два монастирі бернардинські в короні польській, два у вел. князівстві Литовським, два в краях руських. По словам петиції, Бернардинів гребав в Польщі, Литві і на Русі, щоб „heretici et scismatici ac alii infideles predicti, qui partes illas incolunt, ab eorum erroribus revocarentur, ac illis a se abdicatis, ad ecclesiae unitatem, et ad domini nostri Ihesu Christi veri dei cognitionem converterentur“. Папа листом своїм в 23 липня 1468 р. поручив аббатові з Морілі, щоб він за згодою генерального вікарія провінції дав іменем папи королеви позволене заложити отсі монастирі. Монахів має умістити вікарій польської провінції ⁴⁾. 1468 р. заложив король монастир у Вильні, він його й відбудував (приняв монастир виленський Маріян з Єзьорка, вікарій польської провінції) ⁵⁾. 1468 р. повстав бернардинський монастир у Ковні, дав на нього місце воевода троцький (приняв для ордену вікарій польської провінції Маріян з Єзьорка) ⁶⁾. По р. 1472 Ян Одровонж дав місце на монастир у Самборі і майже в цілости його збудував (приняв його для Бернардинів Михайло Валь, вікарій польської провінції) ⁷⁾. 1477 р. єпископ краківський Ян Ржешовський дав місце і майже в цілости відбудував монастир на Поділю, в незвісній нам близьчій місцевості (приняв його для ордену вікарій поль-

¹⁾ I. Długossii. Historiae polonicae libri XII, том V, ст. 148.

²⁾ Monumenta Poloniae historica, т. V, ст. '89.

³⁾ Ibidem, ст. 192.

⁴⁾ A. Theiner. Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae, т. II, № CXCI, ст. 159.

⁵⁾ Monumenta Poloniae historica, т. V, ст. 200.

⁶⁾ Monumenta Poloniae historica, т. V, ст. 202.

⁷⁾ Ibidem, ст. 214.

ської провінції Хризостом з Понеча)¹⁾. 1479 р. вікарій польської провінції Маріян з Єзьорка прийняв для ордену монастир у Тикоціні, збудував його з дерева та обдарував річами потрібними до богослуження Мартин Гаштовт, воевода троцький²⁾. 1498 р. купив вел. князь Литовський Олександр місце під монастир полоцький (прийняв його для Бернардинів Володислав з Гельньова, вікарій провінції польської). Бернардини користувались там привілеями, виданими для Палестини і Боснії. На їх підставі вони видавали дозволення при різних подружеских перешкодах, увільнювали від кар церковних, давали в певних випадках розводи, карали іменем великого князя та короля непослушних, бо король видав грамоту до намісників своїх і до міст, щоб під страхом кари помагали братам. В отсій королівській грамоті було крім сього багато інструкцій в справах звязи подружескої та судів подружеских, бо Русини найбільше що до сих останніх противили ся братам. Сю грамоту потвердили відтак інші королі. Там повернуло ся багато Русинів та поганських Литовців³⁾.

Казимир був дуже прихильний Бернардинам — згадана грамота папська переказує слова його, що людність тих місцевостей, де були монастирі Бернардинів, надзвичайно прихильна для них, задля великих користей для спасенія їх душ від вірцевого життя Бернардинів, та проповіді слова Божого⁴⁾. Ян з Коморова каже про нього, що він позволив закладати Бернардинам монастирі в усій своїй державі, де тільки Бернардини мали до сього спромогу⁵⁾. Сильно помагав Бернардинам Мартин Гаштовт, воевода троцький. Не міг майже обійти ся без них, а коли став воеводою у Києві, мав неустанно коло себе виленських Бернардинів, покривав їхні потреби, коли вертали ся домів, відсилав їх зі щедрими дарами. В Києві прихилили Бернардини чимало шляхти і поспільства до сього, що вони признали зверхність папи

¹⁾ Monumenta Poloniae historica, т. V, ст. 219.

²⁾ Ibidem, ст. 224.

³⁾ Monumenta Poloniae historica, т. V, ст. 282.

⁴⁾ A. Theiner. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae, т. II, № CXCI, ст. 159.

⁵⁾ Monumenta Poloniae historica, т. V, ст. 224.

На яких правних підставах опирала ся та діяльність Бернардинів? 1481 року пішов Маріян з Єзьорка, вікарій польської провінції, в Рим і одержав бреве папи Сикста IV. На підставі отсього бреве члени польської провінції бернардинської могли вживати в краях схизматиків і поган привілеїв, виданих для Палестини і Боснії. 1487 р. два бернардини оо. Іван і Станислав одержали в виді булі Інокентія VIII під оловяною печатю транссумпт бреве папи Сикста IV з 1481 р.¹⁾ Привілеїв, виданий для Боснії, се акт папи Урбана V, виданий в Римі 28 січня 1369 р. Ним папа надав для Францісканів, що працювали в Боснії, привілеї, надані Францісканам, що працювали в краях Сараценів, актом папи Івана XXII, видавим у Піктаві 23 липня 1307 р. Акт папи Івана XXII опираєть ся в своїй основі на акті Олександра IV, виданім у Вітербо 19 цвітня 1258 р.²⁾ Зміст згаданих актів ось такий: Ті з поміж Францісканів, що мають чин священничий, там, де нема стільки, скільки треба католицьких єпископів, можуть людям, що перейшли на католицизм, уділювати тайни миропомазання та давати їм степені аколутів. Можуть давати розрішене для тих, що попали в екскомуніку, що в екскомуніції одержали степені духовні та відбували треби церковні, а вертають ся до католицизма, давати звільнення для всіх тих, що допустили ся до неформальностей при надаваню або прийманю духовних степенів. Можуть давати позволене воставатись в супружествах тим, що ввійшли в супружества потім, як одержали степені духовні, або що в їх ввійшли в степенях споріднення та випадках недоволених правом церковним. Можуть давати позволене на те, щоб ті, що перейшли на католицизм, оставались на будучність у зносінах зі своїм окруженем, та щоб такі священники, що публично прийняли католицизм, покористували ся привілеями осіб духовних. Можуть слухати сповіди всіх вірних, накладати на них публичні пожути, та здійсмати клятву, коли ті, що допустили ся кривд та шкід, дадуть сатисфакцію тим, що потерпіли від них. Можуть видавати розрішене від неформальностей в тих випадках, в яких розрішають

¹⁾ Monumenta Poloniae historica, т. V, ст. 230 і 249—250.

²⁾ Bullarium Franciscanum Romanorum Pontificum, т. I, ст. 285—286; т. V, ст. 35—37; т. VI, ст. 427.

папські легати, від неформальностей тамошніх духовних осіб, що до їх походження. Можуть розрішати тих, що покинули католицизм, устав монаший та стан духовний, а хотять вернути ся та так, як треба, відпокутувати. Можуть давати розрішене убійникам духовних осіб. Можуть засновувати церкви, можуть церкви зневажені чинити можливими до богослужень; для ново основаних церков іменувати здатних парохів ¹⁾; тим, що недавно перейшли на католицизм з поганьства або схизми, можуть давати позволене, щоб задержали свої жінки, що з ними подружили ся в степенях споріднення ²⁾, не заказаних правом канонічним. Вони мають право вести слідство в справах сопружеських та карами церковними змушувати тих, що не живуть в згоді, щоб вернули до мира і згоди, а тих, що живуть беззаконно, щоб так вчинили, що треба. В тих місцевостях, де вони будуть сидіти постійно в тих місцевостях, де вони осядугь ся, можуть відправляти службу божу й інші богослуження, благословити кладовища, давати індульгенції та перемінювати обітницї. Можуть одержувати висвячене на духовні степені та інші тайни від католицьких патріархів, архієпископів та єпископів, а там, де нема католицьких єпископів, можуть ті з поміж них, що мають чин священничий, благословити ті одежі, яких вживає священник при богослуженнях, та накриття на престолі. Їм і тим, що будуть у них брати публичну покуту за гріхи ³⁾ та одержувати прощене гріхів, ⁴⁾ дає папа отсим актом ті самі індульгенції, які мали ті, що йшли до землі Святої; всім тим, що сповнюючи публичну покуту за гріхи і одержуючи прощене гріхів, відвідають церкви та монастирі, щоб зложити милостиню для братів, дарує папа сто день з публичної покути, наложеної на них. Можуть одержувати або змінювати дома та місця під них, або проданем, дарованем, заміною, переносити на инший ужиток. Папа застерігає при тім, що брати можуть покористуватись тими привилеями, які входять в обсяг юрисдикції єпископів, тільки там, де нема єпископів католицьких ⁵⁾.

¹⁾ Du Cange. Glossarium, т. VII, ст. 61 (1).

²⁾ Ibidem, т. IV, ст. 92 (2).

³⁾ Du Cange. Glossarium, т. VI, ст. 383 (2).

⁴⁾ Ibidem, т. VI, ст. 498 (1).

⁵⁾ Bullarium Franciscanum Romanorum pontificum, т. V, ст. 35 - 37.

Друге брєве, видане Сикстом IV 1481 р., котре одержав вікарій польської провінції Маріян з Єзьорка, було, по словам Яна з Коморова, трансумптом під папською печатю, зробленим з „*concilium Florentinum de suscipiendis prefatis (схизматиків і поганів) et baptismo Grecorum*“. Як я вище згадав, під отими словами треба розуміти, що в руках Бернардинів польської провінції був трансумпт з булі Євгенія IV з 22 падолиста 1439 р., — булі, виданої на публичній сесії флорентийського собору ¹⁾. Та буля мала в собі дефініцію тайни хрещення, яка потім послужила папі Олександрови VI до того, що він рішив, що хрещені у третій особі не потребують хрестити ся вдруге, коли хочуть перейти на католицизм.

Які цілі мали Бернардини в своїй діяльності? Обидва листи, в котрих вперше говорить ся про покликанє їх на Русь, говорять не про навертанє на унію, а навертанє на католицизм: „Русини з земель польської корони обіцяють покинути давну секту та грецький обряд“ каже лист Збігнева ²⁾. „Є багато таких, що спонукані самою тільки славою твого імени, обіцяють виректись давного розділу і обряду“ каже король у своєму листі ³⁾. Про пізнійшу діяльність Бернардинів маємо дві звістки. Бернардини виленські у Києві „*multis nobiles et plebeos ad obedienciam Romani pontificis... reducebant*“ ⁴⁾. Отже православні попереходили на унію, а не на римський католицизм. Друга звістка як раз протилежна: „*secularibus prelatibus et doctoribus dicentibus quod Greci in suscipiendo ritum nostrum debent rebaptisari et sic per consequens ecclesias tempore divinorum visitare, nostris autem, precipue prefato patre Johanne, vicario provincie, contrarium dicentibus, quod non tenentur rebaptisari, sed tantum caput unum ecclesie recognoscere scilicet papam et obedienciam ei repromittere et sic circa ecclesias nostras sine aliqua rebaptisatione ad quam non obligantur, sacramenta omnia percipere et debent pro veris catholicis haberi*“. ⁵⁾ Отже тут маємо до ді-

¹⁾ Видрукуване у I. D. Mansi. *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*. Venetiis, 1798, ст. 1047—1062.

²⁾ *Monumenta medii aevi*, т. II, 2, № CVI, ст. 125.

³⁾ L. Wadding. *Annales Minorum*, т. XII, ст. 98, 99.

⁴⁾ *Monumenta poloniae historica*, т. V, ст. 224.

⁵⁾ *Monumenta Poloniae historica*, т. V, ст. 263, 264.

ла з навертанем на латинський обряд. Хроніка Яна з Коморова дає нам звістки про трох визначніших діячів з поміж Вернардинів на Русі. Ян з Дуклі ставав в пригоді своїми чудами по смерті не тільки католикам, але і багатьом Русинам православним пособляв в хоробах, недугах, в неволі та втратах ¹⁾. В вікарію польської провінції, патрі Михайлі Валу бачили Литовці та Русини апостола Вожого ²⁾. Патер Лев з Ланцута працював п'ятнадцять літ у Полоцьку ³⁾. Інтересні звістки маємо ще про відносини між орденом та світськими єрархами латинськими в справі руській. По думці Яна Коморовського вони не мали права приймати православних в лоно католицької церкви — вони одержали те право тільки на основі брєве Олександра VI з 1501 р. ⁴⁾.

VI.

Тепер перейду до останньої з поміж тих груп фактів, що мусіли лягти в основу переговорів про унію: відносинами між київською митрополією і великокняжим правительством. Сакран вичисляє, яко сорокову з поміж хиб руських те, що Русини кажуть, що їх світські володарі можуть без кари великої екскомуніки карати фізично та скидати їх патріархів, єпископів та священників (початок отсеї практики виводить ся від десятого розриву між Греками і церквою католицькою ⁵⁾). Отже придивимо ся до тих фактів, які маємо про участь литовського правительства в справах київської митрополії.

Найважнішою з усіх справ, що доторкали ся відносин між правительством великого князівства і київською митрополією, була справа обсадження стола митрополічного. Король Казимир заявляє в своїй настольній грамоті Йоні на Київ

¹⁾ Ibid., ст. 248.

²⁾ Ibid. ст. 259.

³⁾ Ibid. ст. 232.

⁴⁾ Monumenta Poloniae historica, т. V, ст. 264, 265.

⁵⁾ Elucidarius errorum ritus Ruthenici, folio VI. Як виходить з дотичного місця, автор має на думці події за Михайла Керулярія, *ibid.*, folio XV. Автор під словами „*secularibus dominis eorum presidium*“ розуміє питомих, руських князів, се виходить зі слів реєстру змісту, де наведене мною місце автор наводить словами: *Ruthenorum principum potestas in sacerdotes*. *Ibid.*, folio, карта реєстру.

ось як: „гадавше и добрѣ смотривше съ нашимъ братомъ великимъ княземъ Васильемъ Васильевичемъ, и съ нашими князми и паны, съ нашею Радою, полюбили есмо себѣ отцемъ митрополитомъ Іону, епископа первобывшаго муромскаго и рязанскаго, и дали есмо ему столець митрополичь кievський и всея Руси“ ¹⁾. Надаче митрополіі кievської відбуло ся актом з 31 січня 1451 р., яко актом волі короля; пани, рада вел. князівства виступають при тім яко дорадчий орган. І в очах митрополіта Йони він завдячує кievську митрополію волі короля: „что еси великий господарь своего ради спасения, въ единачествѣ учинилъ Божью церковь, свою богомолію кievскую митрополію, по старынѣ, и тутъ ми еси кievський столъ, своему богомолцу далъ“ ²⁾ і епархії галицької митрополіі сподівався Йона дістати так само: „еще еси, великий господарь, великий король, твоего ради спасения, хотѣлъ жаловати, хотѣлъ еси всю извѣчную старину церковную исполнити и церковь Божию, свою богомолію, свершенно въ единачествѣ учинити хотѣлъ еси, въ другомъ своемъ богомоліи и господарствѣ, галицькой митрополіи, Божіи церкви и дома церковныи къ той своей богомоліи кievской церкви, къ Святѣй Софїи и кievському столу отдать по старынѣ, и велѣлъ еси намъ себя одослати туту, въ томъ своемъ господарствѣ: и ты бы великий господарь пожаловалъ, то бы еси свое великое жалование, своего ради спасения исполнитъ, а церковь бы еси учинилъ въ священномъ единачествѣ и въ совокупленіи по старынѣ“ ³⁾.

Другу звістку про участь литовського правительства при заміщеню кievської митрополіі маємо з кінця 1480 років. Се ті звістки, що їх маємо в петиції руських князів до патріярха царгородського, щоб він дав благословеніє нареченному митрополітови Йоні. „Нам же непрестанно прилѣжным моленіемъ господаря нашего упросившим, да повелит его держава избрати годнаго настоятеля престолу Кіевскому и всея Руси; его же величеству, нами умолену, тако повелѣвшу. И тако възысканію многу бывшу въ всихъ странах державы господаря нашего, и по многих времен-

¹⁾ Русская историческая бібліотека, т. VI, № 67, ст. 564, 565.

²⁾ Ibid., № 68, ст. 569.

³⁾ Русская историческая бібліотека, т. VI, № 65, ст. 569, 570

нихъ днѣхъ обрѣтохомъ. господина Іону, архієпископа Полоцкого. Оному же вышереченному архієпископу велико не хотящу и недостойна себе глаголющу, но повелѣніемъ господаря нашего и моленіемъ и прошеніемъ нашим, напередъ всего духовенства и посполства, едва умоленъ, волю приложи къ тому. Нынѣ же предреченый господинъ нашъ Іона архієпископъ, призволеніемъ господаря нашего короля его державства из листы его державы величества, послал къ святителству твоему, яко къ отцу отцемъ и подателю повсюду благословенія, посла своего мужа выбраного, честнаго господина Іосифа, архимандрита и настоятеля монастыря Свѣтѣ Троица, иже въ Слуцку, благословенія тробуючи отъ святителства твоего, яко да вразумѣетъ святителство твое въ листехъ господаря нашего и въ речохъ посла оногъ¹⁾. Отже король дае поручене вибрати митрополіта, наказує Йоні згодити ся на вибір і шле свою грамоту до царгородського патріярха з митрополічимъ посломъ. Такъ представляє цілу річ грамота. Але чому ж в такому разі отся сама грамота руськихъ князівъ каже патріярхови в першій лінії поінформувати ся з королівської грамоти, а в другій доперва з того, що скаже посол? Се велике значіне королівської грамоти в очахъ руськихъ князівъ і слова, що Йона згодив ся на свій вибір митрополітомъ під впливомъ наказу короля, наводять на думку, чи і при сѣмъ заміщеню не функціонували руські князі та згадувані ними духовенство і поспільство тільки, яко другорядний факторъ — такъ, якъ рада вел. князівства 1451 р.?

Дальша наша звістка—се звістка київського літописця під р. 1496. Прийшовъ посолъ патріярший з Царгорода з послами митрополічими в Царгородъ, „и принесоша листы благословены подъ великими печатями оловяными великому князю и великой княгини и митрополиту и епископамъ и княземъ и бояромъ и всѣмъ православнымъ христіаномъ“²⁾. Патріярший лист з благословеніемъ бувъ адресований в першій лінії до вел. князя Олександра — отже великий князь пославъ разомъ з послами митрополічими і свою грамоту. Чи при тімъ заміщеню київської митрополії по Йоні вел. князь

¹⁾ В. Перетц. Челобитная о благословеніи на митрополию арх. Іоны, 1904; не точно—Виленскій археографическій Сборникъ, т. I, № 2, ст. 2 і 3.

²⁾ Супрасльская рукопись, ст. 142.

займав таке становище, як його батько 1451 р., чи може, як його батько при заміщеню митрополічного престолу по смерті Симеона, допустив до ширшої участі князів, духовенство і поспілство. Мабуть великий князь держався тоді практики з 1451 р., бо вже два роки по тім читаємо в документі з 5. II. 1498 р.: „тому, кому а ны Богъ дасть, дамо митрополію Кіевскую и всея Руси, и инымъ митрополитомъ Кіевскимъ и всея Руси, по немъ будучимъ“ ¹⁾. А в київській літописи читаємо: „Въ лѣто 1498 місяца маія 30 день индикта І великіи князь Александръ Литовскій даде митрополію Кіевскую и всея Руси Йосифу епископу Смоленскому съ епископшею Смоленскою“ ²⁾.

Отже, як бачимо, правительство великого князівства мало дуже великий вплив при заміщеню київської митрополії. Друге поле, на котрому литовське правительство мало мати вплив на справи київської митрополії, се відносини між київським митрополітом і иншими єпископами. 5 липня 1511 р. береться король Жигимонт розсуджувати справу між владикою полоцьким і київським митрополітом. Владика полоцький явився особисто перед королем і жалувався на се, що митрополіт в своїх листах не титулує його архієпископом, а тільки єпископом. На се заявив митрополіт, що його попередники титулували владик полоцьких архієпископами, але з доброї волі, а не зі стародавнього обичаю. Король з панами радою вислухав свідків владика полоцького і наказав митрополітови вживати в своїх листах до полоцьких єпископів титулу архієпископа ³⁾. В тім випадку литовське правительство мішаєть ся в церковні діла, — в чисто канонічну справу спонукала таки до сього жаданем члена руської церкви.

Як сильно воля литовського правительства могла заважити на ділах нашої церкви — по моїй думці наглядно ілюструють слова діяній виленського собору з 1509 р. „Аже ли отъ господара или отъ которыхъ вельможъ и властелей у сихъ предъреченныхъ дѣлахъ, нами соборѣмъ положенныхъ и записаныхъ, хотя в единой изъ нихъ, до митрополіта или

¹⁾ Акты къ исторіи Западной Россіи, т. I, № 152.

²⁾ Супрасльская рукопись, ст. 146.

³⁾ Акты Западной Россіи, т. II, № 67, ст. 29, 85.

єпископа прислання буде — сію заповідь, по правиламъ святымъ нами утврѣженую, хотя зрушити и ихъ волю вчинити, намъ ни единому не то не дрѣзнути никакоже. Всѣмъ намъ зѣхати ся до митрополіта, безъ всякого вымовенья и замѣшканья кожъный подѣ своимъ накладомъ и шекою, и о томъ господарю чоломъ бити и непоколебимо стояти, абы, Богомъ и святыми Его апостолами и преподобными отци правилами святыми положеный и утврѣженный, законъ наше православное вѣры христіанское не былъ порушомъ“¹⁾. Отже колибъ великий князь хотѣвъ змѣнити котре з рѣшень собору — соборъ не знае иншого способу, якъ виступити з колективнимъ прошенемъ владикъ передъ тимъ самимъ великимъ княземъ! А справою мѣшаня свѣтськихъ людей в справѣ церковній соборъ займаєть ся тѣльки наскѣлько се дотикає віддѣмъня церковъ відъ священниківъ князями або боярами в їхъ маєткахъ та забираня свѣтськими людьми церковного майна, а зовсѣмъ не доторкаєть ся судівъ в справахъ міжъ митрополітомъ і єпископами, котрі державъ великий князь.

Оттакъ перейшовъ я отсі чотири групи фактівъ, що сутею своєю мусѣли відбити ся на пізнѣйшихъ змаганняхъ до унії руської церкви з Римомъ. Ми бачимо, що якъ з одного боку по давнѣйшихъ змаганняхъ до унії zostались лишъ деякі правні норми, здатні до утиску в дальшихъ змаганняхъ, якъ церковъ латинська, в особѣ свого головного представника в в. кн. Литовськѣмъ, була неприхильно настроєна супроти унії, — та з другого боку, зменшеня звязей з патріярхатомъ, великі впливи литовського правительства та роздѣл митрополії, мусѣли впливати корисно на змагання до унії. Теперъ я займу ся самими оттими змаганнями.

VII.

Особа митрополіта Йосифа відіграла в історії змагань до унії руської церкви з Римомъ при кінці XV і на початку XVI столѣтя вельми важну ролю. Звістки нашѣ пронихъ маємо ажъ доперва в часу, коли вінъ ставъ митрополітомъ. Смерть сього митрополіта викликає заразъ перерву в переговорахъ в Римі і дальшу долю змагань до унії можемо слѣдити тѣль-

¹⁾ Русская Историческая бібліотека, т. IV, ст. 16, 17.

ки фрагментарично. Тому то я позволю собі ширше зайняти ся його біографією.

В листах своїх до єпископа виленського і до великого князя литовського говорить папа Олександр VI про митрополіта Йосифа завсїда під двома іменами: Іван-Йосифа ¹⁾. З того можна по моїй думцї здогадувати ся, що митрополіт перше, ніж прийняв монаше ім'я Йосифа, носив яко світський чоловік ім'я Івана. Про світське прозвище його довідуємо ся з двох документів: документу виданого митрополітом Йосифом II Солтаном в грудні 1511 р. у Вильні ²⁾ та з виданого митрополітом Йосифом III 4 січня 1528 р. у Слуцьку ³⁾. Перший подає форму: Болгоринович, другий форму: Болгаринович — я з огляду на се, що перший документ дістав ся в наші руки не в оригіналі, а в відписи, та що форму ту подають зі знання свідків чужих митрополітови, приймаю форму, подану другим документом, що писаний для жінки брата митрополіта і дістав ся у наші руки в оригіналі. Згаданий акт титулує жінку брата митрополічного терміном „пані“ і говорить, що митрополіт зробив запис на монастир „изъ отчизного села ихъ“ — отже митрополіт походив з вищих верстов суспільности. Ми маємо дійсно в помяннику Києвопечерського монастира, написанім в рр. 1483—1526, „рід Болгариновичів“ ⁴⁾, але між іменами, що там згадані, я дарма шукав імени митрополіта Йосифа.

Про родинні зв'язи митрополіта дізнаємо ся тільки зі слів грамоти Йосифа з Вильни 20 серпня 1500 р. В ній зове він Івана Сопігу своїм сином, братом і свояком ⁵⁾, а коли термін син викинуто з огляду на те, що Йосиф, руський митрополіт, міг так назвати світського чоловіка, то востають ся ще терміни: брат і свояк (consanguineus). По лїній мужеській споріднене не можливе, бо прозвища родові не однакові, а й ті звістки, що маємо про споріднене Івана Сопіги по жіночій лїнії, не дають ніякого факту споріднення

¹⁾ Theiner. Vetera monumenta Poloniae, т. II, № CCC, ст. 280 і 281, CCCIII, ст. 283.

²⁾ Виленскій Археографическій Сборникъ, т. VI, № IV, ст. 8 і 9.

³⁾ Акты Южной и Западной России, т. I, № 87, ст. 73.

⁴⁾ Чтенія в Обществѣ Нестора Лѣтописца, т. VI, дод. ст. 13.

⁵⁾ Theiner. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae, т. II, № CCXVI, ст. 268.

Сопігів з Волгариновичами. Далі знаємо, що Йосиф, будучи вже єпископом смоленським, в своїм процесі з князями Горськими ваяв собі судьями смоленського окольного князя Олехна Глазинича та смоленського скарбника князя Константина Крошинського ¹⁾. Князь Олехно Глазинич був жонатий за сестрою Івана Сопіги, а князь Константин Крошинський видав дочку за Януша Богдановича Сопігу ²⁾.

Де лежало те отчинне село, котре було власністю Йосифа та його брата Романа? З того факту, що Йосиф записав случькому монастиреви дань збіжем, яку тяжко булоб приставити при більшім віддаленю, та з того факту, що митрополіт Йосиф III рішає в справі отсєї дані за свого пробування у Слуцьку — я вивожу, що воно було десь таки не далеко Слуцька.

Документальні наші звістки застають Йосифа в свято-троїцькому монастирі в Слуцьку. Де перебував він до того часу? Чи в мирі, чи вже в монастирі здобув він свою освіту (а крім докладного знання св. Письма ³⁾ знав він мову грецьку, бо, як покажеться далі, він ходив у Царгород послом у важній справі церковній) — сього рішити не можна. Звістки наші про його побут у святотроїцькому монастирі, се звістки, подавані трома оригінальними грамотами і одною копією з рукописей XVI ст. Перша з них, се запис Василя і Григорія Зеньковичів. Вона не має дати, але з її змісту поданого Макарієм ⁴⁾, можна вивести, що вона видана як раз тоді, коли Йосиф став ігуменом монастиря св. Трійці. Друга грамота—се судний акт княгині Анни Михайлової Олельковичевої та її сина Семена Михайловича Олельковича ⁵⁾. Видавець, не подаючи ніяких аргументів, датує її роками 1493 або 1494, але сього датовання не можна прийняти з огляду на те, що Йосиф ще за життя короля

¹⁾ Акты Западной России, т. I, № 145, ст. 169.

²⁾ Sapiehowie, Спб., 1890, ст. 24, 34.

³⁾ На докладне знання св. Письма вказує маса цитатів в т. зв. „грамоті Мисаїла“ та слова папського бреве з 26 цвітня 1501 р: „Ioannes Ioseph, quem litterarum et precipue sacrarum scientia, gravitate et prudentia peditam accepimus“. Theiner. Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae, т. II, № CCC, ст. 286.

⁴⁾ Макарій. Исторія русской церкви, т. IX, ст. 76, прим. 55.

⁵⁾ Акты Южной и Западной России, т. I, № 232, ст. 296, 297.

Казимира став єпископом смоленським ¹⁾. Та коли він йде до Царгороду, має вже титул архимандрита, а в судній грамоті кн. Анни він звав ся тільки ігуменом. Згаданий акт судний княгині Анни треба класти отже перед третьою грамотою, яку маємо до нашого питання. Се копія в рукописи з XVI в., в послання руських князів до царгородського патріярха ²⁾. Воно дати не має — то, на чим би можна оперти його датовно, в самій грамоті собі противить ся: на однім місці вона говорить, що митрополіт Симеон († 1488 р.) помер „предъ симъ въ м а л о мимошедшее время“, на другим каже, що „престоль митрополіи Кіевскія не м а л о вдовствуя бѣ“, так що мусимо вдоволити ся тим, що яко *terminus non ante quem* приймемо дату смерти митрополіта Симеона, рік 1488, а яко *terminus non post quem* дату 7 червня 1492 р., коли то, як каже київська літопись, король Казимир помер за митрополіта Йони Глезна ³⁾. Остання наша звістка про побут Йосифа в Слуцьку, се те, що подає нам знов оригінальна грамота, а може автограф Йосифа, інвентарний реєстр майна случького монастира ⁴⁾. Писаний він, скільки можна виводити з опису господарства, в зимі; писаний по тім, як Йосиф вернув з Царгороду, бо згадує річ, жуплену в Царгороді, а перед днем 10 цвітня 1492 р., бо тоді, як бачимо з документу, виданого того дня, Свято-троїцький монастир не мав жадного настоятеля ⁵⁾.

Я тому заняв ся так докладно датами отсих грамот, бо Макарій переочив звістку, що 10 цвітня 1492 р. не було настоятеля в Свято-троїцьким монастирі, та звістку, що Йосиф був владикою смоленським ще за життя кор. Казимира, і наслідком того вкладав три перші грамоти між день 31 мая 1492 р., коли Макарій виступав яко архимандрит свято-троїцького монастира у Слуцьку, і день 25 червня 1492 р.,

1) Акты Западной России т. I, № 144, ст. 166.

2) Виленскій Археографическій Сборникъ, т. I, № 1.

3) Супрасльская рукопись изданная Оболенскимъ, ст. 140; я висуваю форми Глезн з огляду на те, що форма третього падежа уживта київською літописею є добра так для форми „Глезне“, як і „Глезн“, а одинокий близький часом документ з грудня 1511 р. має двічі форму Глезнъ. В. А. С., т. VI, № IV, ст. 8 і 10.

4) Акты Западной России, т. I, № 115.

5) Акты Западной России, т. I, № 98.

коли то, як приймає Макарій, король Казимир помер у Городні¹⁾. Та на ділі помер Казимир вже 7 червня 1492 р., всього тільки 7 день зостається (навіть коли не брати в рахунок зовсім певної звістки, що Йосиф вже за життя його був єпископом смоленським), на видане записи Зеньковичів, на видане судної грамоти кн. Анни, на підвищене Йосифа в архимандрита та на написане і вислане послання руських князів.

Коли дістав Йосиф ігуменство в Святотроїцьким монастирі? На довший побут Йосифа в сьм монастирі вказує те, що він подає в інвентарі майна сього монастира, вибираючись зі Случьку в Смоленськ. Доходи, котрі мав монастир, плили з двох жерел, з господарки на двох фільварках та даней грошових, але останні кладе Йосиф по доходах з фільварків. Він застав у монастирі 7 кіп грошей, а зоставляв по собі шістьдесят кіп широких грошей; купив землі за шість кіп, справив 5 риз з усіми додатками, ріжну утвар церковну, 11 образів та 20 книг та їздив в Царгород. Я гадаю, що треба було що найменше десять літ, щоб з чотирма кіньми робочими та сімома волами, що з них по сьм інвентарю складалась вся робоча сила одного фільварка, добити ся таких сум.

До дуже інтересного виводу веде далі ось яке міркуване: з отсього інвентаря довідуємо ся, що Йосиф дістав случький монастир від Анни. Далі з судної грамоти Анни ми бачимо, що Макарій, що держав случький монастир перед Йосифом, хоча далі монастирем не завідував, пробував у Случьку, і Йосиф титулує його бувшим архимандритом печерським. Бачимо далі, що 10 цвітня 1492 р. настоятельство монастира св. Тройці неодсаджене, 31 мая 1492 р. Макарій знов архимандритом случького святотроїцького монастира і одержує для себе в неодмежену власність „селцо Дробишевское“ від княгині Анни Михайлової та князя Семена Михайловича. А як раз ми знаємо з оповідання Меховіта, що король Казимир почав хорувати по великодні і слабість ся тревала дволі довго²⁾, знаємо, що 7 червня 1492 р. короля не стало і хто знає, чи се надане для Мака-

¹⁾ Макарій. Исторія русской церкви, т. IX, ст. 76, прим 55.

²⁾ М. Мечовіт. Chronika polonorum без дати і місця, де вийшла, ст. 326.

рія не стоїть в причиновій зв'язі зі звістками про близьку смерть короля. В такому разі насувається думка, чи не був Макарій заплутаний в подію, що обходила рівночасно княгиню Анну Михайлову та Семена Михайловича і короля Казимира—в конспірацію 1481 р.? Що він вязав свою долю з долею князя Михайла Олельковича, доказом сього по моїй думці служить факт, що він кинув печерську архимандрію ¹⁾ і перенісся в Слуцьк ще заздалегідь перед смертю Семена Олельковича. Колиб сей мій здогад був оправданий, то ми моглиб прийняти, що Макарій мусів покинути настоятельство святотроїцького монастира 1481 р. і ми мали б з деякою певністю означений час, коли Йосиф міг від Анни Михайлової дістати настоятельство в монастирі св. Тройці.

І так будучий діяч в користь унії розпочинав свою кар'єру в монастирі, що потім став одним із оплотів опору супротив унії та держався православія аж по XIX вік ²⁾. Монастир святотроїцький був тоді ще дуже молодого фундацією. Першу звістку про неї маємо аж з 1455 р., а може і пізвійшого часу, у всякому разі перед 1481 р. ³⁾. Монастир, як я казав вже, мав два фільварки, та деякі приходи з грошових та медових даней. Кілько людей було в монастирі—годі вимірювати. Йосиф за свого ігуменства та архимандритства побільшив сильно число книг, що були в монастирі і церкві; він застав з книг богослужебних два Тетревангелія, Апостол тетр, а другий апракос, один Псалтир, толкове Євангеліє, дві Тріоді, дванадцять місячних Міней, один Устав; з книг батьків та вчителів Церкви: писання Іоана Ліствичника та Симеона Нового Богослова, зі збірників—Патерик печерський. Йосиф справив з книг богослужебних: два Требники, три Служебники, Часослов, Псалтирю, Апokalіпсу, один Устав, з книг канонічного змісту: Кормчу та Никова, з писань батьків та вчителів Церкви: Єфрема Сирина, авву Доротія, Теодора Студита, Григорія Синаїта, зі збірників: Ізмарагд, Соборник річний, Соборник з житія-

¹⁾ Помянник Кієво-Печерського монастира згадує Макарія між Николю і Іоанном. „Чтенія въ обществѣ Нестора лѣтописца“. Кн. VI. Приложение.

²⁾ Шематизмъ провинціи св. Спасителя Ч. С. В. В. Львів 1867, ст. 129, 130.

³⁾ Акты Западной Россіи, т. I, № 56.

ми святих, Соборник постний, два прологи. Він також подбав про прикрашене церкви образами: великим образом св. Тройці на золоті, образом Пречистої, образом Нерукотворним, Успенієм Богородиці, Преображенієм, образом св. Миколи, образом св. Миколи окованим, образом св. Михайла, патрона небіжчика Михайла Олельковича. ¹⁾

Йосиф був настоятелем монастира в Слущку, в посіпостях найвизначнішого роду з поміж усіх княжих родів XV в., роду Олельковичів. В 1499 р., як бачимо з судної грамоти великого князя Олександра, комплекс маєтностей, що були в руках князя Семена Михайловича, складав ся: з міста Слущка, з дворами, що належали до Слущка Івана, Погосту, Ольговичів і з усіми волостями слущького повіту, з Копила з усіми дворами, що належали до Копила: Байловець, Сироватичів, Стариці, Шимковичів, Скепева, Колки, Старого Села і всіх волостей Копильських ²⁾. В часах, в котрих Йосиф був у Слущку, ми чуємо про сокольників княжих, про небіжчика Михайла Олельковича говорить ся як про „господаря князя его милость“, саму Анну титулує Йосиф словами „государиня моя княгиня“, а на грамотах своїх вживає княгиня Анна княжеської печати, має свого власного духовника, священника церкви св. Спаса у Слущку. Становище настоятеля убогого монастира супроти репрезентантів найвизначнішого роду з усіх княжих родів у вел. князівстві не могло бути самостійним — ми бачимо, що, покидаючи Слущк, він вже, яко наречений єпископ смоленський, складає рахунки слущького монастира не своїм наслідникови, а Анні Михайлові. Чи не впливи Олельковичів причинили ся до того, що він став послом митрополіта Йони Глезна до царгородського патріярха? А може причинило ся тут положене настоятеля слущького монастира поміж нашою монашою єрархією? 1509 р., як бачимо з діяній виленського собору, настоятель слущького святотроїцького монастира займає п'яте місце поміж настоятелями руських монастирів. ³⁾

(Далі буде).

¹⁾ Акты Западной России, т. I, № 232.

²⁾ Акты Западной России, т. I, № 163.

³⁾ Русская историческая библиотека, т. IV, ст. 7.

Опис маєтків, як джерело по економіці Південно-західного краю.

Студія А. Ярошевича.

Російська економічна наука занадто мало знає про те, що робить ся в Південно-західному краї. Тим часом інтенсивне життя економічне цього краю, що має більше 10-ти мільонів людности, 142 цукроварні, 8 рафінадних заводів, до 270 гуралень і силу раціонально поставлених сільсько-господарських підприємств, заслуговує самої серйозної уваги.

Джерела по економіці Південно-західного краю мають дуже вбогий вигляд: вони мізерні й уривкові. Офіціальна статистика, як відомо, не в досить доброму стані. Тільки з того часу, коли заведено „упрощенное“ земство, з'явилося щось подібне до земської статистики, і вона зробила немілі кроки до вияснення економічної дійсности краю. Київська „Управа по дѣламъ земскаго хозяйства“ ще р. 1906 зібрала відомости від дописувачів про стан селянського господарства (переважно — хліборобства) Київщини і упорядкувала теперішню статистику. Разом з тим вона зібрала матеріали про селянське надільне землеволодіння (опубліковано) і про приватне землеволодіння. Подільська Управа з допомогою Волосних правлінь зробила дослід всяких з'яв економічного життя (число людности і осель, поділ землі між селянами, селянське хліборобство, аренда, хазяйство духовенства і т. и.). Вона опублікувала цікаві матеріали, що до народньої освіти.

Самодіяльність громадянства з цього боку занадто вбога: периста інтелігенція Південно-західного краю взагалі не жила

інтенсивним життям і найменше цікавилась економічним процесом, що розвертався перед її очима. І от наслідок: без прибільшення можна сказати, що багато місцевостей Сибірі краще відомі в науці, ніж сладова економіка густо заселеної країни Росії.

Такий стан джерел ставить умовою значно понизити вимогу до їх. Хто вже звик до багатотомних земських розвідок, що десятки років провадилися і коштували сотні тисяч рублів, той, може бути, з призирством відштовхне ті мізерні кришки відомостей, що маємо про Південно-західний край. Проте, коли життя уперто питає і ставить перед нас свої важкі проблеми, то повинно зібрати опі хоча й мізерні кришки, сподіваючись, що й з їх можна буде скористувати при освітленні цих проблем, що вони стануть в пригоді реформаторови на цілком ще невідомім ґрунті Південно-західного краю. Не треба бентежитись, що, наче історики, доведеться збирати ці кришки по самих розмаїтих джерелах,— викопувати їх з під куп інформаційного тяжу всяких офіціальних видань чи спеціального матеріалу видань духовенства ¹⁾, шукати їх по центральних статистичних органах уряду (Центр. Статистическій Комитетъ, Департаментъ земледѣлія, Отдѣлъъ сельскохоз. економіи и статистики і т. д.), в статях старих часописів і журналів. Доводить ся миритись з тим, що малюнок місцевого життя можна відмалювати дякуючи якимсь уривкам, а не вірному матеріалу, що одержано з спеціальних дослідів ²⁾.

Уважаючи на таке нерадісне з'явище, дослідник повинен бути окрилений, коли до його рук попаде джерело, яке

¹⁾ В „Трудахъ Подольскаго Епархіально-Историко-Статист. Комитета“ (вип. IX, Кам.-Под., 1902 р.) знаходимо цікаві дані про економічне життя кожного села епархії, з чого можна собі уявити про переселення селян з Подільської губ., про окремі („отхожіє“) й кустарні ремесла і т. и. Такі само відомости розкидано в описови Волинської епархії Теодоровича.

²⁾ „Списокъ населенныхъ мѣстъ Кіевской губ.“ (1900), наприклад, подає відомости про окремі („отхожіє“) промисли селянства по кожному селу окремо. В інформаційнім виданні В. К. Гульдмана: „Помѣстное землевладѣніе Подольской губ., або „Справочная книга по Волинской губ.“ (1907 р.) знаходимо матеріал, що хоч трохи передає таке цікаве з'явище місцевої економіки, як капіталістична аренда землі.

не треба читати, так сказати, між рядками для самих мізерних здобутків, яке яскраво освітлює цілу сферу життя краю. Я маю на увазі опис маєтків, монографічні розвідки окремих господарських організмів, — великих господарств. Ці розвідки торкають ся природних і економічних умов маєтків, малюють організацію господарства, збудовану в оточенні даних умов, з боку витрачених коштів, організації робочої сили і, взагалі, робочого питання, з боку розкладу культур, „свівообороту“, способів оброблення землі і т. и., а також беруть на увагу здобутки організації господарств, — врожаї, прибутки.

Література цього типу настільки велика (за період з кінця XVIII століття), що став потрібним цілий показчик до неї, складений д. П. Богдановим (С.-Пб., р. 1904, ст. 116). По Південно-західному ж краю, коли не лічити дрібних описів, що розкидано по різних спеціальних виданнях, можна зазначити не менше 16-ти досить широких монографій, виданих окремими книжками або брошюрами.

Повстанне цього джерела стосується до початку 90-х років минулого століття. До того часу багато приватних господарств Південно-західного краю кинули хижі способи хліборобства, поставили культуру бураків, по несмілих шуканнях, на раціональні підвалини і виробили міцну загальну організацію господарства. Зібраний ними агрономічний досвід потребував систематичного оброблення. З ініціативи 1-го крайового Київського сільсько-хазяйського з'їзду, Київське Товариство с. х. склало спеціальну комісію для виробу програми опису маєтків і виконання описів інтенсивніших і тому найцікавіших володарських господарств Південно-західного краю. По досить інтенсивній праці комісія спромогла видати тільки один випуск своїх „Трудов“ (Київ, 1893 р.) з описом всього трох видатних господарств: смілянського гр. Бобринських (в Черкаському і Чигиринському повітах Київщини), дербчинського бар. Маса (в Ямпольському повіті на Подолі) і калінівського п. Валькова (Винницький пов. на Подолі). Потім працю комісії припинено. Але важним було вже те, що праця розпочалася, що було вироблено широку програму для опису маєтків і складено зразки таких описів. Далі складати описи маєтків примусила комерційна самодіяльність значних хазяїв краю, що повстала по виставах—нижегородській промисловій

(р. 1896), київській сільсько-господарській (1897) і паризькій всесвітній (1901). Таке походження мали такі описи маєтків: Мошногородищенського і Шпиківського п.п. Балашових (Черкаський повіт Київщини, Брацлавський і Ямпольський повіти Подолі), Теплицько-Ситковецького гр. Потоцького (Липовецький повіт Київщини і Гайсинський Подолі), Будки—Гришевецького п. Русанівського (Ямпольський і Вінницький п. п. Подолі), Прилуцького господарства орендаря Блажівського (Бердичевського п. Київщини), Червінського, Корovinецького, Андрушівського, Мартинівського і Голоківського п.п. Терещенко (Житомирського пов. Волинської губ. і Бердичевського, Сквирського, Канівського, Чигиринського Київщини), Мощенського п. Ханенко (Гайсинський п. Подолі). Разом з тим, за час по виставах з'явилися описи—Чернятинського маєтку пані Львової (Литинський п. Подолі) і маєтків генерала Устинова (Могилевський п. Подолі¹).

Звертаючись до характеристики даного джерела і висвітлення його наукового значіння, повинно перш над усе вказати, що описані в нім порядки господарства належать до значного земельного плячу — більше 200 тисяч десятин загального обшину маєтків і в тім числі до 80016 дес. пахатної землі. Друге число, звичайно, більше характеризує значіння джерела, бо воно має на меті, головним чином, змальовування організації хліборобства, хоч деколи подає й опис всяких прибутків маєтків — лісного господарства, промислових підприємств і т. и. Розмаїтий опис господарств, який знаходимо в джерелі, що роздивляємось, в той же час гарно доповнює друге джерело володарського господарства Південно-західного краю — „Краткія справочнія свѣдѣнія о нѣкоторыхъ русскихъ хазяйствахъ“ (Вид. Д-ту хліборобства, вип. II). Останні стосують ся до ще значнішого простору

¹) Недавно з'явилося „Описаніє имѣній Подольской губерні“, вип. I, Вінниця, 1908 р., складене секретарем Подільського Товариства хліборобства Ф. Л. Любанським. Тут описано 8 маєтків, а саме: фільварок Загребельний, що арендує його Корделівська цукроварня маєток Г'оляки — гр. А. Ф. Гейдена, маєтки Сутиски і Тивров — гр. Д. Ф. Гейдена, Шершні—графіні О. Ф. Гейден, Жуківці—Гаштольд-Букраби (всі зазначені маєтки—в Вінницькій повіті), Плоске—В. І. Ляшкевича і Лучинець В. Н. Ренгарта і инш. (в Могилевській повіті). В цьому описі знаходимо найсвіжіший матеріал 1906 і 1907 р.р.

164 маєтків цього краю з 473793 десят. ораної землі. Сухі „краткія справочныя свѣдѣнія“, в зв'язку з докладними описами маєтків, оживають в наших очах і стають широким малюнком господарської організації великих маєтків; докладні описи дають нам змогу зрозуміти ці „краткія справочныя свѣдѣнія“ і виявляють мотиви заведеної організації хазяйств. Таким чином, обидва джерела виявляють нам значний уривок економічної дійсности Південно-західного краю.

Визначаючи значіння джерела, що роздивляємось, істотною, виявляється та річ, що зазначені маєтки лежать в цукроварній окрузі Південно-західного краю і їх розкидано по різних місцях цієї округи. Така розкиданість зазначених маєтків дозволяє, звичайно, визначити вплив своєрідних умов теї чи іншої місцевости на організацію господарства.

Всі зазначені маєтки можна назвати буряковими: вони чи нерозривно зв'язані з цукроварнями, належучи з ними до того само володаря, чи постачають буряки на чужі заводи. Посіви буряків в них беруть від 3,3% (Будки—Гришівський маєток) до 24% (Андрушівський) ораної землі; в більшій частині маєтків (в десятах з 15-ти) посіви ці беруть 10—20%. Проте скільки б відсотків не брали посіви буряків, вони у всякому разі панують по всій організації господарства, як найпотребніша рослина у всяких випадках; вони ставлять умовою велику трату праці і коштів в господарстві, панують у „свівообороті“, так що описи маєтків виявляють нам життя самах складових господарських організмів Південно-західного краю, вводять нас у ту господарську лабораторію, де росте найбільше число буряків Росії і де з найбільшою цікавістю повинен спинитись погляд агронома і економіста.

Такі високо-інтенсивні господарства є власністю значних маєтків, що здебільшого зв'язані з цукроварнями і що здавна володіли капіталами для провадження інтенсивного хліборобства. Описані маєтки визначаються великими розмірами: десять з них мають більше 10000 десятин і один — до 45000 десятин. Коли зауважити, що значні маєтки — цілком звичайні в буряковій районі і що, наприклад, на Подолі 897 маєтків (більше 1000 десятин кожний) мають 818 тисяч десятин ¹⁾ чи 56% обширу приватного землеволодіння в гу-

¹⁾ Статистика землеволодіння р. 1905.

берні, то повинно признати, що в описах маєтків ми маємо джерело, яке освітлює господарські порядки на значнім обширі приватного землеволодіння бурякового району. Не зважаючи на те, що описані маєтки стосують ся до так званих лятифундій, проте намальовану в тих описах картину без великого примушення можна пристосувати і до менш значних господарств, які збудовані на буряках, і які, що до своєї організації, слідкують за лятифундіями, де вперше розквітчилась бурякова культура і вперше визначились найкращі доцільні способи її.

З попереднього знати, що описи маєтків складено в різний час з початку 90-х років минулого століття і, таким чином, вони визначають господарські порядки і досвід, що стосують ся до різних моментів. Частина описів малює стан господарства за 80-ті роки, більша частина їх — з кінця 80-х і до середини 90-х років і менша частина описів — за останні роки минулого століття і за перші роки теперішнього. Рахуючись з таким станом джерела, не можна не дізнати перешкод, рівняючи його матеріали між собою. Проте економічна дійсність, не зважаючи на всі тимчасові хитання її, загалом в протязі зазначеного періоду зберігала свої істотні риси, бо весь час підлягала впливу одного ґрунтового фактора її, бурякової культури, рано зазначила форми інтенсифікації і завше вела по сьому шляху володарське господарство. Описи маєтків здебільшого малюють господарства рівняючи недавно перебудованими на кращі раціональні підвалини і зазначають наслідки сеї перебудови за які небудь 5-10 років, свіжий досвід реформованих господарських порядків. Як ні багато в описах маєтків свіжих, сучасних рис, життя, звичайно, проводить свої нові лінії, і таке джерело, як описи маєтків, стає все більше історичним документом, ніж вірним малюнком сучасної дійсности, нових турбот і приспособи володарського господарства. Через зазначені риси стає важнішою наша уява про історичний розвиток господарства в Південно-західному краю за останні десятиріччя, виявляється доля володарського господарства за різні моменти, тимчасові конюктури, що воно пережило, і всякі приспособи його.

Способи складання описів збільшують зазначену різницю між ними, утрудняють порівняння їх одно з одним.

Не вважаючи на те, що за підвалину описів покладено одну і ту само програму, одну і ту само задачу, що повстають з основи предмету, проте практично з'явилися значні відмінні. Маємо великі томи описів, як от описи мощногородищенського маєтку (один текст бере 574 сторінки), або теплицько-ситковецького; з другого боку маємо описи, де матеріал стиснено на декільки десятках сторінок (мощенський, чернятинський). Звичайно, докладні описи малюють життя маєтку з усіх боків і більше конкретно, докладно аналізують кожен рисочку господарської організації, мотивують її, — коротко кажучи, дають ширший малюнок господарства, ніж стислі описи. Далі, не малу роль тут мають інтереси автора. Дехто висовує опис одного боку господарства на шкоду іншим. Але, головне, що збавляє вагу описів і утрудняє порівняння їх, — це відмінні їх, що повстають через неоднакове і навіть недостатнє провадження рахунків маєтків. На жаль, складання рахунків не має скільки небудь однамнітної організації. Основи сільсько-господарських справоздань не завжди в згоді між собою і визначають ся своєю умовністю, через що часто годі робити висновки істотні з чисел, що порівнюємо. Не дурно уряд, маючи на увазі реформу ґрунтового податку, оповістив про конкурс на складання підручника, як вести сільсько-господарські рахунки.

Кажучи про провадження рахунків маєтків, повинно зазначити ще одну рису його, що ввійшла і до описів — це запал до поділу прибутків і видатків по окремим культурам. Звичайно, не можна відкидати ваги цієї справи для вияснення порівнянної користи культур, проте не повинно забувати про умовність цілої низки чисел в складених для цього таблицях. До таких умовних чисел належать числа коштів оброблення ґрунту на дану рослину, угноєння, загальних чи посередніх видатків. Головне, що сільсько-господарська практика зовсім нехтує ці таблиці, коли вибірає культури, бо й без таких складових рахунків упоруеть ся з своєю задачею завдяки грубійшому досвіду, підлягає дужим звичаям або навромацки бредє, коли вибірають найбільше відповідну в даний час культуру.

Не багато дають такі таблиці і для характеристики організації господарств, бо в їх подано загальні цифри тих чи

инших видатків, що складають ся з декількох частей (худоба, догляд, робітники).

Проти сеї виразно зазначеної риси сільсько-господарської бухгалтерії можна повставати не тільки з практичного боку, але й з методологічного. Річ у тому, що сільсько-господарське підприємство виявляє собою цілий організм, який нема змоги і потреби ділити на атоми, аби визначити його прибутки, і допустити при сьому низку всяких умовностей. Всі процеси в сьім підприємстві постільки впливають оден на одного, що з великою натяжкою можна казати про прибутність одного і втратність другого процесу. Тому робити який небудь висновок — неможливо, напр., з того, що жито дає втрату: кожна культура, крім свого спеціального призначіння — приносити можливо більший прибуток, — буває в звязку з метою всього господарського організму, чи то буде харчування робітників чи худоби, потреби сівобороту, чи нарешті особности ґрунту і топографії місцевости, що зв'язує сю культуру з прибутковістю всього господарства ¹⁾).

Зазначена тенденція сільсько-господарської бухгалтерії, певно, вияснюється звичаями торгової і фабричної бухгалтерії, що зазначає числами простіші процеси.

Захоплюючись зазначеною бухгалтерською задачею, описи здебільшого подають дуже уривковий і неповний матеріал в питанні про прибутки господарства. Тим трудніше порівняти прибутковість господарств, що є висновком на підставі такого матеріалу.

Взагалі, описи не дають широкого бухгалтерського малюнку життя маєтку і, здається, вважають сю задачу за другорядну. На мою думку тут заховується не прибутковість маєтку, а недобра постава сільсько-господарських рахунків. Проте се не дає рації повставати проти правдивости поданих в описах даних і, найменше, загалом перечити сим даним. Описи беруть свій матеріал безпосередно з економічних відчитів чи з живої практики господарств. Може бути, бажанне виставних експонентів захвалити товар і від-

¹⁾ З сього приводу цікаві гадки проф. А. Скворцова в „Основах економіки земледілля“, — ч. II, вип. 2, ст. 310—311.

билося на деяких описах, наприклад, на опису Мошного-ро-дищенського маєтку, що відзначається великою говорливістю автора; може бути, що де що і викликає сумнів, але се скоріше вагання через неповність матеріялу, ніж сумнів в правдивості. Загальний малюнок, зроблений описами, джерело, що студіюємо, в цілому мають, на наш погляд, правдиві риси, загальний тон не викликає відпору. Навпаки, є рація думати, що сувору дійсність не підмальовано навіть тоді, коли се було б природним від значного господаря, — наприклад, що до стану робітників. Головне, всі дефекти джерела тут — се ріжний час збирання матеріялу, неповність його, мале освітлення прибутковості господарства, — і нема потреби виявляти занадту неймовірність, що до всього джерела.

Кращим доказом правдивості даних, що подають описи, є, з одного боку, те, що вони сливе однакові по різних маєтках, і, з другого, їх згідність з даними інших джерел (наприклад офіціальних).

Гуртуючи в одно подані думки, що до значіння описів маєтків, яко джерела по економіці Південно-західного краю, ми повинні признати, що ці описи подають великий конкретний матеріал про деякі місця бурякового району Південно-західного краю, що до природних і економічних умов, характеризують стан володарського господарства, збудованого на буряковій культурі, його агрономічну й економічну організацію, подають нам широкий малюнок фільваркового господарства, де ми бачимо не тільки фільварок з його бурхливим життям, але почасти й південно-західного селянина значною долею його існування, поскільки він має заробіток на фільварку. Нехай матеріал сей визначається різноманітністю і рязбизною, проте він єдиний оповідає про те, що робиться в деревні Південно-західного краю і сусідніх їй володарських полях; пильною й принадною уявляється задача зібрати в одно всі розрізнені риси місцевого життя, що містяться в описах, і утворити з них цілий малюнок. Потреба в сьому, по великім малюнку, що подав його славетний Янсон в своїх „Исследованиях хлѣбной торговли Россіи“ (головним чином в 3 томах, — „Одесскій районъ“, „Пинскъ и его районъ“ і „Районъ волынскихъ рѣкъ“), які стосують

ся до кінця 60-х років ¹⁾ — лишається цілком незаспокоєною.

Матеріал, що міститься в описах маєтків, досі ще не студійовано, і, взагалі, він мало відомий в літературі. З його користувався колишній студент Київської Політехники А. В. Тесленко в своїй праці про бурякову культуру (надруковано в „Хазяїні“ за 1902 рік), знайомство з ним знати в „Основах економіки земледілля“ проф. А. П. Скворцова, в „Справочной книгѣ русскаго сельскаго ховяина“.

Не маючи змоги виконати поставлену задачу, я попильну тут зазначити хоч деякі риси такого малюнку, щоб разом з тим ілюструвати подану оцінку джерела. Для сей мети я скористуюсь з найсвіжішого опису моголів-подільських маєтків генерала Устинова, складеного К. А. Юдевичем і виданого року 1906-го. Опис сей містить в собі всі заслуги й хиби сього роду літератури. Він малює господарство за 1900—1904 р.р. себ-то зазначає зовсім недавню господарську конюктуру, і в сїм він бере гору над іншими описами, що більш-менш припали історичним пилом. За те опис сей поступає іншим, що до освітлення робітничого питання. Сливє всі описи на питання робітничє звертають досить уваги, подають числовий матеріал про видатки маєтку на робітничі руки по категоріях праці і загальний малюнок умов господарства, що до постачання робочої сили.

З даних описів маєтків стає можливим зазначити розв'язання цікавого питання про заробітки селянського люду в володарських господарстві. Опис, що ми розглядаємо, з сього боку подає мало: всього дві таблиці про ціну робочого дня поденних і годових робітників.

Зазначений маєток знаходить ся в Подністровї, в Моголівському повіті на Поділлі. Він займає 10566 десятин і лежить на 70 верст вдовж новоселицької вітки Південно-західної залізницї. Дякуючи такій розкиданности, воно поділено на 4 великих комплекси — „ключи“ (як перейнято ка-

¹⁾ Для Київщини маємо відоме трохтомове „Описаніє“, що видав Фундуклей і редагував відомий статист Журавський. Се „Описаніє“ стосується до кінця 40-х років минулого століття і подає силу матеріалів як для природно-історичної характеристики губернії, так і для характеристики економічних відносин в ту пору.

зати ще з пори польської), з осередком в Вендичанах. Маєток лежить в горуватій місцевості дністрянського басейну, з різноманітним ґрунтом, глинисто-черноземним, бідним на перегній, якій потребує особливої уваги, що до механічного оброблення. Кліматичні умови маєтку загалом сприяють культурі рослин, вони відзначаються трохи сухістю, рівняючи з іншими місцями губернії, помірно - теплим літом, не дуже сувором, бідною на сніг зимою. Розклад землі по вжитках („угодьям“) має такий вигляд:

пахатної	6786 дес. чи	64,25 %
лісної	3098 „ „	29,15 „
господарської	228 „ „	2,10 „
сінокосу	135 „ „	1,33 „
негожої	329 „ „	3,17 „
Всього	10566 „ „	100,00 „

Торкаючись поділу землі по вжитках, поділу, що має велике значіння для організації господарства, повинно зазначити, що в сім маєтку північний „ключ“ (матвійківський) найбільше вкритий лісом; тут ліс бере 50% всього „ключа“. Найближчий до цього „ключа“ чернятинській маєток пані Львової має 89% лісу при 49% пахатної землі. Взагалі, всі описані маєтки багаті лісом, який, коли виключити степовий моценський маєток, де на 92,0% папні приходить ся 2,0% лісу, не падає нижче 19% (Андрушівський маєток), в багатьох описаних маєтках він — 40-50%. На Устинівські маєтки трохи схожі півстеповий теплицько-ситковецький маєток 369% папні і 22% лісу, при чому лісова ситковецька частина рівняється матвійківському ключу, а степова теплицька частина — придністрянській частині устинівського маєтку. Зазначені ліси є характерною рисою лятифундій, зв'язаних з цукроварнями.

Пахатну землю цього маєтку поділено на 12 економій, розміром по 300—1200 десятин, при середньому розмірі в 565 десятин. Останнє число близьке до середнього для 70-ти маєтків Поділля ¹⁾ — 595 десятин і до середнього по величезному білоцерківському маєтку (Київщини) — 535 десятин. Певне, економія в 500-600 дес. є звичайною в серед-

¹⁾ Рахунок зроблено по „Кр. справ. свѣд. о нѣкоторыхъ русск. хов.“, вип. II.

ній стязі бурякового району, тоді як в степових місцях воно досягає 1000 дес., дальше на захід, в волинських місцевостях спускається до 400 дес. (для 32 маєтків Волині, в середньому — 445 дес. і для центрального волинського маєтку славутського — 489 дес.)

Польові культури в Устинівському маєтку р. 1904 ділилися так:

під пшеницею	26,19%	пахатної землі.
„ буряками	15,20 „	„ „
„ овсом	11,59 „	„ „
„ травами	10,20 „	„ „
„ кукурузою	3,39 „	„ „
„ маком	4,02 „	„ „
„ горохом	3,73 „	„ „
„ ячменем	2,64 „	„ „
„ картоплею	1,36 „	„ „
„ буряков. висадками . . .	1,29 „	„ „
„ яровою пшеницею . . .	0,80 „	„ „
„ житом	0,10 „	„ „
„ паром	19,49 „	„ „
Всього	100,00 „	„ „

Се господарство, як і інші бурякові господарства, спираючись на буряки, що до своєї організації, велику частину землі віддає на оз. пшеницю, як на найвідповіднішу і найкориснішу рослину. Сливє по всіх описаних маєтках пшениця бере перше місце (16-28% орної землі). Овес в сьому маєтку, як і в інших описаних, тільки заспокоює потребу самих господарств (7-15%) і сливє не йде на продаж, і тільки в волинських маєтках п.п. Терещенків бере значну частину землі (23—25%). Посіви трави в описаних маєтках, як видно, не беруть ще певного місця, бо беруть землі від 4% до 18%; значніші вони на Подолі (8—18%), ніж в Київщині. Цікавий бік польової організації бурякових господарств уявляє поле, пар, що бере тут великий простір. В Мартинівському маєтку під паром лишається навіть 41,5% пахатної землі; багато маєтків лишає 38—32,5%, себ-то трохи менше $\frac{1}{3}$. Цифра пару в Устинівському маєтку ($\frac{1}{5}$) рівняється до середньої по багатьом маєткам і повітам Подолі¹⁾,

¹⁾ Див. видання Подільського товариства сільск. господарства— „Заробтки крестьянъ во владѣльч. хозяйствахъ“.

і, в тім числі, по Могильовському повіті, де знаходиться описаний маєток.

Що до постачання коштів Устинівського маєтку, то доводить ся зазначити, що воно має риси, загальні багатьом описаним маєткам, що сї господарства сливе однаково задоволені коштами, які в той саме час однаково поділено між окремими його родами — будівлями, мертвим й живим інвентарем. Звичайно, числа сього капіталу не уявляють ся нам хоч скільки небудь точними, бо рахунок його найбільше визначається умовністю. Все таки складання сих чисел приводить до зазначеного висновку.

В Устинівськiм маєтку на будівлях лічить ся 17 р. 98 к. на 1 дес. пахатної землі; приблизно стільки само (16—21 р.) доводить ся ще в 7-ох описаних маєтках, і тільки в двох маєтках, більше всіх багатих на кошти, — дерєбчинськiм і калинівськiм, — помітно велику різницю. В мертвому інвентарі по Устинівськiм маєтку рахуєть ся 10 р. 56 к., підхожі числа (7-18 р.) маємо також в 10 описаних маєтках, і тільки в Калинівськiм — 32 р. на 1 дес. пахатної землі. В живому інвентарі лічить ся 7 р. 10 к., при тому такі само видатки маємо в 10 описаних маєтках, і тільки в трох маєтках більше 20 р. (Дерєбчинськiй, Калинівськiй і Смілянськiй). Проте, що до постачення живого інвентарю (1 шт. робочої худоби на 8,2 дес. пахатної землі), то даний маєток стоїть нижче інших, де 1 шт. робочої худоби припадає на 5,7 — 6 десятин, а в найінтенсивніших — Дерєбчинськiм — на 3 дес., Смілянськiм — 4 дес., Калинівськiм — 4,2 дес., найближчі до даного — Мощенськiй — на 8 дес., Мартинівськiй — на 8, 8, Чернятинськiй — на 7, 9 десятини.

Що до потрачених оборотних коштів, то описи подають взагалі мізерний матеріал. Устинівськiй маєток рахує на ремонт будівель — 2%, мертвого інвентарю — 27%, держання живого інвентарю — 9 р. 12 коп., мінеральне угноїня — 0, 36 р., вивоз гною — 0, 11 р., на уряд — 3 р. 90 к. на 1 десятину пахатної землі. Уривкові дані інших описів роблять приблизно таке само вражіння.

В таких числових зарисах упорядкування інтенсивних господарств коштами.

З сказаного можна примітити, що маєток, який тепер розглядаємо, визначається багатьма загальними з іншими

маєтками рисами, що організація його виявляє знайомі за-
сади організації багатьох подібних господарств, відомих як
з докладних описів, так і з інших даних. Коли місцеві вла-
стивості й утворюють оригінальні господарські приспособи,
то культура буряків, взагалі, урівнює господарства і направ-
ляє їх на шлях одноманітних приспособ. При таких умовах
і Устинівський маєток в своїй організації виявляє загальні
мотиви, стає типовим для маєтків даного оточення; в той
же час дане джерело малює не щось випадкове і уривкове,
а загальне цілому комплектові життєвих з'явищ, типове.

Розгляньмо ще питання про прибутковість бурякових
господарств. На жаль, ми не маємо скільки небудь солідно-
го матеріалу, щоб розв'язати се питання. Здаєть ся, на під-
ставі деяких вражіннь можна думати, що прибутковість ся
не велика через величезні трати, що викликає їх організа-
ція господарства, збудованого на буряковій культурі, і тому
багато приватних господарств приносять навіть втрату.
Той малюнок прибутковості, який подає опис Устинівського
маєтку, не показує особливо великих барисів хазяїну маєт-
ка. Розклад прибутків і трат по окремим культурам дав та-
кі наслідки за 5 років (1900—1904 рр.) на одну десятину
посіву:

Для озим. пшениці	+	27 р. 68 коп.
„ ячменю . . .	+	25 „ 04 „
„ кукурузи . . .	+	10 „ 13 „
„ маку . . .	+	20 „ 02 „
„ буряків . . .	+	43 „ 38 „
„ висадків бур. .	+	95 „ 82 „
„ мішанини . . .	+	7 „ 26 „
„ гороху . . .	+	9 „ 97 „
„ трави . . .	+	2 „ 30 „
„ гречки . . .	+	21 „ 20 „
„ картоплі . . .	+	14 „ 28 „
„ коноплі . . .	+	10 „ 73 „
„ моркви корм. .	+	15 „ 31 „
„ буряків корм. .	+	103 „ 62 „

Описаний період визначав ся для даного маєтку до-
сить гарними врожаєм і середніми продажними цінами.
Пшениця, наприклад, в середньому дала з десятини 114
пуд. 22 ф., з відмінами для різних сортів — 83 п. (тріумф,

Подолія) — 168 пуд. (банатка). Середня продажна ціна пшениці була 73 $\frac{1}{4}$ коп., самому хазяїну коштувала вона — 50 коп. Середня урожайність вівса — 102, 89 п. (відміни по роках 45-132 п.), ячменю — 101 пуд. (відміни 71-128 пуд.), буряків — 83 берк. 7 п. (76-95 берк), картоплі — 804 п. (684-1052 п.).

Таким чином хліборобство в Устинівському маєтку дало прибутку (сер. за 5 років) по 17 карб. 78 коп. на десятину пахатної землі. Середній Чернятинський маєток за 1894-1900 рр. дав прибутку на хліборобстві 18 р. 46 коп.

Коли відлічити звичайну в данній місцевості орендну плату в 13 р. за десятину, то маємо порівнянно скромний прибуток, який повинно, певне, ще й збавити при кращій бухгалтерській системі.

Наприкінці я вважаю за потрібне звернути увагу на те, як взагалі мало відоме в літературі володарське господарство. Відомий статиста й дослідник переселенчеського питання А. А. Кауфман, ввавшись, під впливом промов в 1-й Державній Думі і літературних суперечок, за дослід питання про стан володарського господарства і його культурно-економічного значіння, передивився для цього силу різного матеріалу. У II-ому томі „Аграрного вопроса“ ¹⁾ він зазначає, що „земська статистика взагалі далеко менше цікавилась володарським, ніж селянським господарством“, що матеріали її в володарському господарстві дуже уривкові й старі (більша частина їх стосується до періоду за 80 років назад, і менша — до кінця 80 і 90 років); головне, цікавість земської статистики було звернено в бік таких, наприклад, питань, як от розміри володінь, число запашки і скотоводства, мертвий і живий інвентарь, особливо ж відносини володарського господарства до трудового люду, що до орендного й робочого найму, і менше за все ся статистика цікавилась організацією хліборобства, і тому не може розв'язати питання, що тепер так багатьох цікавить, про культурно-економічну роль володарських господарств („Аграрный вопрос“, т. II, ст. 451—454).

В другому місці той саме автор зазначає, що суперечки про культурну роль володарських господарств, про еко-

¹⁾ Видання Долгорукова і Петрункевича.

номічне значінне заробітків мешканців, у володарських господарствах досі точили ся в межах „общихъ мѣсть“, як з боку ворогів реформи, так і її оборонців.

Описи маєтків, що ми їх розглянули, коли й не подають повної й конечної відповіді на сі питання, проте, у всякому разі, можуть вивести тих, що цікавлять ся зазначеними питаннями, з меж „общихъ мѣсть“, бо вони постають силу конкретного матеріалу, який виявляє розумінне „бурякового господарства“ з найцікавійших боків, — з боку його технічної організації, його економічної сили, видатку коштів, продукційности і заробітків, які воно дає робочому люду.

Всім тим, що подано вище, я мав на меті звернути увагу на описи маєтків, як на джерело, яке з одного боку освітлює значну частину укладу цілого району, — при тому району дуже мало дослідженого, не дивлячись на велику цікавість з'явищ його життя, — і з другого боку помагає дійти деякі загальні проблеми, зазначені життям всеї держави.

Хто тільки придивив ся до конкретного матеріалу сього джерела, той повинен забути за „общія мѣста“, що до уявлення Південно-західного краю, і що до гадок по так званому „аграрному“ питанню.

Хроніка „Українського Наукового Товариства в Київі“

за 1908 р.

Всіх дійсних членів Тов-а з кінцем року було 60, почесний 1 (київських — 45, замісцевих 15); з них в минулому році було обрано: дійсних 7, почесний 1, помер 1.

Загальних зборів було три: на перших (6-го Січня) стверджено було попередні протоколи, перенесено загальні засідання Т-ва на 12 г. дня; обрано нових членів. На других (10 березоля) ухвалено назву органу Т-ва, про бажання чернігівської „Просвіти“ мати лекторів з Товариства постановлено оголосити в „Радї“; обрано нових членів. На третіх (18 травня) обмірковано і порішено негативно питання про участь в чернігівському археологічному з'їзді; обрано дійсних членів і почесним П. І. Житецького.

Засідань Ради було 11. На них ухвалено назву органу Тов-а; текст привітання п. М. Заньковецькій з приводу юбілею; вироблено розмір гонорару за праці в „Записках“ Т-ва; постановлено придбати старо-славянський шрифт; вислухано бажання чернігівського комітету що до участі в археологічному з'їзді Укр. наук. товариства; постановлено присвятити 2-й том „Записок“ П. І. Житецькому, 3-ій—В. Б. Антоновичу; ухвалено термінольоґію місяців у працях Т-ва; ухвалено текст мотивування одмови Т-ва від участі в Черніг. археолог. з'їзді; послано телеграму В. Ягічу з нагоди юбілею; полагоджено справу з розповсюдженням в Галичині „Записок“ Т-ва; ухвалено в загальних наукових засіданнях вживати тільки української мови і призначати до них реферати з шпр-

шим інтересом і приступним викладом, а спеціальні реферати читати в засіданнях секційних; перейнято бібліотеку пок. О. Кониського; випущено оповістки до членів з проханням жертвувати книжки; ухвалювались кандидатури в члени і організувались наукові засідання.

Наукова діяльність Т-ва проявлялась в загальних зібраннях і секційних та комісійних засіданнях. На загальних зібраннях прочитано було 20 докладів, з того членами історичної секції 12, фільологічної 5, природничої 3; на секційних засіданнях 21 реферат (на фільольог.—12, історичн.—7, природн.—2) — всього 41 доклад, з того членами історичної секції 19, фільогічної 17, природничої 5.

ЗАГАЛЬНІ НАУКОВІ ЗІБРАННЯ.

Загальних зібрань в минулім році було 8. На них прочитано такі доклади:

1) Засідання 6 січня. Доклади 1) Д. члена М. Грушевського: „Княжий староруський побут в сучаснім українським обиході „Княжі діадеми і гуцульські чільця“.

В своїм докладі проф. Грушевський доводить думку, що жіноче вбрання гуцулів — „чільце“ — правдоподібно веде своє походження від княжих діадем; се оден з проявів того, як сучасне народньо-українське життя звязано з культурою київської держави.

З приводу докладу знялись дебати. Проф. Павлуцький завважив, що означені чільця, можливо, зайшли до Гуцулів з Болгарії. Д-ка О. Косач і д. Василенко висловили сумніви що до залежности „чільця“ від старої діадеми. Думку проф. Грушевського обстоювали дд. Грінченко, Міхальчук, Біляшевський.

2) Д. Ол. Лотоцького: „Безвісний поет-демократ Пузина“. В сїм докладі підкреслено було, що демократичний напрям Пузини, українського письменника початку XIX в., викликає особливу цікавість по тим часам взагалі і в порівнянні з Котляревським між іншим.

2) 3-го лютого засідання присвячене П. І. Житецькому, на честь 45-літнього ювілею наукової його діяльності. Доклади: д. В. Перетца: „Праці П. І. Житецького по історії літератури і народн. словесности“; доклад д. Є. Тимченка: „Праці П. І. Житецького по вивченню Української мови“.

3) 17-го лютого. 1) Доклад д. Галіна: „Про сімуляції в хірургії“ вказав на одну з таких сімуляцій — вивих в крижах. 2) Доклад д. члена А. Ярошевича: „Опис маєтків, як джерело по економіці Південно-західного краю“. Проти думки референта, що означені описи можуть бути таким джерелом, повстав д. Кошовий, який не вважав їх матеріалом добрим, що почасти визнав і д. Ярошевич.

4) 16-го березня зібране, присвячене пам'яті В. Антоновича, на нім прочитано було шість докладів: дд. М. Грушевського: „Провідні ідеї творчости Вол. Антоновича“; Гр. Павлуцького: „В. Антонович як археолог“; Ів. Джигори: „Історичні праці Антоновича“; А. Лободи: „Праці В. Антоновича по етнографії і літературі“; В. Данилевича: „Антонович як професор“; Ів. Степенка: „В. Антонович, як суспільний діяч“.

5) 18-го травня. 1) Доклад академіка Шахматова: „До питання про північні перекази за кн. Ольгу“. 2) Доклад д. Петровського: „Аморальність в українській літературі“, де він спинився над розглядом твору Винниченка — „Щаблі життя“; доклад сей викликав багато дебатів, де вияснились цілком протилежні погляди різних опонентів на зачеплене референтом питання.

6) 21-го вересня. 1) Доклад проф. М. Грушевського: „Байда Вишневецький в поезії та історії“. Референт вияснює погляди народньої поезії на сю історичну особу і подає відомости, що мають справжніми рисами сього діяча XVI в. 2) Доклад д. Є. Кузьмина: „Межигорський фаянс“ знайомить з історією і виробами межигорської фаянсової фабрики.

7) 26-го жовтня. 1) Доклад д. М. Біляшевського: „Порівняння з поля штуки“, де референт вказує на аналогії творів нашої штуки з творами інших народів і доводить, що в середні віки ся парость нашої культури стояла не низче від західно-європейської. Доклад викликав живі дебати.

2) Доклад д. А. Корчак-Чепурковського: „Мальтузіанство і неомальтузіанство з погляду соціальної гігієни“, де референт познайомив з поглядами сучасних неомальтузіанців і пояснив їх появу сучасним економічним ладом.

8) 7-го грудня. 1) Доклад д. Кошового: „З статистичних дослідів Києва“ викликав уваги дд. Ол. Пчілки, А. Корчака-Чепурковського та Ор. Левицького. 2) Доклад Ор. Левицького: „Невінчані шлюби на Україні в XVI—XVII віках“.

ЗІВРАННЯ СЕКЦІЙ І КОМІСІЙ.

а) Секція фільольогічна.

10-го січня. Постановлено привітати П. Житецького телеграмою з приводу відкриття секції. Проф. Перетц реферував статтю проф. М. Петрова: „Про деякі апокрифи південно-руської редакції в збірнику Ц. Археол. Музею“. Ухвалено друкувати статтю в „Записках“. Проф. Перетц запропонував програму наукових праць для секції і з сього приводу доручено: д. Тимченкови зайняти ся збиранням старих граматичних текстів. Проф. Перетц і Лобода взяли ся скласти програму по українській літературі. Постановлено зайнятись уложенням історичної хрестоматії.

6-го березня. Д. Тимченком доложено, що ним складається вже діалектольогічна програма. Проф. Перетц реферував розвідку д. Огієнка про „Українську граматичну термінольогію“ і д-ки Адріанової про „Євангеліє Томи“; статті ухвалено друкувати в „Записках“.

28 березня. Доложено і ухвалено до друку статті: д. Маслова про „Казання Л. Карповича“; д. Назаревського — „Хожденіє Богородиці по муках“ в українських списках; д. Шевченка — „Сказаніє про 12 п'ятниць“.

20 квітня. Зреферовано і ухвалено до друку статті: д. Тимченка — „До питання про стосунок українських дум до південно-славянського епосу“; д. Міхальчука — „До пра-

вопису імен так званої м'якої деклінації“, д. Лободи: „До характеристики давнього київського бурсацтва“.

15 жовтня. Доложено реферати д. Сушицького: „До питання про літературну школу XII в.“ і д. Шевченка — „Велике зеркало і Галатовський“; д. Огієнко на останню розвідку подав свої критичні замітки. Проф. Перетц доложив листа д. Грінченка з увагами про статтю Каманіна. Вважаючи, що в листі д. Грінченка нема нових даних про Сагайдачного, секція відмовила в друкуванні того листа.

Всіх докладів на секції було 11.

б) Секція історична.

Заснувавшись в кінці 1907 р., вона мала в тім році два засідання; на першому вибрано було президіум секції; на другому, 28 грудня, обмірковано питання про умови участі Т-ва в Чернігівському археологічному з'їзді і вислухано оцінку д. Яковлева предложеного секції перекладу праці про Адама Сміта. 1908 року відбулись засідання:

14 травня — прочитано реферат М. Рогозинського: „Про літопись Сафоновича“.

26 вересня — прочитано реферат д. Л. Добровольського: „Забуті межі давньої Київщини“ і д. А. Верло: „Відносини пана і хлопа в кріпацьких часах на підставі деяких літературно-народних матеріалів“. На сьм же засіданню обговорювала ся справа заснування осібних комісій для статистики й економіки і для народньої артистичної творчости.

25 жовтня — вислухано реферат проф. М. Грушевського: „Про корпус литовсько-руських літописів“ і д. О. Грушевського: „Із матеріалів по громадській історії Гетьманщини XVIII в.“

27 грудня доложено і ухвалено до друку статті д. В. Данилевича: „Причинки до біографії Сірка“ і д-ки К. Антонович: „Майданові городища на Україні“.

Всіх докладів на секції було 7.

в) Статистично-економічна комісія.

Ся комісія організувала ся при історичній секції, на засіданні 28 вересня, і мала ще засідання 12 жовтня, 26

жовтня і 21 листопада. Друге і третє засідання було присвячено питанню про карту російської України (посілість українців), а на четвертому читався і обмірковувався реферат: „Із статистики Києва“.

г) Секція природничо-лікарська.

Всіх засідань її було 10, де заслухано було і ухвалено до друку статтю Галіна: „Про гнилі“ і статтю д. Корчак-Чепурковського: „Неомальтузіанство“. Обмірковувалося питання про медично-термінологічний словник, для зложення якого постановлено звернутись насамперед до медичного персоналу українських губерній.

Докладів на секції було 2.

СКЛАД ТОВАРИСТВА В 1908 Р.

Рада Т-ва.

Голова: М. Грушевський; Товариші Голови: О. Левицький і В. Щербина (він же й скарбник). Члени Ради: М. Біляшевський (бібліотекар), О. Грушевський, М. Лисенко, І. Стешенко (секретар), Я. Шульгин. Кандидати: Є. Тимченко, О. Черняхівський. Ревізійна Комісія: Є. Чикаленко, Л. Черняхівська.

Секція фізіологічна.

Голова: В. Перетц; секретар: Є. Тимченко. Члени: Б. Грінченко, В. Доманицький, П. Житецький, А. Лобода, С. Маслов, К. Михальчук, М. Петров, Ів. Стешенко.

Секція історична.

Тов. Голови: В. Щербина; секретар — А. Яковлев. Члени: К. Антонович, А. Берло, М. Біляшевський, М. Грушевський, О. Грушевський, В. Данилевич, І. Джиджора, І. Каманія, О. Левицький, Г. Павлуцький, Я. Шульгин.

Комісія статистично-економічна

Голова: О. Русов; секретар: В. Кошовий; члени: А. Яковлев, А. Ярошевич.

Секція природничо-лікарська

Голова: М. Галін; члени: А. Качаловський, Г. Квятковський, А. Корчак-Чепурковський, В. Петровський, О. Черняхівський.

ЧЛЕНИ ТОВАРИСТВА.

Почесні. П. Жлтецький.

Дійсні. Александровський Г., Антонович К., Берло А., Біляшевський М., Бондаренко Ів., Василенко М., Вовк Хв., Галін М., Грушевський М., Грушевський О., Грінченко Б., Данилевич В., Джиджора Ів., Доманицький В., Дурдуковський В., Каманін Ів., Качаловський А., Квятковський Г., Колесса Ол., Комаров М., Корчак-Чепурковський А., Косач О., Кошовий В., Кримський А., Кузеля З., Кузьмин Є., Левицький Ів., Левицький О., Леонтович Ол., Лисенко М., Лобода А., Лучицький Ів., Лучицький В., Маслов С., Михальчук К., Модзелевський В., Наumenко В., Павлуцький Г., Перетц В., Петров Н., Петровський П., Русов А., Сластьон А., Стешенко Ів., Смаль-Стоцький С., Страдомський Н., Студинський К., Сумцов Г., Тимченко Є., Томашівський С., Черняхівська Л., Черняхівський Ол., Чикаленко Є., Щербаківський Д., Щербина С., Щербина В., Шульгин Я., Яковлев А., Ярошевич А.

Зміст 4-ої книги „Записок Українського Наукового Товариства в Києві“.

	Ст.
1. Т. Сушицький: До питання про літературну школу XII в.	3
2. Ол. Грузинський: „Elegia Alexii“ Теофана Прокоповича.	20
3. В. Данилів: До історії української етнографії	41
4. Ів. Огієнко: Історичний словник української граматичної термінології	49
5. Хв. Вовк: Палеолітичні знахідки в с. Мізині на Чернігівщині.	90
6. Б. Бучинський: Змагання до унії руської церкви з Римом в роках 1498—1506	100
7. А. Ярошевич: Опис маєтків, як джерело по економіці Південно-західного краю	137
8. Хроніка „Українського Наукового Товариства в Києві“ за р. 1908	153

Inhalt des 4. Bandes.

1. Zur Frage über die in der Literatur des XII. Jahrhunderts herrschende Schule, von T. <i>Suśyckyj</i>	3
2. „Elegia Alexii“ v. Theophan Prokopowyc, von A. <i>Hruzynskyj</i>	20
3. Zur Geschichte der ukrain. Ethnographie, von W. <i>Danyliv</i>	41
4. Historisches Wörterbuch der ukrainischen grammatischen Terminologie, von I. <i>Ohienko</i>	49
5. Paläolithische Funde im Dorfe Mizyń, Gouvernem. Černihiv, von Th. <i>Wowk</i>	90
6. Bestrebungen zur Union der ruthenischen Kirche mit Rom in den Jahren 1498—1506, von B. <i>Bucynskyj</i>	100
7. Beschreibung von Landgütern, als Quelle für die Kenntnis der wirtschaftlichen Lage des Süd-West-Russlands, von A. <i>Jarošewyc</i>	137
8. Chronik der Ukrainischen Gesellschaft der Wissenschaften in Kiew	153

Зміст перших трох книжок „Записок“.

КНИГА I. Українське наукове товариство в Києві і його наукове видавництво—**Мих. Грушевський**. 2. Найблизчі завдання історії української літератури—**В. Перетц**. 3. Господарство польського магната на Задніпрю перед Хмельниччиною—**Мих. Грушевський**. 4. Пісня про Дорошенка й Сагайдачного—**Б. Грінченко**. 5. Нові матеріали до біографії Костомарова—**Олександр Грушевський**. 6. Причинки до української діалектології—**Є. Тимченко**. 7. Історія української граматичної термінології—**Іван Огієнко**. 8. Про симуляції в хірургії—**Д-р М. Галін**. 9. Хроніка „Українського Наукового Товариства в Києві“.

КНИГА II. 1. Павло Житецький. До ювілею 45-літньої наукової діяльності—**В. Перетц**. 2. Українські шестидесятники—**Ів. Стещенко**. 3. До питання про північні перекази за княгиню Ольгу—**А. Шахматов**. 4. Київський уривок псалтиру XIV віку—**В. Адріанова**. 5. Український збірник XVII—XVIII ст.—**М. Петров**. 6. Наука Леонтія Карповича в неділю перед Різдом—**С. Маслов**. 7. Єлевферівська редакція „Сказанія о 12 пятницах“ і український список „Сказанія“ р. 1604—**С. Шевченко**. 8. „Хожденіє Богородицы по мукам“ в нових українських списках XVII—XVIII в.в.—**Ол. Назаревський**. 9. Ще до пісні про Петра Сагайдачного—**Ів. Каманін**. 10. Причинки до характеристики давнього Київського бурсацтва—**А. Лобода**. 11. До питання про стосунок українських дум до південно-славянського епосу—**Є. Тимченко**. 12. До правопису деяких форм „мякої деклінації“ в українській мові—**К. Михальчук**.

КНИГА III. 1. Присвята і портрет Володимира Антоновича. 2. Володимир Антонович, основні ідеї його творчості і діяльності—**Мих. Грушевський**. 3. В. Антонович, як археолог—**Г. Павлуцький**. 4. Праці Антоновича по етнографії та літературі—**А. Лобода**. 5. Антонович, як суспільний діяч—**І. Стещенко**. 6. Записка в справі обмежень української мови—**Вол. Антоновича**. 7. Про Український орнамент—**М. Біляшевський**. 8. Забуті межі давньої Київщини. Історично-топографічна студія—**Л. Добровольський**. 9. Майданові городища на Україні.—**К. Мельник-Антонович**. 10. Невінчані шлюби на Україні в XVI—XVII ст.—**О. Левицький**. 11. Байда-Вишневецький в поезії й історії—**М. Грушевський**. 12. Нові дані для біографії Івана Сірка—**В. Данилевич**. 13. З життя української старшини XVIII в. I. Земельні маєтки п. Леонтія Свічки—**О. Грушевський**.

Приймаєть ся передплата на р.
1909 на газету

Рік видання четвертий.

Газета політична, економічна і літературна.

Виходить у Києві щодня, окрім понеділків.

Умови передплати з приставкою і пересилкою в Росії:

на 1 рік.	на 11 міс.	на 10 міс.	на 9 міс.	на 8 міс.	на 7 міс.	на 6 міс.	на 5 міс.	на 4 міс.	на 3 міс.	на 2 міс.	на 1 міс.
6.	5.70	5.20	4.75	4.25	3.75	3.25	2.75	2.25	1.75	1.25	65

Редакція і головна контора: Київ, В. Підвальна 6.

Редактор **М. ПАВЛОВСЬКИЙ**.

Видавець **Є. ЧИКАЛЕНКО**.

ЗАПИСКИ

Українського Наукового Товариства в Києві.

ВИХОДЯТЬ ВІД Р. 1908.

Приймається передплата на серію другу: 5 р. з пересилкою в Росії, за кордон—6 р., для студентів, учеників, народніх учителів—3 р., для членів Товариства 2 р.

Четвертою книжкою кінчить ся серія перша. Передплатників просять поновляти передплату. Бюро Товариства при редакції „Л. Н. Вістника“, В. Володимирська, № 28.

Ціна першої серії в продажі 6 рублів.

КНИГАРНЯ

„Літературно-Наукового Вістника“

має на складі великий вибір українських книжок, листовних карток, нот і видання львівської Видавничої Спільки, Наукового Товариства ім. Шевченка і російські книжки по українському питанню. Так само має комплекти „Літ. Наук. Вістника“ за попередні роки.

Замовлення книжарня заступає нехайно.

Київ, В. Володимирська № 28.

Літературно-Науковий Вістник

український місячник

літератури, науки й громадського життя

виходить в двох виданнях, київським і львівським, книжками по 12—15 арк.

Містить белетристику оригінальну й переклади, оповідання, драми, поезії, статі з української історії, літератури, суспільної економії й інших областей знання; огляди літератури, науки й суспільно-політичного життя; критику й бібліографію.

Редакція і головна контора: Київ, В. Володимирська, № 28.

Контора львівська: Львів, ул. Супінського, ч. 17.

Передплата на видання київське р. 1909:

на рік 8 руб.; для незаможних учнів, студентів, сільських учителів, низчих служащих, робітників і селян 7 руб., але тільки коли вони передплачують журнал просто з контори.

За пів року 4 руб. 50 к.

Кому трудно відразу, нехай присилає на перше число кожного місяця по 1 р.

Комплекти журналу за попередні роки продають ся по 8 р.

Ціна сеї книжки нарізно 1 р. 50 к.